

ВАТАН
СОВЕТИМУ

АЛЬМАНАХ Э ЗУГБУН ТАТИ

ВАТАН
СОВЕТИМУ

АЛМАНАХ Э ЗУГЬУН ТАТИ

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1976

СТИХИГЬО ВЕ МЭГНИГЬО

Хьизгъил Авшалумов

ГЬУШЕГЬО

Кук не духдер

Мугум:

— Гу гъери винуьм, ой духдер,
Эз инсонгьо лап рач кини?

Мугу:

— Эри соймиши бирогор,
Эз гъеме рач — соймишини.

Мугум:

— Гу гъери винуьм, ой гуьзел,
Эз мол-девлет зиед чуйни?

Мугу:

— Эз гьер чигьо ебо эзел —
Шолумини ве дусдини.

Мугум:

— Гу гъери винуьм, хоненде:
Эз муьрдеиш лап тэхьл чуйни?

Мугу:

— Эз муьрдеи нисди тэхьлте,
Эзуш тэхьлте — жогьинини.

Мугум:

— Гу гъери винуьм, севгили:
Чуйни мэгдон зиндегунни?

Мугу:

— Мэгдон шори, зиндегунни —
Энжэгъ жофой эн инсонни.

Мугум:

— Гу эриме, жон туь, дилбер:
У чуйни эз гъеме ширин?

Мугу:

— Ини эз же зитув хэбер:
Эри дедей бала ширин.

Мугум:

— Имогьойле гу туь гьони:
Лап гьезиз эз гъеме чуйни?

Мугу:
— Лап гӀэзиз эз гъеме жуни,
Эз жуш гӀэзиз — Ватантуьни.
Гь е р д у ь:
— Бие, бие, соймишиме,
Унг ширинме, уьшуьгь чумме,
Жофо кешим, софо виним,
Эри мозол рэхь вокуним.

ЛИРИЧЕСКИ МЭГНИГЬО

Эжеи туь, ерме, эжеи?

Гене э иму весал омори,
Туь гьелеш эхи, ер, неомори,
И дуй чумме гье э рэхьту дери,
Эжеи туь, ерме, эжеи?

Вераисди богъ э гуьл-гъуьзуьргуьл,
Уни эдей хунде эйтуь буьлбуьл
Биё, мегьил мере хьэсроте дуьл,
Эжеи туь, ерме, эжеи?

Э и гуьлшоне руз эи богъор,
Сохденуьм минет, сох э ме бовор:
Туьре эй дуре гьисдуьм лап нугъор,
Эжеи туь, ерме, эжеи?

Белки э пушойтуь тэхсируьм ме,
Бирей кидан гьэгъри эз ме,
Езугъум, бэхш, рэхьм бер э ме,
Эжеи туь, ерме, эжеи?

Гене э иму весал омори,
Туь гьелеш эхи, ер, неомори.
Дан, и дуй чумме э рэхьтуь дери,
Эжеи туь, ерме, эжеи?

...Месох мере юхсул,
Мегьил мере могъбул,
Э гофме бош гьобул,
Марал, зу биё, зу биё, зу биё,
Жейрон, зу биё, зу биё, зу биё.

Хосденуьм ме туьре,
Тоб нидуьм недире,
Шинов туь сесмере:
Марал, зу биё, зу биё, зу биё,
Жейрон, зу биё, зу биё, зу биё.

Духдер дербенди

Ме э черхи дуйньёгь лап омбар гешдем,
Э ченд гуьзелгьо омбар вохурдем,
Оммо э рачитуь гуьзел недирем,
Ой туь марал-жейрон, духдер дербенди.

Эз чешмей билогь палаши чумгьойтуь,
Эз гуьл чеменгьош зиеди рачитуь,
Эз ширей онгур гӀэсели зугьунтуь,
Ой туь марал-жейрон, духдер Дербенди.

Лов-лэгӀэйтуй — гуьли гуьзуьргуьл,
Гьер муйтуь шевгь доре чуьн шохи-суьмбуьл,
Сестуь эйме ширини эз мэгӀни буьлбуьл
Ой туь марал-жейрон, духдер дербенди.

Бикеф бире э ме гьэгьри медениш,
Эз муьгьбеттуь э чуь хьолум туь виниш,
Сурул мебош, нибу э туь ярашмиш,
Ой туь марал-жейрон, духдер дербенди.

Ме э черхи дуйньёгь лап омбар гешдем,
Э ченд гуьзелгьо омбар вохурдем,
Оммо э рачитуь гуьзел недирем,
Ой туь марал-жейрон, духдер дербенди.

ГӀэруьс

Нуьшдей э межлуьс — е хунчей гуьзуьргуьл,
Эз шоре ниетгьо пурн гьэд эн дуьл,
Чуьн эз гуьллуь весал эшгьлуьс буьлбуьл
Дусдтуь шори эз туь, эй раче гӀэруьс!

Э пушой дусд-шинох, хэгьер не бирор,
Нуьшдейт э рач еки — гӀэруьс не домор,
Эз гьисмет эн ишму ме гьисдуьм лап шор,
Хушбэхдлуь, мозоллуь гердош туь, гӀэруьс!

Бебе-деде шор бошутгу эз ишму,
Жофой энугьо бирет эришму,
Эз дуьсди — муьгьбет нур гердо дуьлгьошму,
Дедей эн хьофд кукгьо гердош туь, гӀэруьс!

Чуьн кервугьой дурна гирошдгеш салгьо,
Бисдогеш лап сипи муйгьой эн сергьо,
Гье эз дуьлк-жуни гердошит, дусдгьо,
Уре хосденуьм эришму, ой хубе гӀэруьс!

Беньямин Сафанов

Гээмээ ватан

Гээзизи туь, Ватан — деде,
Мозол иму э туь бенди,
Эй ширине улкей хуьшде
Мэгни хунде келе бэхди.

Тегьер поке суьгьде ферзэнд
Туьре Ватан, ме хосденуьм,
Эри дошде туьре гьэлхэнд
Эшгь дуьл мере гьер вэхд мидуьм.

Э турунде салгьой довго
Ме не туьни еки бирейм.
Гьеле чуькле бугеш салгьо
Дуь-екире варасирейм.

Эри Ватан четин гьисди
Могьбул бири дуьлмеш увэхд.
Кейки Ватан не хэндуьсди
Меш не офдем мозол ве бэхд.

Бирем ме лап э дуригьош,
Э хоригьой эн гьэриби.
Ватан гене э унжигеш
Э гьэд дуьл ме гье дебири.

Э ёр мени у руз, кейки
Эз гьэриби вогошдемгьо,
Э хок Ватан пой норенки
Гьэл дешенде, моч сохдемгьо.

Дирем раче шегьергьоре
Э хэлгэтгье геймиш гьисди,

Савзелуе мейдугьоре
Тегьер гІэруьс вараюсди.

Оммо эз туь раchte улке
Не дирем ме э е жигеш,
Туьре хуно гІээиз куке
Нисе хосде гьич е улкеш.

Нибошум, ме гьич вэхд жейле
Эз гІээизе Ватан — деде,
Мидуьм эй ю гьувот гьуле
Имид мере э ю бесде.

Кумок туьнуьм

Э лов Каспий нуьшдем ме
Э себэхь руз гузетуьм,
Вохурде ме э чуьшме
Воисдени рэхь сохум.

Сер шев инжо оморе,
Вокурд зуьгІбе, кулокгьо.
Булутгьо кура бире,
Тутун дешенд э гьово.

Каспиеш хьуьршлуь бире,
Шаргьош эдей борж берде,
Гуьрд сохде гьувотгьоре,
ЗуьгІбегьоре пиш сохде.

Пушой себэхь эн гьоми,
Хьуьрш эн шаргьо поисде,
Дерьёгь бире лап гьемин,
Сер гирд мугьум эй зенде.

Шолумие гьовогьо
Эдей зенде Каспийму,
Эри гьемме инсонгьо
Фуьрсорени шолум у.

Э минжи дерьёгь дируьм
Гьирмизине чуьшмере,
Дуьлшор бире ме доруьм
Себэхь эхэйрбу уре.

Чуьшме тэгІди не сохде,
Варафдени зверо.
Ригагьой ю эдет рафде
Э кин гьемме инсонгьо.

Бура чуьшме пушово
Ди хорире туь герми,
Э дуьл гьемме инсонгьо
Венге фикир шолуми.

Ди туь гъувот угьоре
Азад жофо кешуьтгу,
Муьхькем сохде дусдире
Бигьил бирор бошутгу.

Меш мибошум кумег туь
Э меревоз Каспиеш.
Диеш кумег гьеммейму
Мигьилим бире шаргьореш.

Хомуш нибу

Гуьл дит шоре рузгьой зиндегуни,
Эшгьлуье земоней девр эн жовони.
Хьэвеслуьни эз муьгьбет дуьл эн шогьир.
Бегем муьгьбет дуьле бирени эхир?

Энжэгъ эри еки дуьл муьгьбетлуь мибу,
Чигьрет энз эз ёр фурмуш нибу,
Мигироруьт вэхдгьо, миравт девронгьо,
Гьич хомуш нибу дуьл муьгьбетлуь бугьо.

Энжэгъ эй буьлдуьр рачи мидуь у гуьл,
Комики венгесди муьгьбете э дуьл.
Вохурдуьтгеш ченд жире раче сергьо,
Эри муьгьбет чоре ниофут угьо.

Мегьил пажире

Хосдей эн дуьл, месох гьоси,
Чумгьой мере мегьил гьэрси.
Мегьил пешму э шоре руз
Бошум эйтуь ме темеруз.

Сервори: Гьэзизе ёр могьбул месох,
Э гоф эн дусд туь бовор сох.
Согьэ гьуьмуьр бошим хьэрмэхь,
Кумек еки э келе рэхь.

Шоре муьгьбет эн жовони,
Гьисди ниет дуьл инсони.
Нисди гьимиш эйтуь гьичиш,
Бэхширен э туь жумиш.

Сервори:

Муьгьбетсуьз дуьл нисе бире,
Мегьил гуьле зу пажире.
Туь гьуллугь сох уре гьечи,
Гьеммишелуьг дуьгу рачи.

Сервори: Гэзизе ёр могъбул месох,
Э гоф эн дусд туь бовор сох.
Согъэ гуьмуьр бошим хьэрмэхь,
Кумек еки э келе рэхь.

МэгІни жовони

Лап ширини вэхд жовони,
У гьисд шори зиндегуни.
Уни гьувот эн гьер деврон,
Гешденигьо тегьер жейрон.

Сервори: Хуним мэгІни, хуним дусдгьо
Э шоре девр, хуше рузгьо,
Эри муьгьбет эн жовони —
Лап шоре вэхд зиндегуни.

Муьгьбетлуье дуьл жовони,
Раче хунчей эн деврони.
Бирмундени игидире,
Эшгьлуь жофо у кешире.

Сервори:

Гуьл ди, гуьл ди девр жовони,
Девр биёвгьой эн Ватани.
Тегьер боггьой эн васали,
Тегьер хунчей гьуьзуьргуьли.

Сервори: Хуним мэгІни, хуним дусдгьо
Эри муьгьбет эн жовони —
Эри муьгьбет эн жовони —
Лап шоре вэхд зиндегуни.

Миберуьш гьовхо

Э гІэили лап шор бирем,
Рач возигьо омбар сохдем.
Оммо рузгьой эн жовони,
Бируьт рузгьой эн четини.

Не дирем ме жовонире,
Довго дартмиш сохд берд уре.
Беде дуьшме тегьер вэхьши,
Э зир пойгьо уре шиши.

Гьич бирени гІэил беге,
Жовонисуьз бире келе?
Эз гІэили возигьоре,
Книг-дефдер школаре,

Не варасде э хори нуь,
Тегьер келе жофо кешуь?

Эри, бирем гьечу келе,
Жовонире гьич не дире.
Чуьнтойгьоймеш э мерево,
Э е жерге зу вероמו.

Э сер Ватан секонеи,
Беде дуьшме овурден,
ГӀзилгьоре тегьер эн мерд,
Э рэхь жофо зу ведеберд.

Эй азади Ватан-деде,
Э жигей бебе-бирор хуьшде,
Чин бичини э дес гирдейм,
Э гьэд зими гьовхо бердейм.

Фурмуш нибу гьич эз дуьлгьо,
Тэхьле рузгьой келе довго.
Дуьздиригьо жовонире,
Лап шоре вэхд инсонире.

Э дуьлгьойму дерд венгесде,
Э жовони эри хунде,
Негьишдигьо рафде мереш,
Дердлуь сохде гӀзилгьореш.

Те э раг ме хун деригьо,
Те дуьл ме кор сохденигьо.
Миберуьм ме гьер вэхд гьовхо,
Эй бэхд-мозол эн ферзендгьо.

Эри дусди ве бирори,
Эй шолуме рузгьой шори.
Эй азади эн инсонгьо,
Эй темизе асмуй гьово
Эри васал одомигьо,
Шоре рузгьой эн жовонгьо.

БАСНИГЬО

Сое ве булут

Сое е дес, чуьн текебур,
Келегеди сохде, гуфди:
«Мере гьинеди келе сабур,
Мере хуно екиш нисди.
Меш э булут ухшешинуьм,
Оммо эзу ме гужлуьнуьм.
Эз ме келе у гьисдигеш,
Э буьлуьнди у веригеш;

Кемгъувоти, дир-дир гешде,
Хэйр эй екиш не овурде,
Жейлон зере э гъугъ асму,
Эй кеф хуьшде гешдени у.
Ме эй сэхьиб дусд-кумекуьм,
Зури гешде дануьсденуьм.
Месуьз ки у рэхьэ рафде,
Гьич е вэхдиш нис дануьсде.
Гьер вэхд уре тэгиди доре,
Эдем берде ме пушово.
Э рэхь дери хэсде бире,
Не муну у гьич песово.»

Недануьсдуьм ме гьич дусдгьо,
Шиниригеш и гофгьоре,
Булут асму э дур гьисдгьо,
Азад унжо гешденигьо.
Оммо гьетте е булутле,
Тегьер перде поисденге,
Гирде пушой эн чуьшмере,
Недануьсдуьм эже рафдге,
Келегеде буше сое,
Сэхьиб юре тэхьно гьишде.

Тозе пусди эн туьлки

Эз зуревоз мэглуьмики,
Хуьрсек бири ошней туьлки.
Э кеф, э хьэз дебируьтгеш,
Дуьл эн туьлки лап шор бугеш,
Эз едойге могьбуллуь бу,
Чуьнки туьлки дануьсдембу:
Хуьрсек туьлки гьелбет нисди,
Гуьмуьрлугьни нисд и дусди.
Туьлки фикир сохд эй хуьшде,
Гьерчуь бисдош эри сохде
Эй э хуьшде вогосунде,
Егиди хуьрсек юре шенде,
Э кин екиш дие нерав,
Э кин ю гье биёв-бурав.
У муйгьоре гьэйчи зере,
Кутэхь сохде шенд бендгьоре.
Тозе юбкеш у духдени,
Те кефеи ю вокурдени.
Оммо хуьрсек уре дирэ
Гуфди э у, гьэгьри бире:
«Тозе пусдиш вокурдиге,
Нибоши туь де кесиге.
Туьлки бири — туьлки мунди,
Вокурденикиш модни пусди.
Вокунугьо модни пусде
Биё офу модни дусде
Меки модни нисдуьм инжо,
Ме не туьни нисдим гуьнжо.

Тэхсири хуруз

Гуьрдлемей эн профком бу.
Сернуыш инжо бу чогуэ гуоз
Гуьрдлемемере вокурде у,
Гуфди, кешире келе овоз:
«Пуьрсуыш рузине гьисди еки —
И коре гьечи нибу гьиште,
Талаби сохим гьеммееки,
Бидбид гургуре бед фурмунде.
Эз кифлет ю жейле сохди
Гургуре эз сер ведеберде,
Э хуыште уре вогосунди,
Эдет эйшу кеф-хьэз сохде».
Гьемме лэглэре вокурд инжо,
Гьерки ежире гоф гуфдире,
Гуфдируьт: «Бидбид гьисди бижо».
Угьоре гьемме сэхд глэйб доре.
Нигьилим иму у коре динж,
Гьич э глэрейму глэмел ниёв,
Сер эн гургуре у соху гиж
Бижое дусди гирде биёв.
Гургуриш нуышди мэхьтел бире,
Эри гуфдире гоф не офде:
Чуьтам гуюге негьогь юре
Тэхсирлуь эйчуь сохде.
Бидбидиш — «Бад-бад» сохд е ченд бо.
«Бад-бад» энуре шиновусде,
Эз келе хьэрой гьич не бисдо,
Лэглэре гирд у, мэхьтел мунде.
Вэхуышд хэтот — гьуьртие керг
Келете хьэрой сохде, муту:
«Вессит, месохит инжиге мерг,
Коргьой бидбиде дирейт ишму?
Оммо хурузе нисе диренит,
Э гьемме керггьой хьэётевоз
Жуьфд бирере биёйт винит.
Гьеле э керггьой гьунширевоз,
Глэйб недануьсде, у гешдени!»
Гене хьэройгьо бире инжо
Хурузе гьемме глэйб дорени.
Сохдуьт гьэрор эри «бижо»:
«Э хьэёт гьунши гьич не дарав,
Биёбур сохде нум керггьоре
У э е жигеш ние бурав
Негьиште тэхьно гьич угьоре.
Эри эни «дузгуне» гьэрор
Гьеммееки сесгьоре доруьт
Гургур не бидбидиш бире лап шор
Зури десгьоре вокошируьт.

Зоя Семендуева

Дор э сер билогъ

Чуьн гъэреул э сер билогъ поисдей,
Луьгегьоре э чор тараф лов сохдей.
Савзе велггьо э гуш-гуши дебире,
Дирегьоре эри еки гуфдире.

Духдерун догъ э ён билогъ оmore,
Дуь эй еки дуьлгьошуре гуфдире.
У гофгьоре гьеммере туь шинире,
Дануьсдени пэхьни сохде сургьоре.

Соймишиго э соей туь нуьшденуьт,
Дуьлгьошуре унжо серин сохденуьт.
Эй инсонгьо де у коргьо сур нисди,
Эйтуь угьо чендгъэдериш хьуьрмети.

Кошдегор, туь, гьелбетки дануьсди,
Эри ники туьре инжо у кошди.
Кини у мерд туьре инжо кошдегор?
Е богъдори енебуге рэхьгирор.

Ки гьисдигеш никисохи у ёгъин,
Унегуьре ме не бире гьич гьемин.
Шоре мэгъни эри туь, дор, хунденуьм
Кошдегоре эдей тэгъриф доренуьм.

Вэхд жовони

Тегьер богъгьой эн васали,
Гьечу рачи вэхд жовони.
У гьисд васал зиндегуни
Ве биёвгьой эн инсонни.

Бош туь жовон хосдей эн дуьл,
Рачи ди туь тегьер эн гуьл.
Ватан эз туь шори соху,
Имид э туь ёгъин бесдуь.

Рэхьгьой гIуьмуьр лап омбари,
Угьо эйтуь очмиш бири.
Хубе рэхьэ дан туь вихде,
Э дуге рэхь ёгъин рафде.

Увэхд мофи мозол ве бэхд,
Рузгьош мибу эйтуь хушбэхд.
Мидани туь офде софо,
Ве тэгIрифи э гъэд жофо.

Биё ёр

Геймиш бирет э гуьлгьой васали доргьо
Туь ёр ширини эз гьеммей энугьо.
Биё ёр, геймиш бире тегьер гуьлгьо,
Шевиш-рузиш э рэхь туь деруьт чумгьо.

Э ховиш чигьрет туь э пушоймени,
Бэхд мени туь, хэндей эн ловгьоймени.
Пейлей гIовеш эз лэгIэй ме минорум,
Зу эз шори туьре ме гъэл мигирдуьм

Сие хол э руй туь ярашуьгъ доре,
Эри гьер ярайме у офди чоре.
Эжигей туь екиш нидануь бире,
Биё ёр, метлеб дуьл ме, воку дере.

Гьем эшгъ мени, гьемиге эй дуьл шори,
Туьни хосдей дуьл ме э руй эн хори.
Мегу, хосдегор, туь эз хьол офдори,
Биё ёр, чум ме э рэхь туь дери.

Хогъ ватане

Гьер инсоне васалиш гьисд поизиш,
Гьеммишелуьг нисе бире гьич екиш.
Эз ю бэгъдо гьер одоми нум гьиште,
Э ю гуьре у нуме у вегирде.

Беднумире эй вегирде четин нисд,
Никисохэ гьеммишегьо хьуьрмет гьисд.
Сох никире, нуме эй гьиште,
Э негьогъи пуч несохде гьич вэхде.

Рузгьоймуре шевгьо дегиш сохденуьт,
Рафде рузгьо вогогьруш нисе биренуьт.

ТэгИди сох туь коре пушо берде,
Ненге инсон эз гУьмуьриш пес мунде.

Бирмун гьинор те поиз туь оmore,
Э девр иму хьуьрмет гьисди жофоре.
Эз дуьли хогь туь гьеммише Ватане,
Муьрде бэгьдош у гереки инсоне.

Мепой

Гьер себэхь себэхьмунде,
Пушой мере эйчуь гирде.
Э чумгьой ме тиж медениш,
Нисоху угьо туьре гьимиш.

Ме эри туь дусд нибошум,
Муьгьбет дуьлеш ме никуьшуьм.
Муьгьбет гьер вэхд азад бири,
Э гужевоз нивегири.

Эйтуь муьгьбет не де э дуьл,
Негьогь эйчуь бире билбул.
Э гужевоз бугьо гьисмет,
Эри екиш ниёру бэхд.

Кулок-зуьгIбе бисдоруьтгеш,
Верф ве воруш оmoreуьтгеш,
ГIэтош муьгьбет сокит нибу,
Эри туьш у дгэIэм нидуь.

Меёр мере туь лап визор,
Негьогь мепой э зир эн дор.
Хосдей дуьл ме гьисд э дури,
Э дуьл муьгьбет энду дери.

Хъэвесуьруьт Гилядова

Бебе

Бируьм ме гІэилле у вэхди,
Кейки берд бебере э довгІо.
Чигьрет ю э ёр ме хуб мунди.
Гоф ме бу: «Бебе шор биёво!»

Э ёр ме оморе нмогьой:
У мисохд хъэрекет э жофо,
Хосдембу эй бире булигьо
Ве хушбэхд зигьисде гІэилгьо.

Эз артель эй жофой игиди
Э Масков рафдебу бебейму.
Лонгълуь у медаль вегирди.
ТэгІрифиш э лэгІэй хэлгь дебу.

Бэгъдовой кор рузи вогошде,
У дуьлшор миомо э хуне
Ве миберд мере у э гешде
Мивосдо емуьшгьо эри ме.

Войгей ю ники бу — ободи,
Э тегьер гьеммей хэлгь совети.
Туь, довгІо, эри хэлгь гьисд беди,
Туь, гьемчуьн, синемиш гьувоти.

Дуьшменгьо дур сохдуьт эз кифлет:
Бебегьо, бироргьо, кукгьоре.
Э элов эн довгІо офдорет,
Кимигьо э унжо, жун норе.

Мибердуьт гьовхоре чуьн жоборд,
Дуьшмере суьсдгьувот мисохдуьт.
Сталинград бирмунди келе од,
Бедкоре э тиён венгесдуьт.

Дуз чор сал гъэренлугъ пичире,
Руз ве шев гъе е жуър торик бу.
Эри сохде пиш дуьшмере
Омбаргъо жун норуът э мейду.

Гирошдет лепуьргъой эн довгЮ,
Гъич де нисди е хэбер эз бебе.
Руз-беруз хосденуьм ме лово,
Хъэсротуьм руй юре эй дире.

Э коми гъэрибе хок хори
Форигъэт легешдей, жон бебе?
Ененге э гъоврей бирори
Э товорих ве фамиле.

Э тегьер ширине мейвогъо,
Эй овлод туь, бебе, ширини.
Гирошдет имогъой ченд салгъо,
Бебере гене чум гешдени.

Эй бебе кешире хъэйфбери,
ДовгЮре сохденим нэгІлети.
Бегем гъич дуьшмере хэбери,
Бebesуьз бедбэхди кифлети.

Юсуьф Биньятов

Э догъгьой гъуьбе

О, жерге догъгьой Гъуьбе! Рачит зимисдуш!
Э келлей эн Шогъ-Догъ верф вери гьомуш,
У богъгьо, вишегьо, догъгьой Гъуьбере,
Гьич вэхд эз дуьл нишенуьм угьоре.

Луьнггьойме э у рэхь Шогъ-Догъ вомунди,
Измуш унжо жиге пойгьойме мунди,
Гьеминон мирафдим иму э ейлогъ,
Эз гьерчуь амбарте михурдим гъэймэгъ.

Чупон бире, ме телере хорундем,
Шев-руз э догъгьой эн Гъуьбе мундем,
Пусди дегуьрде э Шогъ-Догъ хисирем,
Эз уни ширине хов ме гьич недирем.

Фегьм сохдем гъуьломе э Шогъ-Догъ вери,
Гуйге и гъуьлом э пойнейме дери,
Чупонгьо э догъгьо гусбенд хорунде,
Сес зурнов энугьо, э хъэвес овурде.

Чигьрет ишму сохди хъэйрон лап мере,
Э дор, сенгъ ве гъое нуьвуьсдем ме нуммере.

ш. Боку

ИХДИЛОТГЬО

Хьизгъил Авшалумов

МЭХСЕРЕЕ ИХДИЛОТГЬО, НОВЕЛЛАГЬО ЭЗ ТОВУН ШИМИ ДЕРБЕНДИ

Чуьтам шими зен хуьшдере „тологъ“ доревуге

Когъоз эн Шими эриме

Ш олум дугъо эз ме эритуь, гӀэзизе дусдме!

Ме нисе дануьсденуьм эз чуь сер гируьмге и когъозе, чуьнки ме хуьшдениме э сере-гичи, сере-вирки домундем — гъич нисе дануьсденуьм чуь сохумге, э ки бурам гуюмге и дердмере. Э серме зенме е кор овурди — дуьшмеш э сер одоми ужире коре ниеру. Негъогъ э туро не нуьвуьсди: «...гъемей эни гӀовунгъойму эз зени, эз серботи энуну иму э бохд рафденимгъо.»

Коргъой гуюгъоре хуно: «Е гофе бигъилуьм, е гофиге гуюм», и педини дуь сал, туь дануьсдени, ме зеведиш эн фермай мол-гъэрей колхоз имунуьм. Гъисди ме э закуневоз эз зуревоз пенсионеруьм. Эз елойге денишире винириге туь эз ме гу: «Ой Шими, бебейтуь су гиро, туьре э и коргъо чуь гӀэжел дери? Туь келе мерди, нуьш, фитрак пой э жигейтуь — дес-пойтуь бесде! — э тегънимиревоз кор сох эритуь э богълей хъэет туь, вози сох эри мухшули-ебонжэгъитуь э невегъойтуьревоз, гофмеслэхъэт сох э гъэрие зентуьревоз, бур пойтуьре, нуьш э жигейтуь, э худо доре рузтуь!...» Оммо — нэгӀ! Ме динж-саламет нуьшде поисде нисе дануьсденуьм. Хуте бирем согъ гӀуьмуьрме кор сохде э гъэд хэлгъ-жэгӀмет, угъосуьз тоб-гъэрол нисе дорнуьм муьрдуюмгеш.

Эхирки «узун суьзуьн гъисгъэси» пери себэхъмунде э кул хэр ве нуьшде оморум эз ферма э хуне эри э гӀэилгъо, невегъойме сер кешире, томбоку, чем-чиге вегуьрде, гене гье усэгӀэт дуборе вогошде э корме. Эгъ! Рэхъмере миесде худо гъэллет сохде ме у руз сэбэхъмунде э хуне омореи!

Суьфделе эз кул хэр фираморе, э хъэет дироморериуьм, мивинуьм эде — и чуь муьгӀуьжуьзи!? Зенме э е дес дуразе буьск кобобире гуьрди шимшил пулатире хуно, э е десиге бойдогъэ хуно, гӀэйбиш бу гуьфдире эз туь, тозе гъирмизине пожей хуьшдере, су-гӀэтош гуьрдере хуно эдее э песой гъэшгъэе гуселейму э хъэет видовусде. Гуселе эз терс энуну эдее севоре гӀэиле хуно мэгӀ зере, божэхъ дешенде.

— Ой зен и чуь кори?! — мугум эзу.

Зенме, мере диренки, поисд, шуш-нефес гуърде, дениш э лойме, мугу гириздере хуно:

— Сер энижире гуселе бурра биево. И гуселе нисди — гІэжел-мол-комути — молкомут бери сер энуре. Ини дениш ебо э пожейме. Шушдем э расе вешендем уре, оммо и ализе гуселе омори эз сер расе кешири, ниеюре хурди, пара-пара сохди, пара-пара гердо у!.

Эз расдиш гъирогъгъой эн, гІэйбиш бу гуфдире эз туь, тозе пожей эн зенме, эдее диренуьм сэгъгъуьзе хуно жавусден, пара-параи. Те ме ебо лэгІэ вокурде, е гоф гуфдире, зенме бирден гене дуборе хуьршлуь бире, гъелебуле гуьрдере хуно мугу эз ме:

— Эй мерд, э туь эдее гуфдиренуьм: е туь гъейсэгІэт мирай э тукугъо-магазингъо эриме, эри тозе пожей мигІиди е хубе мол эвруьшуьми мосдони, э жигей эни поже, енебуге ме и гуселере э и буьскевоз сула-сула мисохум.

Чорейме небисдо, гуселере эри э бохд недореи, эз елойге хуьрш дуьл эн зенмере эри хомуш сохде, эз рэхьме поисде, рафдуьм магазингъо-тукугъой шегьере эри гешде, эз туь гІэйбиш бу гуфдире, е мол восдоре эри пожей энур. Оммо те ме магазингъо-тукугъой шегьере гешде, песде эз хуне э ферма оморе (эз шегьер те ферма, ме кор сохденуьмгъо, дегъ-дуьвваздегъ верс рэхъ дери) хэйли вэхд гиросд. Гьемин гье ивэхди те ме э ферма оморе расире унжо е муьгІуьжуьз, е томоше бири, э жунтуь эдее гуфдиренуьм, у сер ебо э ёрме оморе зэхълейме рафде, серме шох расире вечере хуно гиж хурде. Гьич э хов одомиш меево ижире кор, ижире уин-томоше.

Гъозие-гъэдер эни коре ме э ферма оморенге духдергъо—ширдуьшгъо ихдилот сохдет эриме эз ело хэндуьсде, эз ело ох векошире. Гуш вени имугъой чуь бириге.

Руз пишнеи, гьемин гье у вэхди, кейки нэхирчи эн ферма нэхире кура сохде эдембу эри гІов доре берде, гье у туьтем, гъэдой нэхьс, омори уре эз шуьгъэм гуьрде, декуфде. У э хээрэй эн жун хуьшде мунде, говгъо, нарговгъо эз тешней довом недоре, нэхирчисуьз, эз сери-веришу дуь э песой еки риз гуьрде рафдет эри гІов хурде. Оммо биё виниш туь ижире нэхьси-бедбэхдире: гьемин гье у вэхди, кейки молгъой эн фермайму эри гІов хурде э ен эрх оморевугъо вэгІдо э винзавод эн гъуншии совхоз иму эз е келе пура челег — цистерна эз биологъэ хуно рихдени спирт дуь э и эрх. Кимигъо гуфдиренуьт и эз нэхэбереки бире кори. Оммо кимигъойге эдете гуфдире: нэгІ, дургуни! У спирте эз челег э гьосутевоз тигъи сохдет, чуьнки э у челег дебуьгъо спирт зиедие спирт бири. Э винзавод омореву ревизия. Унегуьре, зиедие спирт эри эз пушой чум вир бире, тэхсиркоргъо э ишу эри гоф неоморе, угъо эз пэхъники кран эн челеге вокурдет, спирте тигъи сохдет э гъэд эрх гІов.

Руз герми гьеминон эз тешней су гуьрде молгъо, гомишгъо гье и вэхди гІове э хурдеки эзи эрх э гІовевоз эеки спиртеш ведорет те финж винишу вероморе. Песде угъо серхуш-пиен, делуь-серсоне хуно бире, офдорет дуь э еки. Кечи гьеусэгІэт диндина вешенде рафдени э гомишевоз эри женг гуьрде, нарговгъо дуь екире э суьргевоз зере, чэхчухол сохденуьт дуь екире, говгъо э е гуьмге кура бире, сер гуьрденуьт гьеме э е лэгІэ эри мэгІ зере. Гуфдиренуьт угъо е келе мэгІ-гІэри-не дешендебируьт, кара одомиш сес энугьоре эз е верс дури мишиновусд.

Гьемин гье и вэхди э ферма шидим-гъэлифоре хуно биё ведиро председатель иму, шидим зере енбоки сохо уре. ГІэрей энур, гуьм эри-туь, э меревоз хуб нисди. У мере э чум дире нисе хосде, гуйге ме дуьшмен бебей энугъоюм. У э меревоз гьечи эричуьниге уреш гъейсэгІэт гуьм эри-туь.

Е гиле э собранией колхоз иму, эжеки келегъой райониш дебу, ме зэхуьшдуьм гьеме гІэйбгъо-кемсуьгигъой эн председатель имуре гуфди-

руым, иллогьки эз товун энү кор, ки молгьойму шир кем доренуыт, чуьнки силос, жуьгь-кепек чуьнге угьо э чум ишуш нисе диренуыт. И ченд сали эри силос векенде оморгьо чол теимогьыш буши, тигьини шуьгьэм эри суруни тэгIнит гуьрде одомире хуно...

Гье эзулеревоз председатель эз ме вемасири. Эхирки, сертуьре дорд недуым, председатель э ферма оmore диренге гьечи ижире томошере, чуьтам лул-пиен бире молгьо дуь эеки вепичиретге, говгьо, лэгIэ пара сохде, жар дешендетге, у зури-зури сер гуьрдени эри гешде нэхирчире, оммо уре ние офде, у — вир-сури. Увэхди председатель гешдени мере — меш веде нисдуым, э шегьеруым. Чорей эн председатель нисе бире вегуьрдени е дуразе гьолинде чубуггэ хьэлово бирени э жун молгьо, сер гуьрдени куде, додоре угьоре эз гьержой офдо. Председателе воисдембу э и тэхьэревоз молгьоре кура соху, беруь декуьнуь угьоре э говду, сэхд соху унжо, те угьо эз пиени очмиш-ишор бире. Эз елойге кими молгьо э еки вепичиребируьтгьо сумергьэндиллугь эн колхозе хэрмоне хуно тапталанмиш сохдебируьт. Оммо говгьо, нарговгьой колхоз, нисе дануьсденуым, эз пиенинге, небуге эз гьэгьр угьоре председатель и ченд салгьо силоссуьз гьышдеиннге, ишуре э гуш негуьрдеиннге, угьо гьемееки хьуьрш сохде э е зарбевоз рафденуыт э сер энү. Председатель эз терс молгьо э сер ю гьов кенде оморенге, чубуггэ эз дес шенде, хэрегьуш эз гуьрг вирихуьгьоре хуно, сер-су бирере хуно вирихдени эз ферма.

У гьетте э кантур оmore, кура сохдени правлениере, гьышдени мере эз кор вегуьрде. Уьсделуьге, говгьо, нарговгьо э пиени тапталамиш сохдигьо суьмергьэндиле — зарали энуреш венорени э кулме.

И кор э серме оморенки ме гIоси-диври оморенуым э хуне. Э дуьлме лап келе хьуьрш дебу э сер эн зенме, чуьнки э песой эн, гIэйбиш бу гуфдире эз туь, тозе пожей энү нирафдуьмге, нимундумге э магазингьо-тукугьо, зуте миоморумге э ферма, белки и кор э серме ниомо.

Гьэгьрмере эри ведешенде эз зенме, хьуьрш дуьлмере эри тигьи сохде, терсунде уре у унгьэде гьечи хьуьжеткор, бед, зобу небу гуфдире, ме эрме теслих сохдум уре э дин туреровоз эри э вогьнеки тологьдоре. Ме э туь гуьом, э дин имуревоз зене тологьдоре эри мерд гьичиш нисди, е пейле гIов хурдере хунои. Нувуьс тологьэ ди э зентуь енебуге у когьоз эн тологьэ ше э пушой энү — верасд гьышд рафд. Энжэгь тологь э нуьвуьсдеки егьин биё нуьвуьсде биёв э когьоз ижире гофгьо: «Туь теимогьой зенме бири, имогьой ме туьре эдее рэхьо доренуым, гьышденуым, эз хуьшде рэгIд сохденуым...»

И когьозе э дореки э зенме гуфдируым э у чуь нуьвуьсдемге ме эри энү. Ме мугум зенме митерсуьге, эз ме бэхшлемиши михогьуге, оммо гьич эже омори! Эдее диренуым гьич э гуш юш неде, э хэпер юш нисди. Уьсделуьге у десе э уьткемиревоз э бел веноре, э ме шефд денишире, ловгьоре дигил сохде, э сике не руьхшендиревоз мугу эз ме:

— Эй пире хэр, кире туь гьечи «рэхьо доре, гьышде, рэгIд сохде»? Туь мере беге э гьули-гьэревоши гуьрдебири?.. Хуне эн ме, боже эн ме, гIэйлгьош, невегьош — эн ме. Туьре воисдениге туь хуьшденитуь рэгIд, оворе бош бура э гьержой туьре воисд!..

Дие гье эзу рузевоз Шогьнугор зенме эз ме вечири, гIоси бири, мере э хунегьо нисе дегьышде, гьечуь дануьсдени ме эз расдекиш эдембируым юре тологьдоре, эз хунегьо ведекуьрде, чуьтам э дин туреровоз гIэдот гьисдиге. Гьич гуфдире гофгьойме, сэхде минетгьойме нисе дерафде э гуш ю. Домундем имугьой э бологь, э сере-гьичи, мундем бинесуьз, далдесуьз, лилову недерие керге хуно, гьич чуь сохумгеш нисе дануьсденуым.

Эз туь омбар хосденуым, гьетте и когьозмере вегуьрде, э буз туь гIов веригеш, гIове ше, зури-зури э пожар биёвгьоре хуно зу биё расинжо, мере э гьэримеревоз боришмиш сох, небуге корме лап четини.

Зенме туьре хосдени гьовум, кук хуьшдере хуно. Е э гофтуь бэгъэй, э гоф де одомиге у божэхъэт денишуь. Эхирки, жон бирор, гьеме имидиме э туьни. И дуь чумме э рэхътуь дери.

Дие согъ-саламет боши.

Куюгъне дусдуь *Шими Дербенди*.

Пэхъникие гІэруьси енебуге лап дуразе когъоз Шими Дербенди

Шолум дугІо эз ме эритуь, гІэзизе дусдме!

Ме, зенме, кукгьо-духдергьо, невегьо-гІэйлгьойме гьемееки, худоре шуькуьр, согъ-саламатим, эритуьш, эри гьеме дусдгьо, хосдогоргьой туь согъи-саламати, ники-бэхдевери хосденуьм.

Бовор сох, ме эдее эз дуьли гуфдирнуьм: туь эриме сохдейгьо никире ме э гІуьмуьрмеш э туь вогордунде нидануьм. Туь сохдей мере гьечи мэгІлуьмлуь, вегирлуь э пушой эн гьеме хэлгъ, хундегоргьойту, худо жунсогъи до гьемей энугьоре, нуммере гьечи одлуь. Э иму гуфдирени: «Хубе нум эри одоми эз хэзинеь падшогъиш зиеди». Омбар дузе, гІэсуьлменде гофи. Э и гІуьлом эз одоми мунденигьо е хубе нуми, е усоле нум, е хуби, енебуге зобуни. Туь э у нуьвуьсде хэбергьо, ихдилотгьойтуьревоз нуммере лап бердей вешенде. Ченгъэде туь э товней ме хэбергьо-ихдилотгьо нуьвуьсдей э гозитгьо, книггьо! Имугьой э у хэбергьойтуь гуьре инжо э Дербенд гІэйлгьо э театир кэмедиеш норет. Кэмедие-реш нум норет «Шими Дербенди».

Э жун худо, гьерчуь туьре воисд гу э песойме, думит сох эритуь эз товнейме: ме кэмедие-ре э бирмундеки эз гІэйби-гІори ведарафде одомире хуно, неденишире э келе мердиме, сипре рушме гье шогъгьо зерем хэндуьсде э жигей сермере гъуз гуьрде нуьшде, э хъэмендиревоз фегъм сохде кэмедие-ре. КимвэгІдо эз шори, битоби эн дуьлме, бирден нединже гІэиле хуно эз жигейме гьеебо синдили-гъундили зере вэхишде, чек зере, гуфдирембируьм келе-келе: «Ой Шими, туьре гІэнг гезо!.. Суьсд-гьолок гердош — ме суьсд бисдорум эз хэндуьсде!.. И чуь томошей!..»

Песде туь дануьсдени, ки э иму мерде моч сохде гІэдот нисди, эз товней зен, гуфдириге, уре — иллогъки. Оммо гьетте э кэмедие оmore могълугъ, чуьтам гуфдиреге уре, — «буплика» мере э сегъне огол зере веровунде, ме эз туьнде шоробгьой колхоз иму серхош бире одомире хуно сер гирдуьм э сегъне вебире одомигьоре еки-еки эри моч сохде. Суьфде егиле ме моч сохдуьм «хуьшдере», песде Шогънугор «зенмере», песде ализе «мудни гІэруьсмере», Кислиен Гургуровнере, песде кук Бэ-гІэзе — эхирки гьеме э кэмедие возирогоре мерд-муле, зен-зорере, худо согъ сохо гьемей энугьоре э дусдгьо-хъэрмэхьгьойтуьревоз эеки.

Оммо ме э туь гуьм: э и кэмедие е сад бэхшиш туь эз товнейме нуьвуьсде хэбергьо, э серме оmore гъозиегьо бирмунде неомори. Ме хундегоре одомиш нисдуьмге, худо мебура, ишмугьоре хуно, песде э сер офдорум, верасируьм: гьемей энугьоре ихдилотгьоре гье е гиле э е кэмедие бирмунде-верасде, эз сер рафдение коргьо нисди. У кэмедие лап дураз микеш, э шевгьо-рузгьоревоз ниверасд.

Оммо эз товней эн е гъозие-гъэдер э серме омorigьо, ме эритуь ихдилот сохдуьмге, э жунтуь эдее гуфдиренуьм, лап бегъем гІэлемете кэмедие-не. Ме гьеле у гъозие-гъэдере не эритуь, не эри е доне инсониш их-

дилот несохдем. Мере воисдени у гъозие-гъэдере гъейсэгІэт эритуь их-дилот сохум, нуьвуйсуьм. Оммо и ихдилот дурази. Унегуьре и дес ме эритуь нуьвуйсуьмгъо когъоз лап дуразе когъоз мибу.

Расди и э серме оморигъо гъозие-гъэдер лап эз зуревоз биригъо кори. Ме гъеле увэгІдой жогъил бируьм, фэхълеи-батраки сохдембируьм эри гІоширгъо — сэхъиб богъгъой Дербенд. Белки туь гъейсэгІэт э дуьл туь фикир сохде, гуфдирени: теимугъой эйчуь негуфдирем ме эритуь и гъозие гъэдере, ингъэде вэгІдо гуьрдем гъишдем уре э дуьлме? Ме, балайме, себей эни коре песде мугуюм эритуь, коргъой гуюгъоре хуно: те весал оmore, буьлбуьл нис хунде.

Имугъой гуш вени.

Туь биё дани, э зофруй Дербенд, онгурбогъгъо сер гуьрденигъо жиге е гъуьндуьре куьгъне хуней сенгъини, минорере хуно. Уре эз дуь тараф гъуьндуьре пилонконгъош вери. Эз руй у гъейсэгІэт согъ мундигеш, оммо эз гъэд гъеме вечаруьсде-дечаруьсдеи. Е вэгІдо гъе э и хуне, гъэлечере хуно тим тик поисдигъо, еки эз келе гІоширгъой Дербенд зигъисдембу.

Гуфдиренуьт: «Гъеме рач нисди, кире «Гуьзел» нумиге», «Гъеме есиевчи нисди, ки э туз гІордевоз сипи бириге». Белки и ме гуфдиренуьмгъо метелегъо гуьнжош нисе оmoreге эри исэгІэт ме сохденуьмгъо гоф, энжэгъ мере уре гуфдире воисдембу э туь: у гІошир, сэхъиб энугъэлечее хунегъо де гІоширгъойгей Дербенде хуно келегед, текебур, сэгъэт, инсофсуьз небу.

Гъемин егиле ме эри энугъо э богъбури поисдебируьм. Гъер руз те себэхъ бегъем очмиш бире, ме мэхъишдуьм, э кул хэрме венуьшде, мирафдуьм э онгур богъгъой энугъо эри тегъенг бурра, лап гъэргъи шохъонгум могошдуьм э хуне.

Е мегъ гирошде бэгъдо, богъ бурраре верасденки, оморум э ки сэхъиб богъ — хэзеинме муьздмере, гъэгъмере эри хосде. Гъемин пушой эн мигІид бу. Э хуне, э кенду имуре е муьшдле гІордиш недери е килово, енебуге е фади сохим дим гІэйилгъоре. Муш-мушиш э хунейму недомунди, вирихди — эй хурде чи нисди. Зенме, эз туь гІэйб бисдогеш, бордори, пушой зендеи. Дуь чуькле гІэйиллеи мере, гиснегъо, бирэхънегъо. Хунелеймеш хуней гиловини. Диворгъой хуне, ворущ оморенге, неми вечере, гъечи тар биренуьт, эзугъо риз гуьрде, гІов рихдени, гуйге угъо эз дерд дуьлишу эдете шур-шур гІэрс рихунденуьт эри эни езугъэ юхсуле косибе рузгъойму. Эхирки сертуьре дорд недугъо, коргъой гуюгъоре хуно: «Эри муьрде четини, оммо эри зигъисдеш деш четини».

Оморум э ки хэзеинме, диromорум э хъэет энугъо. Э домой дер энугъо, сег э пушой гъопу поюгъоре хуно, поисди гъуллугъчи хъэет энугъо. У оmore хуно е келе жендеклугъе одмини. Десгъой энугъо, сулагъой вини, гушгъо — гъеме муйлугъни, юш лап гъош-гъобогълугъни. Одоми э у дениширенге терсирени. Эз чигърет, буй-бала гъе э сие ою ухшеш зере. Мугум эзу э мэхъэнефи, хоши-хоширевоз:

— Туь мунош, е инжимиш бош, вера э ки хэзеин, гу богъбур Шими Дербенди омори гъэгъ хуьшдере эй хосде.

Е пенж минутиш некеш, Ою вогошд омо, мугу эз ме:

— Хэзеин гуфдири: «хъэктугъре эзинжо вор ди, ибуд бош! Э туь пул нисе расире. Эгенер туь рази нисдиге, бура э ки эн хъоким, эн суд эз десме шуькеет сох».

Ме и гофе шиновусде мунде суьфде гъогъ-перт бисдорум э жигейме мунд. Песде хуьршме зере э келлей серме вешенд. Гъов кендуьм рафдуьм э лой дер гъэлечей энугъо эри верафде э звер, э ки хэзеин, гуьрде эз ехэн ю, оммо гъуллугъчи энугъо, и э ою ухшеш зеренигъо молкомут э е зарбевоз зе шенд мере гулу-гулу. Сер ебо ме хъэрекет сохде эри шишире верафде э ки хэзеин, «Ою» эз ехэн ме гуьрде, пертово мидо мере песово, нигъишд дарефде э ки энугъо.

Гьечи ме у руз э ки хэзеин дерафде недануьсдуьм. Миденшуьм мивинуьм гьово эдее лап торик бире. Ме сергерде хуьрде хуно ведироморум эз хьэет энуге. Оммо пойгьойме э лой хуне нисе рафде, гуйге э угьо бухову вери. Э пушой чумгьойме оморени г'Эиллегьойме. Угьо гисне, ранг рафде, чумерэхьмени, ме имбуруз эри энугьо хурдение чигьо мие-рум гуфдире. Дуьлме нисе рафде ме гьечи дес тигьы, руй сиегь эки энугьо эри вогошде.

Э гьечи у шохьонгум ме нерафдуьм э хуне э ки зенме, г'Эилгьойме. Вогошдум оморум песово э лой богьгьо. Гьечи е ним верс рэхь бирени эз лой хуней эн хэзеин е куьгьне сарай бу, тип тигьы, бун ю сула. Э куьнж эн сарай е сара, бун неверие буше челегиш гьисди.

Иловле гьеме — тегьэнги, дори, е доне хуне э куьнди нисди, е доне сес эзиловле нисе оmore.

Дироморум нуьшдуьм э кунж эн сарай э сер бирэхьне хори, э ён эн челег, хэсде-менде, эз жунме визор. Дуьлме гьечи могьбул, гьэреболугь гьисди, гьич г'уьлом э чуммеш нисди. Нуьшдем эдее эриме фикир сохденуьм, хэзеинмере нифри сохденуьм. Ме э туь гуьом: ме эриме гьич фикир несохдебируьм, хэзеинме, г'юшир гьисдигеш, ижире лубе э одоми мибуру, ижире бирэхьме коре мисоху гуфдире. Э мэхьтели домундем: эйчуь уре ние воисдеге муьздмере эри доре? Ме э богь энуге усол кор несохдем, е шуш-тегьенг энуре ме эз богь энуге небердем. Чуьни эхи себеб эни кор? Бурам мэг'луьм сохум э хьоким, э суд хэзеин муьздмере нисе доре гуфдире? Гье рафдуьм шуькеет сохдум, хьоким гьич мейл эн г'юшире гьишде, эн косибе мигируь? Косибе ки э гуш гуьрде. Негьогь нисе гуфдире э метелегьо: «Эз косиб худош визори». Сег-сегиреш эз косибе, г'юние одоми хьэз нисе оmore, чуьнки г'юни ю хуьшдению гиснеи, уре эри доре чи нисди.

Гьечи э ижире фикиргьо, гурунде хэелгьо дерики, чумгьойме э хов верафде, сер гирдуьм эри миже куфде. Ченгьэде гьечи чумме э хов рафденки вэхд гирошдиге мере хэбер нисди. Бирден гьеебо хэбер бире, чуме вокурде, дениширенуьм э бун эн сарай. Эз сулай бун эн сарай эдее диренуьм, чуьтам менг э асму товуш дорениге, асдарагьо, чумгьой одмире хуно миже куфденуьтге. Эриме гьечу оморени, ки угьо гьемере эдете диренуьт чуьниге, чуь гирошдеге э руй эни хори, оммо гьичиш э гуш энугьо недери.

Эри! Ме фурмуш сохдум эри гуфдире. Ме чум вокурде, хэбер бисдорум эз сес. Э гушме сес гофе-гоф эн киниге дерафд. Ме гьеусэг'Эт верасируьм, коми одомигьойге эдете оморенуьт э лой сарай. Ме зури-зури вэхуьшдуьм, дерафдуьм э гьэд челег пэхьни бисдорум. Ини имугьой вилиш чуь бириге песде.

Эз сулай челег дениширем эдее фегьм сохденуьм. Мивинуьм дер сарай вокурде омо. Суьфде диромо е одоми, э дес энуге гуйге е пура туморе дери. Э торики ме унгьэде хуб сечмиш несохдуьм. Песде мивинуьм э песой энуге е одомигеш диромо. Бирден э дуьлме ченд жире фикиргьо, мэхьшевогьо омо. Мугум э дуьлме: «Ой Шими, г'Эжелтуь оморени, вой эритуь бири. Кидан киниге и одомигьо, шев-нимешев инжо оmoreгоргьо. Белки игьо гьэчэгьгьоют, эз десдей гьирхьэрембошигьоют? Кидан игьо кире талавур сохдетге. Имогьой оmoreт инжо э тэхьное, хевлете, кескуьмсе нисдигьо жиге талан сохде чигьоре эри бэхш сохде э г'Эрешу. Худо мееро, угьо дануьсдуьтге ме инжо, э ен энугьо э гьэд челег пэхьни бирем дирем угьоре, угьо мере эзинжо зинде рэхьо нисохут, микуьшуьт, г'Эиллегьойме мимунут етим — небесуьз...»

Ме э ижире билбуле фикиргьо дерики, бирден шиновусдуьм сес зен эдее оmore.

— Гьо! Ме те инжо оmore расире зэхьлейме рафди, суьпуьлме эз терс вежэгьуьсди. Гуйге ме и рэхьэ те инжо эз гьэд мерге више оmore, гьичиш...

«И зене инжиге чуй дери э ижире вэхд?» — эдее фикир сохденуым э дуьлме.

Оммо эз сес зен эдее диренуым гьовой эн у хуби, у эдее шори-шори гоф сохде. Бирден гье и вэхди сес эн мерд дерафд э гушме.

— Жон, бикейме, жейрон ме, хомуш, олхогьин бош,— мугу у э хэнде, шориревоз.— Гьечуй дан эриту, ки туь у мерге вишере согъ-саламет зери гиросди.

Песде ме шиновусдуым сес эн е келе моч, ченд е сэхде хьэжемет вегуьрдере хуно.

Оммо эз сес мерд эдее диренуым, и эриме е шинохде одомире хуно оморе. Ченгьэде хьэрекет сохденуым эри э ерме овурде эже диремге, эже шинохдемге ме и одомире — э ерме нисе оморе. Оммо игьо гьэчэгъ-гьо-гьирхьэрембошигьо нисдигьоре ме ёгьин дануьсдуым, екем олхогьин бисдорум.

Ме гьеле э думит дерики, эже диремге и мерде, бирден мивинуым э сарай лампе дегесунде омо. Ведини, угьо э хуьшдеревоз лампе овурдет. Гьетте э сарай товуш бире эз сулай эн челег миденуьшуым мивинуым, дуь чум туь ники вино, и ме диренуымгьо мерд думбурра хэзеин мени. Э уревоз омorigьо зенеш ме шинохденуым. У жогьиле бие зени. Уш хэзеинмере хуно эз гюшире хунеи. Зен омбар рачи, инчебели, дуразе бендгьой муй вери уре, сифет ю шишере хуно тип-темизи, чумгьой ю — асдараре хунои.

Ме денишире диренге, ки игьо гьэчэгъгьо нисдуьт, хэзеинме не ошнеюни, мере эз шори гуйге паргьо веромо. Ме эз шори э жигейме динж, сессуьз нуьшде, тоб доре недануьсдуым, сер гирдуым э ило э уло э гьэд челег эри жумуьсде-чаруьсде. И сес ме э челег жуьмуьсдеи дерафд э гуш эн зен. У бирден эз гьул хэзеинме гуьрде, э десевоз бирмунде э куьнж, элой челег, терсе-терс мугу эзу:

— Инжо терси! Э челег, енебуге э песой эн у, эриме оморенигьо, киниге дери. Кеш вирихим эзинжо!..

Ме и гофгьой зене шиновусдуьмки, лос бисдорум эжигейме мунд. Э дуьл ме дие терс недебугеш, мере ние воисдембу угьо мере гьейсэгьэт вину.

Хэзеинме лой-лум хурде-хурде (ведибу у те ебо инжо э ошней хуьшдеревоз оморе хуб вешендебу), келе чумгьой хуьшдере буьхь сохде дениши э лой челег, песде бирден эз некуми, пенжегьой хуьшдере э сер гьолинде шуьгьэм веноре, шогьгьо зе хэндуьсд, гуйге уре гьилигьили дорегор буге.

— Нэхогьтуь хэр бири,— гьэл гуьрде жогьиле зене, хэнде-хэнде гуфди у,— инжо одоми не чи эзже омори? Гьейсэгьэт гьер мерд э хуней хуьшдеи э ширине хов дери эз ме нетуьни бэгьэй!..

Эхирки, сертуьре дорд недуьм, угьо оморе песой челеге, гьэд челеге фегьм несохдуьт. Зениш э гофгьой ошней хуьшде бовор сохде, гуйге хомуш бисдо. Хэзеинме векенд е келе бугьчере, вегуьрд эзунжо е чуйк-ле холинчелере дешенд э хори эн сарай. Песде у э сер эн холинче но эз бугьче вегуьрде гьэжгьуй гюш руьгьэнире, дуь доне гьовурмиш сохде бисембее керггьо э сер ю вери, е чорек сие шоробе, е ченд гьирмизине сибгьоре. Э ерме гьеусэгьэт омо эз гофгьой эн «Шир-гье Ширим»: «Гьэн-жунит мерс э шоробевоз, гирит дуьлмере э сибгьоревоз, чуьнки ме лап хэсдеуьм эз муьгьбет!..»

Оммо ме э туь гуьм, и чигьоре гьейсэгьэт ме э пушой чумме дирируьмки, дуьлмере берд-овурд, нешумойме билбуле хуно бисдо, серме черх хурд. Зарифети, эз себэхьмундеревоз э лэгьэйме е тикеле чи неде-рафди. рууйгьойме эдее дуь екире хурде эз гиснеи. Мере воисд ведиром эз челег, гиснее гуьрг э сер чоьгьэ вере лэгьэ пара сохде рафденигьоре хуно, гьов кенуьм бурам э сер эн угьо э хуьшдеревоз овурдетгьо гюш не керггьо. Оммо ме э е гужевоз тоб доре, поисдуьм э жигейме.

Хэзеинме э хуней бeбешу нуьшуьгьоре хуно, е хуб чор зани зере э тегьнимиревоз нуьшд э сер холинче. Песде у эз гьул эн жогьиле зен гуьрде, кеши э лой хуьшде уре эри нишунде. Оммо зен, лове э ширине хэнде веберде, сере жумунде, мугу:

— НэгI, жунме. Егиле те иму нуьшде, хурде, кеф-хьэз сохде бие иму домор не гIэруьсе хуно те «гелин-гиев» бире вежегьим эеки.

Гьердуй энугьо гьулгьоре лов сохде, сер гирдуьт эри вежегьисде. Бигьил угьо эришу вежегьитгу, ме имугьой, балайме, гуюм э туь е-дуь гоф эз товун ижире кор. Ишму — писательгьо, эз товней одоми нуьвуьсденге э книггьо гуфдиренит у чужире одоминиге, егIни, сер-сифет энугь, хосиетгьо-дивэгIгьой энугь, буй-балай энугь, пири-жогьили энугь... Меш э ишму гуьре е кутэхьле нуьвуьсуьм эритуь чужире мерд буге хэзеинме. У гьечи эз гIуьмуьр мибисдо е пенжогь сала одоми. Уре сие рушгьо вебу, келе буьхьуьлуье чумгьо. Э биж-хьэремздеиревоз дениширембу чумгьой энугь э одоми. У е чоьгэ келчее мерд бу. Шуьгьэм энугь гьоволе хуно вемасире бу, гьутинегьою — гьолинд, гьип-гьирмизи. Э сер шуьгьэм энугь е гьолинде зенжил суьрхи эн сэгIэти вебу. Хосиетгьой энугь чьтамиге ме эритуь гуфдируьм.

Имугьой ме е-дуь гофиге гуюм э туь, эз ме инжимиш небисдориге, эз товун энижире кор. Э книгтуь «Зен бирор», комиреки ме хундем, туь нуьвуьсдей, гуйге увэхдигьо э Дербенд энжэгь Ошир — Килэхь лугун бэгьэй «шлапа» нисе венорембу. Туь эри эни кор, михьило, е кемлей егIэлмиши. Хэзеинме, расди гьемише нэгI, гIэребир «цилиндир» венорембу э сер — е дуразе сиегье кутукире хуно. У «цилиндире» у восдорембу э Макарье эри шороб фурухде рафдебугьо вэгIдо. Имбуруз у инжо э сарай э ошней хуьшдеревоз оморембу у «цилиндир» э сер вери. Ме э туь гуюм, у э «цилиндиревоз» омореи песде э ме келе сарф бисдо. Песде мугуюм эритуь.

Имугьой гуюм песой эн ихдилотмере эз товун «домор» нен «гIэруьс», чьтам угьо вежегьисденуьтге э пушой чумме э и бун сула дерие куьгьне сарай. Хэзеин ме бигьгьоре бурмиш сохде, келе гIэлбуьсе чумгьой хуьшдере буьхь сохде, фис зере-зере, шори сохде-сохде эдее вежегьисде э е кеф — хьэзевоз э иловлей эн раче бие зен. У гьечи э е зарбевоз, эшгьэвоз пое куфдембу, хуьшдере кечире хуно вешенде-фушендембу, коргьой гуюгьоре хуно, хори-гьово эдембу лерзире. «гIэруьс» гьоз пардушгьоре лов сохде, э сер гIов симов зеренигьоре хуно, гьечи эдембу паруьсде э пушой эн «домор».

Ме э угьо денишире эриме фикир сохдуьм, мугум э дуьлме: «Ши-ми, э жун туь, дие ижире базар э туь ниофдону. И коре эз дестуь рэхьо меди. Туь эже дирей, эже шиновусдей гIэруьс не домор пушой «хьупо» бире вежегьуьт зерегоргьо небире, мэгIни хунде неоморе? Сестуь хэре сесиш гьисдиге э рэхь мирав, чьнки инжо, э и лап герек гьисдигьо вэхд, не зерегори э пушой чум, не мэгIни хундегор. Туь гьейсэгIэт э кумеки худоревоз эри энугьо чек зере, мэгIни хундиге, угьо гьич никитуьре фурмуш нисохут, сэхьиб пул-мол мисохут туьре э хотур эни кор. Энжэгь дир несохде, серги туь ебо и коре...»

Ме и коре эриме меслэхьэт сохдумки, гье у сэгIэт килэхьмере сэхд э сер чумгьойме шишируьм, угьо гьеле мере нешинохут гуфдире, бирден вэхидуьм эз гьэд челег, э пой-пой поисде, сер гуьрдуьм э е хьэзевоз эри чек зере, мэгIни хунде э вежегьисденигьо гьово, мэгIни кейвонире»

Кейвони бирем-бирем,
Хьэйрони бирем-бирем,
Э согьи домор-гIэруьс
Бэхшвегир бирем-бирем...

Гьо-гьо! Оморе дире туь чуй бисдоге инжо гьебо! «ГІэруьс» не «домор» гье усэгІэт сер-суре хуно бисдорут эз хьэлежигери. Эз терс, эз чешмиши, угьо гуйге дуй екире недире, э е зарбевоз расируьт дуй э еки. Песде «ГІэруьс» эз терс е буруж ведешенде, гуйге э песою молкомут-ГІэзронл видовусде, пиш сохде одомире хуно вирихд ведерафд эз сарай. Эз песой эн «ГІэруьс» теретэгІди, шуш-нефес гуьрде вирихд «домориш». Оммо «домор» — хэзеинме, еГІни, э вирихдеки, гьугь эн «силлиндир» энураси э бун эн дер сарай, «силлиндир» энураси э хори, у гьечи сербирэхьне вирихд. Хэзеинме ингьэде э хьэрой жун хуьшдере вирухунде бу, у гьич песовош недениши. Э и туьтем неки «силлиндир», эгенер сер энураси эз герден ю мофдогеш у вэхдиш у божэхьэт мичаруьсде песово, мивирихд хэрегуш эз овчи вирихуьгьоре хуно.

Эхирки, сертуьре дорд недуйм, гьетте хэзеинме не бие зен вирихде, ме гьеусэгІэт эз челег ведироморум, зури-зури угьо э хуьшдеревов оворде чигьоре донорум э бугьче, э кулме веноре оморум э хуне.

Э хуне оморенки ме не зенме э гужевоз хэбер сохдим эз хов ГІэилгьоре. Ме медан угьо те елэгІэзоьгеш дениширет нэхисире чумерэхьме, ме миём эри хурдей энураси чигьоре миёмум гуфдире. Песде гьечу гисне, во мунде, виз зерезере, косиблего, дегешдет хисире.

ГІэилгьо суьфде ховолу, чумгьоре совусде-совусде, сер гирдуьт эри гирисде, муьр-муьр сохде. Оммо гьетте пенжсала духделейме, комики эз нэхурдеигьо, нечогьигьо лап лэгьэр, зерд, зегІиф бу, не се сала куклейме э сер суьфре ГІоше не кергьоре дируьруьтки, е шоре хьэрой ве-гуьрде: «Бебе эй хурде чигьоре овурди!..» парзерере хуно шив кенде оморуьт э сер суьфре. Угьо ГІоше пенже зере, кергьоре э дендугьошуревоз пара-пара сохде, бегьем нежавусде эдембируьт суьперде рафде эз гиснеи. Энжэгь ГІэилгьо хурде, сирои биренге, ме не зенме дегердундим угьоре эри хисире, иму эзугьо мунде чигьоре сер гуьрдим эри хурде. Ме у шев э ГІош руьгьэниревоз е се пейле шоробиш водорум.

Оммо, гуьм э туь, у шев мере те пушой себэхьиш хов неомо. Ме э дегешдеки гье эдебируьм эрме думитгьо-хэлгьо сохде. Э дуьлме дебу: себэхь гьетте руз очмиш бире мегируьм «силлиндир» эн хэзеинмере, миём э ки энураси. Ме уре терсунде, мигируьм эз бинебугьоз энураси, михогьум эзу угьэде пул, меш уре хуно ГІошир бошум. Чорей энураси нибу, эз терс, эри биебур небиреи мидуй у ченгьэде пул ме эзу хосдуьмгеш. Эзилгойге эдее думит сохденуьм эрме, ме ГІошир, сэхьиб келе пулгьо бисдорумки чуй биё сохумге ме эрме. Ме эрме фикир сохдум: эн суьфде хогьум е раче жогьиле зен, инчел, ошней эн хэзеинмере хуно. Зенме дие мере хьэз неомо. У бисдпенж сала бугеш эз сер-сифет келе зене хуно веде бирембу, лэгьэр, бирач, хэсде-менде бу, гьич э зениш ухшеш нисе зерембу. Эз елойге у гье эдембу гьуьд-гьуьди сохде. Э сер эни жире зен ме е раче зен неовурдумге эрме дие э чуй верзире у мере биренигьо пулгьо, ГІошири?

Оммо ме и коре эрме думит сохденге э ерме омо середердигьо-дуьлесдигьой эн дуй-се зен бирегоргьо, иллогьки энураси мерд, рушгьой ю паргьой эн куьше хурузе хуно векенде омребуго. Туь биё дани у ихдилоте. Эгенер э ертуь немундиге, гьейсэгІэт гуьм эритуь. Е мерде дуй зен бири, еки — суьфдеи зен энураси уре хуно огьиле одоми бу, дуьимуьн зен — гьем жогьил, гьем рач. Эвели зен энураси шуьвер ю э пушой жогьиле хьовуй ю келе мерд ведебу гуфдире, уре эзу хьэз неев гуфдире векендебу эз рушгьой энураси муйгьоре, вегьишдембу энжэгь сипре муйгьоре. И коре дануьсденге жогьиле зен эз гьэгьэр пире хьовуй хуьше эз руш шуьвер хуьше ведешендембу еки-еки энжэгь сипре муйгьоре, сие муйгьоре вегьише. Эхир-эхириш эз дес эни дуй хьову рушгьой мерд гьечи сейрек бисдо, э сифет энураси тек-тук бэгьэй дие муй невемунд, у бисдо кусере хуно. Э иму гуфдирени: «Себэхь-себэхь э кусе расд оморенжо э мейму расд биёвго хуби».

И гофгьо-ихдилотгьо э ерме омокиш, ме дуимуьн зен хосдере эз дуьлме нешендуьм, мугум эрме: «Гъуьзуьргуьл чире воюгьо одоми эз телуь ние терсуь».

Песде ме эрме иреш фикир сохдуьм: мере пул биреки, жогьиле гюшире одоми биреки эрме нисе гуьнжуьсде э кул эн хэр эри венуьш-де гешде. Песде хэриш чуь хэри — пелемуьрде, тулок, е пусд е остгью, э сер кулегьо шендение чи. Эгенер муьшдери офд неомоге уре эри восдоре е лекет мизенуьм эз песой энү пиш мисохум медекинуьм. Э жигей эн хэрме мосдонум е хубе туьнде юргъэе гIэсб...

Ижире хубе фикиргьо, ширине ниетгьо эдее сохденуьм эрме э хьэлов дегешде. Э пушой чумгьойме оморени, чуьтам ме эзи жогьиле бегзедегьоре хуно тозе чухгьой могьути вокурдемге. Э серме зерде килэхь бухорей вери, э пойгьойме дараме мэхьсгьо, э кишдме гьэиш салланме, хэнжел нуьгьрей. Килэхьэ ён веноре, ме э кул юргъэе гIэсб вери эдее гешденуьм эрме э кучегьой Дербенд. Рафденуьм ме э гьюногьлугьи э ки чуьмени ведилуье гюширгьо: Менешир-огьо, Оврогьом Дадашев, Сефтер Ахундов. Эри кеф-ебонжэгьиме рафденуьм э чойхоне, ошхоне, ширхоне, пулиш екини эрме волговушиш...

Энжэгь пушой себэхь чумме э хов верафд у шев.

Ме э туь гуюм е расдие гофе, кимвэгIдо одоми ю хуьшдению ние верасире, ние дануьсде чуь хубиге эрию, чуь усолиге. Нум ю э ники гуьрде биево энү хэрме эгенер у мере э вэгIдою дэгIно низеге, э эгьюьлменде гофгьой хуьшдеревоз, э е пергелуье шиллогъэвоз у мере э эгьюлнидировундге, эз расдиш белки ме и гьэлете коргьоре мисохдум.

Туь, белки, и гофгьоймере э хундеки, эз зир лов хэндуьсди, гуфдире э дуьлтуь: «ини-о, эдее венжире Шими дургунигьоре, енебуге эз келе мерди эз эгьюьл хуьшде ведерафди, имугьой эдее пертово доре гьерчуь эз лэгIэй ю омо...» Воисд туьре хэнд, воисд мере делуь хьисоб сох, ме эдее эз расдеки гуфдиренуьм. Хуб гуш вени.

Гьетте себэхь товуш бире, ме дироморум э говду, егIни, чуь сохумге э хэрмеревоз: фурухумге и хэрмере, небуге гьечи пиш сохум бурам. И вэхдиге ме э говду дироморенге хэр гье усэгIэт, гIэйл э ён деде шив кенде биёвгьоре хуно, гьечу э гьюьруьшевоз оморембу э киме, буз хуьшдере мизе э синейме, мидоно э кеф десме, егIни, эз ме чи михосд. Оммо имбуруз у лэгъэре, муь рафде кефел хуьшдере э лойме чарунде, сере дуллу гуьрде поисдебу, гьич э лоймеш чуме-чару нисе сохдембу. Мере эзи кор эни, гьечи некрум-некрум поисдеи энү, сер дуллуи энү хьэз неомо. Ме эзу гьэгьри бире, куьнд оmore, е муьшд зеруьм эз кефел энү, мугум эзу, эз одоми пуьрсирере хуно:

— Эй пурдали, тулок, ебу! Чуьни?! Ловгьо-бузгьойтуь гьечи дуллу, шефд эричуьни?

— Туьре Шими гьич гIэйб оморени, руй-сифет вэри туьре? — бирден мугу у эзме.— Эз гIэйб недануьгьо, руй невебугьо одоми гьер чуь кор бовори...

— Туь мунош, хэр, туь эйчуь гуфдире эз ме мере гIэйби-гЮри нисди гуфдире? — пуьрсируьм ме эзу.

— Эй чуь?! Туьре гIэйб оmore бебей, дие эйчуь э сер эн зентуь туь е хьовуйге овурде? Беге зентуь тэхсири у гьечи лэгъэр — гьэчор бири, келе зене хуно бири? Туь э у чуь руз бирмундей у хуб веди бу, рач бу? У гЮниетигьо, гиснеигьойтуьре э рэхь берди, имугьой гьетте э буз винитуь буй гЮшири верафде у имугьой егIни э туь нисе гуьнжуьсде, туь биё жогьиле раче зен хогьи, уре дердежер сохи, куьши, дердежер бире мирош туь эзи бишэгIри туь.

Хэрме поисд, е лугьонде ох вокоши, песде гене мугу:

— Енебуге мере веги виниш. Туь эдее гуфдире ме пурдалинуьм, ебунум. Эз чуь бирем ме гьечи э и хьол? Туь эри гьер гоф эдее метеле овурде. Оммо туь беге нисе дануьсде метелере: «Шелере хэр нисе бер-

де, жуьгь берде»? Ме, косибе серме, жуьгье энжэгъ э хов ме диренуьм, э овхурме нэгI. Эз хуьшге суьмер бэгъэй э руруйме де чиге нисе дерафде. Имуьгой туь пушой гIошир бире воисдени шиллогъ зени эз ме мере пиш сохи, эжигейме е юргъее гIэсб восдони биёри. Эз кул гIэсб офдоре сове-сов гердош?!...

И гофгьоре у гуфдиренге, куьнд омо эз ме песово-песово, шиши мере э куьнж эн сарай, сер гуьрд э шиллогъэвоз эри зере.

— Е худой! Ой мерд, чуй эири?! Туь гьечи хьэрой эйчуь сохде? Хэбер бош! — мере луйгей тутдоре хуно шувунде, сер гуьрд эри хэбер сохде зенме.

Имуьгой, гьелбет, туь дануьсди и ме эз товун хэрме сохде ихдилот э эвреи нэгI, э хов бире кори гуфдире. Оммо и гьозие-гьэдере ме э хов диремгеш у э ме омбар кори сохд. Эри ме шову серхош гьисдики сохде думитгьо-ниетгьо мере гIэйб омо эз хуьшде, гуйге ме е лап усоле, элчэгъэ кор сохдем. Мугум э дуьлме: «одоми косиб зигьугу, э номус-хьэзеровоз зуьгьугу, гIошир бире — инсофсуьз, гьирьетсуьз зигьисдеижон».

Гьетте эз хьэлов вэхуьшде, ме дес-руймере шушде зури-зури, «силиндр» эн хэзеинмере вегуьрде рафдуьм э хьэет эну. «Силиндр» эну э десме дироморе эйло лап гьэд-гьуд биребу. Сер зиеди чуйкле куклейме себэхьмунде пушой себэхь ховолу вэхуьшденге эри пишгIов сохде. диренге «силиндр» хэзеинмере э ён дер, гьерчуь дануьсди у «гьээей шевиней», гье э гьэд эну пишгIов сохди рафде. Имуьгой эзу лап буй оморембу.

Ме э хьэет хэзеин дироморенге, мивинуьм у не зен ю нуьшдет е рач э звер, э гьуьндуьре болхун эдее чой хурденуьт, «гьэйлонарти» сохденуьт. Оммо хэзеин гьетте мере дир, эбрэгъ гезире одомире хуно эз жигей хуьшде вэхуьшде, эз михьэжер болхун гуьрде сер гуьрд эзунжо э серме эй хьэрой вегуьрде:

— Э хэр-димбил, гIовдол-гудил! Гене эйчуь оморей?! Ибуд бош вогошд эзинжо!

Худо ники сохдебу «Ою» гьейсэгIэт э пушой чум веде небу. Меш келе-келе хьэрой сохде, мугум эзу:

— Дануьсдени чуьниге, хэзеин? Эгенер ме туьре гьейсэгIэт э болхун нидируьруьмге, ме гьечуь мидануьсдуьм хэр эдее гIэрини зере себэхь-себэхь... Ме инжо негьогъ неоморем, «сертуьре» овордем, оммо туь эдее хэр-хэре гофгьо гуфдире.

Хэзеин гьетте «силиндре» э десме дир, сер гирд э меревоз е рач, ширин, э мэхьэнефиревоз эри гоф сохде.

— Эле! И туьни, Шимини? Бэхшлемиш сох э ме, балайме, ме туьре гье усэгIэт нешинохдуьм. Туь кидан оморей мере эри мигIид омборекбу сохде? Мепой дие унжо, биё дино э сер чумгьойме...

Ме верасируьм, ки у гьечи эдее гуфдире, егIни, зен ю е шек неверасуь.

Эхирки, сер нэхогъ ишмуре дорд недуьм, ме верафдуьм э ки эну э звер. Хэзеин деберд мере э жейлее утогъ, сер гирд э песо-пушойме эри вечаруьсде, шовгIо сохде, ки э дуьл эну эриме е зобуниш недебири. У ди эри хьээ, эри зарифат пиш сохди мере, пул, гьэгъмере недоре, егIни, ме мехсеречи-зарифатчие одоми чуй уин медешенуьмге эри эни кор.

Меш мугум эзу:

— Белки э дуьл туь эриме зобуни недебири, туьре эз расдиш воисди э меревоз зарифет сохи, эри туь томоше бу, э метелегьо гуфдиренигьоре хуно «Гиснере нун воисде, гIошире—томоше»... Ди, гьейсэгIэт, дир несохде э ме расиренигьо гьэгъэ ме эри э богъгьойтуь тегьенг бурраи.

Хэзеинме е гофеш дуь гоф несохде до э ме расиренигьо гьэгъ мере. Песде эз жигеймеш нежуьмуьсде, мугум гене эзу:

— Имугьой ди э ме расиренигьо пулмере эри ме э гІэриситуь чек зере, мэгІни хундеи?

— Коми гІэруьси? — гьеебо э сер неофдоре э синемиши ве мэхьтеревоз денишире э ме, пуьрси хэзеин.

— Чуьтам э чуй гІэруьси?! — эз дуьл хэндуйсьде, э вогьнеки хьуьрш сохде, хьэрой вегирдуьм ме э сер энун.— Ди э сарай шев-нимешев, шуьгьэм гисне, ки чек зери эритуь нен ошнейтуь, мэгІни хунди ишму э еки э вежегьисдеки?

Хэзеин э хьисобевоз имугьой э сер офдо у ди эз гьэд челег чек зерегор, мэгІни хундегор угьо э вежегьисдеки ме буьруьм гуфдире.

— Гу ченгьэдеиге гьэгьтуь, гьерченгьэде хосди эдее доренуьм,— мугу хэзеин, гьовою гьеусэгІэт дегиш бире.

— Мере зиеди герек нисди,— мугум эзу,— ди мере ченгьэде сэхьиб гІэруьсихуне дорениге зерегоргьоре э гІэруьси, увэхди ме вогордунум э туь «цилиндире». Энжэгь,— мугум ме,— эз туь дуьвойне гьэгь расире, чуйнки ме эришму э ошгоре гІэруьси незерем, э пэхьникие гІэруьси зерем.

Эхирки, э ме расиренигьо пулмере эри богь бурраш, эри э «пэхьникие гІэруьси» эри энугьо чек зере, мэгІни хундеш вегуьрде, буй гуьрде «цилиндир» энуре вогордунде ведироморум эз ки энун. Пушой ведироморе, эз зир лов хэндуйсьде, руьхшенд сохде э у, мугум:

— Дануьсдени чуйгиге, хэзеин? Эз куьфтуь дуьвойне эри пул-хэржи нерафдеи дие эзимбэгьдо пэхьникие гІэруьсигьо месох...

Ини, и томошее гьозие-гьэдере мере воисдембу эритуь ихдилот сохде.

Дие согь саламат боши.

Куьгьне дусдтуь *Шими Дербенди*.

Эри, ту муьнош, кем мундебу фурмуш сохдени! Ме эхи э туь гуфдируьм пушоте: эйчуь теимугьой ме и гьозие-гьэдере эри екиш ихдилот несохдемге. Уре себег юни. Ме шовгІо сохдебируьм э сер энун дуь гІэилме и сура э екиш нигуюм гуфдире. Хэзеинме терсире ме и хэбере э шегьер лов мисохум гуфдире, у е э пойгьойме не офдо, минет сохде эз ме, эз товун эни «пэхьникие гІэруьси» энугьо ме э кес негуьм гуфдире. У терсирембу эз ело нум ю биебур мибу э пушой хэлгь, зенгьо-гІэилгьой ю, эз елойге одомигьой бие зен зере некуьшуь гуфдире уре эз товней эни кор. У эдембу ченгьэдеш ме хосдум пул доре мере, гьэрез ме и сура дорум гуфдире. Ме шовгІо дорум уре, оммо эзу пул невегирдуьм, бигьил дануь, ме косиб гьисдуьмгеш ме шовгІоймере э пулевоз нисе фурухденуьм, мере номусмени, обурмени.

Оммо и кэмедире эз товнейме диренге мере лап воисд ихдилот сохум эритуь и гьозие-гьэдере. Эвелимуьн, эзумогьойлеревоз омбаре салгьо гирошди. Ве дуьимуьнжи, жон гІээзи, дуразруь гІэилгьойтуь нен мунде балагьойме, у дуь ширине балайме, э сер комигьоки ме шовгІо сохдебируьм, екиш зинде нисди. Духделейме е ченд мегь гирошде бэгьдо э ю чухуткеи офдоре муьрд. Кукме э довгІо э Сталинград эз гуруне яра муьрд. Гьоврей энун гьейсэгІэтиш унжигеи. Хэзеинмеш эз зуревоз согь нисди. Эзу «пэхьникие гІэруьси» се сал гирошде эйло, э сеимуьн руз булшевикгьо э шегьер иму власти э дес ишу вегуьрденге у жигер хьэл сохде муьрд. Расди у бие зен — ошней энун гьейсэгІэтиш зиндеи. У э Махачкала зигьисде. Уре келе кукгьо, духдергьо, доморгьо, гІэруьсгьо, невегьои. Оммо ме нум энуре гьич нигуьруьм. Бигьил и сур э гІэрейме нен у домунугу те ме не у э и гІулом согь гьисдимгьо.

Борис Гаврилов

СЭГІЭДОТ

Пьеса эз чор пердегьо.

Вози сохдегоргьо:

СэгІэдот — бие зен
Севгил — кук энү, инженер 25 с.
Серэхь — келе зен гъунши 65 с.
Гъэдмил — бисавад, динперез 70 с.
НугІо — зен Гъэдмил 65 с.
Гуьлверд — духдер Гъэдмил 22 с.
Сибо — хэгьергили Гуьлверд 22 с.
Перидо — раби 70 с.
Шоул — бироргили Севгил 21 с.
ЖэгІмет.

Екимуьн перде

Руз васалини, себэхьмунден. СэгІэдот эдее хьэēt жару зере, теке сарб овурде-овурде. Э хьэēt вери гуьл лов сохде сиб-дор. Э е гъирогъиге э ён дер гъопу билогъ гІовини.

СэгІэдот. Э... э... эп-чи-хи (*сарб овурдени*). Худо э ники ведебе-ро. Эгь... Бэхдевере худо эри ме динжире хьэйф-хьэруьм нисохдге, меш екире хуно нэгІ, екире хуно семе динжи зере гъэтрегьой руз те шохьон-гуми мере мивегирдуьм. Э... э... эп-чи-хи. Зэхьримон!

Дироморени Серэхь, сову э кул вери

Серэхь. Элле!.. Э киревози туь? Эй муьгІуьжуьз дире мунди мей туьш. Туь эдее э хуьшдеревоз гоф сохде?! Гене чуйни себэхь-себэхь керг-гъуртире хуно гъуьд-гъуьд сохдени? Себэхь туь эхэйр! (*Норени совура э зир билогъ*).

СэгІэдот. Эгъубет туь эхэйр! Эгь, сер ебо гоф ники эн и гІэил э дуьл ме оmore, гье гьечини, э...эп-чи-хи. Дирени?! Гогь теке сарби, гогъиге тие сову.

Серэхь. Тие совуь ме, гІэил туь э нике метлеб расо, эз пуре со-вугьой кимигьо зиёди. Чуйни дуьргердо?..

СэгІэдот. Эгь, не ме, не бире рузгьой ме. Валлагь ингъэдер эз хуьшде визор гьисдуьм, жун ме э дес ме дебуге, хьэрзо мидуьм мирам.

Серэхь. Элле, весси бура! Чуйи бегем инжо?

Сэггэдот. Де чуй миё бу, жон глэмей Серэхь (*гирисдени*).
Э хэлгъ денишире шорум, э хуьшде денишире пешму.

Серэхь. Бесде лэггэ гердо зендегор туь! Чуйжой туь кеми, дуйр-гердо?.. Е кук туьре гьисди худоре шуькуьр, э хьофд глэйлгьой хэлгъ верзире. Гьейсэггэтеш эз туь эдее «жон» гуфдире.

Сэггэдот. Эгь, эйчуьни мере у хуьшге гофгьой эн у, эз дуьл ме е тикон не ведешенденге.

Серэхь. Дуьшмен миро туьре, мугум не гуюмге. У тэхсириш э туь вери...

Сэггэдот. Туь семе гьечу мегу... о..., жон глэмей Серэхь.

Серэхь. Де чуй-таме гуюм?.. Валлагь, туьре мивоисдге, те имогьой неве мивежесд э пушой туь, бид-бидере хуно!

Сэггэдот. Еггени э гоф туьревоз, ме дуьшмен глэйл менуьм? Мере нисе воисде шори ники глэйл мере дире?

Серэхь. Эри чуй дуйргердо! Гьечу нэгг! Екем дирной туь, дирно... Э ижире коргьо одоми миё зиринг бу, туьнд ве жуьрггэтлуь бу, ве екиге деслов, ветрон бу. Эз хэрж ние терсуь (*денишире э ило-уло*). Кидан глэйлиш э хуно дериге?..

Сэггэдот. Гьэйгьу нисди, у хисири.

Серэхь. У не хисири, у э кейф ве хьэз хуьшде дери, туьлле хисирей, небуге те имугьой еки эзини хьэёменде глэйле норе нигьилуь.

Сэггэдот. Чуй сохум, жон глэмей Серэхь, гье лэггэ вокурде гуфдигеш, рафде дер хэлгъэ вокурде хьэлежигеруьм.

Серэхь. Нэхогь туь. Эри чуй, дуйргердо?

Сэггэдот. Мереш гье у пэхьникие дерд эдее варасде дие. Зугьун ме э пушой жэггмет кутэхьи.

Серэхь. Чуйни дуйргердо бегем? (*Евошлей*). Ки дан глэйл э у хунде жиге, дусд бире, зен вегирдиге? Бошгу, гьисди-гьисд, вегируьгу биёругу зен хуьшдере. Гье у гердо глэйб туь, имугьой гьеме гьечунуьт...

Сэггэдот. Нэггю, дуьшмен миро туьре де коригеи...

Серэхь. Элле!.. Ме, гуюгьоре хуно, э офдоре жиге, эдем глэйл туьре тэггириф доре, деде-холере хуно, оммо туь гириге мере ёд дануьсде. Эз ме пэхьникие суриге ишму миданит. (*Совуре вешендени э кул*).

Сэггэдот. Нэггю, жон глэмей Серэхь, эз бэхдевере худо пэхьни небугьоре, эз бендегьой ю гьич пэхьни нибу... Э вэггэдою серкуши зерегоргьой мереш гуш нисе гуьрдембируьм, оммо имугьой куьгьнелемиш бире эз ёр хэлгъ фурмуш биренге, дердгьой ме тозе бири. Э пой ме бухову э лэггэй ме килит вери. Рафде дер хэлгъэ вокурде нисе дануьсденуьм...

Серэхь. Эгенер пэхьникие сур нисдиге, очугь гу бигьил бура.

Сэггэдот. Валлагь, глэмей Серэхь! Нум ме Сэггэдот гьисдики жиге, и глэдотгьо ведерафдеи эз ме сер гуьрде ниёсд оmore.

Серэхь (*э мэхьтелиревоз*). Ме эз и гофгьой туь не верасируьм-гьоре хуно муно глэйл туь!..

Сэггэдот (*э гуш Серэхь чуйниге гуфдирени...*). Ве екиге э хунеш лап духдере хуной глэйл ме, гьер дилег хунере эдее сохде, хунеш эдее шушде, чуйш гуфдириге, хьозури эри сохде.

Серэхь. Синдили буз бисдо рафд... Те э никиревоз глэруьс овурде гьечу мибу. Глэруьс омоки мерд мибу мирав. Гьеймогьоине глов-глэйл гьеме гьечунуьт.

Сэггэдот. Мегу, жон глэмей Серэхь, омбар гурунд оmore эри ме кор эн и глэйл.

Серэхь. Гьич гурунд меёвгу эри туь, уни кук раби Миросиш эз солдати э хуьшдеревоз зен уруси овурди. Гьемише глэдот эз дин зевери... Умогьой ужире глэдотгьо бири, имогьой ижире глэдотгьо, дин мунд рафд э жигей хуьшде... Э дин гуьре бисдоге ингьэдер коргьо гьисдики... Гьич нун-нуниш ние хурим, гьеле де чигьойгере не гуюм. (*Пауза*).

Кини дуьм гIуьломе гуьрде поюндигьо... ГIуьлом руз бе руз эдее пушово рафде, пушово! Имбурузине руз дигьне рузе гьобул нисе сохде. Дануьсдени?!..

СэгIэдот. Худо рази эз туь, жон гIэмей Серэхь, дуьл мере е кем очмиш сохде олхоин сохди, небуге эдембируьм хуьшдере хурде-нуьшде. Гьич нисе дануьсдембируьм э ки бурам гуьомге и дерд мере.

Серэхь. Ки дан гьич шиновусде-чи бирейгеш... эз дуре бирор-хэ-гьер, гуфдиренуьт, куьнде гьунши мехьэле хубигьоре. Небуге эз бэхш терсиребири?

СэгIэдот. Вой эри коргьой ме, песг и кешире гьэтрегьо, зере сатмегьой ченд сали ме эри кини дие, э согьи жун эн у? Восдоре бэхш-гьой ме, гуьогьоре хуно, э сундугь кара негуьруь гуфдире э мегь ю е гиле э сер расе вери... Кошки туь еки эзуни коре сохи... Валлагь гье э шев хосдеи мидегируьм бэхше э сер туь. Ме эз бэхш терсиренуьмгьо нисдуьм-о!..

Серэхь. Кире норей э пушой гIэил?

СэгIэдот. Кире шинохденуьм ме! Жон гIэмей Серэхь.

Серэхь. ГIэруьсе у офденини эри туь? (*Бирмундени*). Эзини тил-тилие муйгьо, не кутэхьэ булишигьо. Ужире гIэруьсгьо э туь эз суьфде ужуз минуьшуь. Эз се метро мол дуь булши миверов, оммо песде хоелей керге вошунде, вечелей гур-гуре михогьу эз туь. Воре-воре-о! Э у гофгьо фирмунде бий-о! Э угьо гуьре бисдоге ингьэде коргьо гьисдики... Зутеле гIэруьс офде, дес пой юре бесде гереки.

СэгIэдот. Оф дие, жон гIэмей Серэхь, гьич ники туьре фурумуш нисохум.

Серэхь. Екире е духдери, эн мени гуфдире, нисе гуфдиренуьм, не ху не хис, нуьш томоше сох! Энжэгь гIэил екем нехундегори. Уреш гIэил эз гIэйб омореи не рафди э школе. Е нэхуьтле э сер гIэил гIэйб дери, косинке бесденге гьич мэгIлуьм нисе бире... Оммо духдер-духдер нисдигьо е дугум суьрхини. Худо мебура эри келетегьо эдее эгьуьл норе. Духдер—хэгьер хьофд бирорини. Гьер бирор е гурунде бэхш доге дуьрлуьг дуь хуне бире.

СэгIэдот. Бошгу дие, кошки эз гIэсуьлмендгьо бу, эз хьэе-мендгьо.

Серэхь. Эз рабигьои, вече-вечей рабигьои, гьем эз деден гьем эз беbei. (*Эз хуне оморени сес тенгь*). Ш... ш... ш... (*Куьнд оморени эз СэгIэдот*). Воре-воре-о. У гофе э ён кем-кес эз лэгIэ ведировунигьо!.. Коргьо оморе бегьем биренте ме е жирейге мисохум... Э пой ишу бухову бесде жилове мигируьм э дес ме, э гьер коми-ло ме кешируьм, гье э уло миравт. Ме совуре нуьм, диром, бурайм... Оммо те ме дироморе дануьсдиге эз гIэил е-дуь гоф-чи дан.

СэгIэдот. Бошгу, бошгу жон гIэмей Серэхь!..

Ведироморени Севгил

Севгил. Себэхь туь эхэйрбу, жон дедей!..

СэгIэдот (*гьееки чаруьсде*). Эгьубет туь хэйрбу, жун дедей, жун дедей эри туь гьурбу. (*СэгIэдот дерафдени э хуне, Севгил рафдени эри винире гуьлгьой сибдоре*).

СэгIэдот (*ведироморени э шолевоз*). Чуьтами сибдор туь ими-сал? (*Дироморени Серэхь*).

Севгил. Себэхь ишму эхэйрбу, гIэмей Серэхь!

Серэхь. Э гьубеттуь эхэйрбу... гIэил ме! Чуьтами?..

Севгил. Зовол не бисдоге бегьер мигируь.

Серэхь. Зовол ведирово эри дуьшменгьошму киниге, гьер кор гьечуни, гIэил ме.

Севгил. Туь эже рафде?

Сэггэдот. Ме герекуьм туьре?

Севгил. Гьелбетте гереки.

Серэхь. И чуй гофи туь эз гЭил пуьрсирени? Гьисди-ми э дуйньё деде герек небугьё бала?.. Эри гьэдуьр дане ферзенд эз деде зиьдте гьичиш нисди э гУьлом. Чуйтам у дорле эз у гуьлгьё евош-евош доре шербет хуьшдере, эз ченд жире зовол дошде, ширине мейво бегьем сохдениге, гьемчуйн дедеш евош-евош эз у дор зиьдтеш, э келе мутьое-тиревоз шев ве руз не хисире э сабуьргериревоз, э наздуьшменди ве мигьрибониревоз овурде расундени э ижире хош-бэхде руз, бэхдевере руз ферзенде.

Севгил. Ишму расдит, гЭмей Серэхь. Оммо у гофгьоре э ме негьогь гуфдиренит... Ме согь гУьмуьр ме гьэрхундуьм гьеме нике дилеггьой дедее эри веровунде.

Серэхь. Нехогь туьре эз гофгьой ме гьэгьр меёвгу-о. Эгенер туь, те унгьэдериш хотур дедее хосдениге, е гЭруьсле веги биёр эри дедей гьеми кумег, гьеми ебонжэгь, гьемиге гьэреулчи.

Севгил. Е одоми се гьуллугьэ, чуйтам э рэхь миберуь? Ве екиге, белкем э ме овурде гЭруьс дедей ме рази небисдо. Хубики ю офугьо эри хуьшде, ужире гЭруьс. (*Дерафдени э хуне*).

Серэхь. Дирири? Нови вече новинуьм ме! ГЭиле дуйньдуьрмиш мисоху дие. (*Вежегьисдени эз шори, музыка*).

Лов сох шолө деги э сер,
Бурайм офим эй туь гЭруьс,
Дилег туьре ме тевесер
Бегьем сохум гье имбуруз.

Вежегьисденуьт

Сэггэдот. Худо туьре себэхь-себэхь
Фуьрсори эй ме шолияхь.
Кеш э пушо туь, жон Серэхь
Эри Севгил оф нике рэхь.

Вежегьисденуьт

Серэхь. ГЭруьс офум эри туь ме,
Гьер гоф ю гьисд е туьме.
Екем нехунди у эхи,
Оммо духдер гьисд сиб суьрхи.

Вежегьисденуьт

Сэггэдот. Гуюм, Серэхь, эй туь расди,
Хунде духдер хубиш нисди.
Эй чуйни мере хундей эн у,
Кошки дилег хуне дануь.

Музыка поисдени

Серэхь. Нехогь туьре нисе вомухденуьм, жон Сэггэдот, пой расди туьре ни ведиро эз гьопу (*э ведарафдеки*). Басарет дуйшмен бесде биёво! (*Рафденуьт*).

Ведироморени Севгил

Севгил (*эри хуьшде*). Сэггэдот дедей ме гьечи дануьсдени Серэхь лап дуьлсухуни юре эдее сохде, оммо де нисе дануьсдеки, Серэхь э тэгди кечеле невэггэмере нэгьд сохде, зуте эз угьо бэхш вегирдеи деригьоре. (*Дироморени Гуьлверд*). Гуьлверд! хэйр гердо? (*Куйнд би-ре Гуьлверде гьуьл зере*) туь гьэгьри гЮсире хунои? Чуйни бегем?..

Гуьлверд. Гьеле гюсиш не бошум? И шеш мегьи сер мере гиж сохдей э гофевоз, меш гIэиле хуно, э гофгьой туь бовор сохде, бебе-дедей мере гье эдеме фурмунде, оммо туь Серэхь не дедешмуре эй духдер гешде, куче-бекуче дефуьрсорей э и е келе шегьер.

Севгил. Эз гофгьой туь веди биреники туь э ме бовор нисе сохде.

Гуьлверд. Э чуй бовор сохум?.. Э гофгьой туь, небуге э коргьой туь?.. Ме мидануьсдуьмге хундегоре жовоне кукгьойму не хундегоре духдер хосдеире, гьич хундеш ни хундум.

Севгил. Эри чуй егIни?..

Гуьлверд. Белкем увэхди семе э туь гьисмет мибисдорум, чуьнки дедешму эри туь не хундегоре духдер эдее гешде.

Севгил. Туь гьечинигеш гьисмет мени дие.

Гуьлверд. Нибу гьисмет туь? Имогьой Серэхь миёв мигую эри туь гьисмет туьре.

Севгил. Туь дузи, Гуьлверд, ме дануьсденуьм угьо эри духдер гешде дерафдетгьоре. Оммо уреш дануьсденуьм: лов мунде гьисди денду хьэруьм гьисдигьоре. Серэхь суьфде кечеле невэгIэмей хуьшдере, пезде монгьузе бирор зерей хуьшдере мибирмунугьоре.

Гуьлверд. Дузи, угьо эри туь гюшире жигьиз миёруьт, гьисмет туь угьоют, омборек бу... Уре гье эз суьфде гуфдире дие, мере гюшири воисде гуфдире. Ме имогьойле эдем варасире туь мере фурмундеире.

Севгил. Гуьлверд, весси, туь гьэгьр эри чуй кешире? Бовор сох, эз туь бэггьэй екиш нисди гьисмет ме.

Гуьлверд (*гиридени*). Эз фердоревоз де ме э туьревоз э е смене э кор ниведиром. Гье имбуруз мигуюм э сменный мастер мере э е смениге гировуну.

Севгил. Гуьлверд, туь чуй гуфдире? Туь олхоин бош, ме э сер гоф ме поисдем.

Серэхь гиросше сер денорени э гьопу дирени Севгил не Гуьлверде.

Гуьлверд. Кориш гье э унжо четин бири дие, туь э сер гоф туь поисдеи ведиш нисди. Те имогьой поисдейгеш, де эзимбэггьдойге мепой... рэхь туь ник... (*Воисдени бурав*). Де иму екире не дирейм ве нисе шинохденим.

Севгил (*гуьрде гьул юре*). Гуьлверд!.. туь зарифет сохде?.. Инжо жигей зарифет нисди.

Гуьлверд. Туь гьемей зиндегунимере э зарифет чарундей. Гьич туь дануьсдени, туь чуй сохдеге? Эри туь зарифет сохде гIэмел оморени, эри ме нэгI?.. Де ме э гофгьой туь гьич бовор сохдени нисдуьм.

Севгил. Гуьлверд! Ме э пушой туь тэхсиркоруьм, бэхшлемиш сох э ме. Оммо, туь те унжош дануьсде бош, ки эз туь бэггьэй екиш бире нидануь гуьл эн дуьл ме!

Гуьлверд. Ужире гофгьой туьре ме и шеш мегьи эдеме шиновусде. Весси те имогьой фурмундейгьо. Де фурмунде нидани.

Севгил. Гуьлверд! Шовгю гердо э у э довгю мундигьо бебей ме, эз туь бэггьэй екиш нисди э чум ме, туьни энжэггь муьгьрей дуьл ме. Ме гье имбуруз мигуюм дуьл мере э дедей ме. Олхоин бош.

Музыка. Гуьлверд сере тик гуьрде хундени.

Гуьлверд. Эри чуй мере э дерд дешендей,
Шоре руз мере селт могьбул сохдей?
Чуьни гуьногь ме, чуй тэхсир офдей?
Очугь гу э ме, суруле севгили!

Бегем ме э туь сохдебируьм гуж
Гуьмуьр мере туь эри сохде пуч?
Сифет мере дирундей туь гьуьж,
Себеб юре гу, суруле севгили?!

Дусд бугьо дусде дириге эз дурн
Дуьл ю шэгггэ мизенуь эз шори.
Текей мисохи гуж ве сурули?
Очугь гу эй ме суруле севгили!

Севгил. Бура, бура гуьл ме, бош олхоин,
Э шовглой дусди нибошум хогьин.
Бэхш э ме тэхсире, бош туь гьемин
Бура, бэхд-мозол ме, бош олхоин!

Гуьлверде рэхь сохде, нуьшдени могьбул хундени.

Э гофгьой туь меш гьисдуьм гьоин
Бура, бэхд мозол ме, бош олхоин!

Дироморенуьт СэгIэдот не Серэхь.

СэгIэдот. Вой эри коргьой чуьн мени... Чуьни хэлеф ме? Туь
э киревоз гоф сохде?.. Кире дирей?..

Севгил. Диремгьо чигьрет ме гьич небу э ёр
Зу фурмуш биребу эз фикир-хэёл.
Гьони дубореден дире, овурд у э ёр,
Пучи рузгьой ме усуьз э дуьньёгь.

СэгIэдот. Рузгьой нехогь туь. (Эз Серэхь). Духдер ки бу?..
Серэхь. Ме руй ишуре не дируьруьм, у муно эри туь.

Севгил. Бейхэбер бируьм эз мугьбет эн дусди
Дешендит мере э дерди-дуьлесди.
Дуьл мере вегирде э хуьшде бесди
Пучи рузгьой ме усуьз э дуьньёгь.

СегIэдот. Ки дан, нехогь гIэил мере чуь дориге?

Севгил. Гьетте дире, раси э дуьл ме зеде,
Хэберсуьз гьенжунд э ме эшгьи-боде.
Кини мере, э ки гуюм ме и дерде,
Пучи рузгьой ме усуьз э дуьньёгь.

СэгIэдот. Ме не гуфдируьм гIэил мере чи дори, ки дан ченд жи-
ре биж-бижое коргьо дануьсденуьтге угьо. Е кор сохдет гIэил мере
э хуьшде вогосунде.

Серэхь. Дуьл туьре эри чуь хурде? Духдер киниге очугь не гуи
э дедей туь?..

СэгIэдот. Дедей гьурбун туь, хэлеф ме, е келме гу шинохун ки-
ниге у туь дирейгьо духдер.

Севгил. У мере гоф доре, ме сохдум шовгло
Э сер бебей ме, пуч биригьо э довгло,
Соймишиме гьисд Гуьлверд, духдер эн Нугло.
Пучи рузгьой ме усуьз э дуьньёгь.

СэгIэдот. Бошгу, хэлеф ме, гье имбуруз мидефуьрсуьм гIэмей
Серэхьэ. (Эз Серэхь). Угьо одомигьой мерд имуни. Духдер гIэмей, не-
вей келедедей мерд иму бире, дедей холуй эн духдер.

Севгил дерафдени э хуне.

Серэхь. Гьечу гу дие... хун екинуьт гу дие... эри еки эдете гьуьл
зере. У бошгу, омбор хубе духдери, де ме бурам Нуглоре винуьм, ку-
тэхь сохум бурам.

СэгIэдот. Бура, бура, жон гIэмей Серэхь, де туь мидани. Оммо
зуте вогорд, хьозури виним. Шор, дуьлшор вогордош.

Серэхь. Туь олхоин бош! Хьозури туьре виниш!

Перде.

Дуьимуьн перде.

Перде вокурде оморени. Нугло ве Гъэдмил хьозури оморенуьтгьо илчигьоре эдете диренуьт.

Нугло. Э мерд, эз гъуншигьо стол-куьрси дировуним?

Гъэдмил. НэГ, гъич герекиш нисди, гье гъечи нимдер дешенит э тегьер гъэдимие вэхдгьо. Бебегьо-келебебегьой иму гьеммише чорзани зерет, э хори нуьшде.

Нугло. Мугум, имогьоине жем-жогьил э хори нуьшде нисе дануьсденуьт.

Гъэдмил. Берекетиш гье у э хори нуьшдембиригьо вэхдгьо дебу. (*Гирошдени е-дуь минут*). НэГ, э сер стол нуьш, нунеш э кордеревоз бурр. Вой эри эн у гирошде рузгьо, нуне гъич э сер заниш нисе венорембируьт, оммо имогьой де у коргьо не мунди. Валлагь, е мол-гъэре бирегоре одоми бисдоге, руз ю дуь пуд нуне гье эз куче не ящикгьой хокору мивечинуь. Нисди, гъэдуьр нуне дануьсдегор!

Нугло. Туь гюси эри чуь бире? Э хуней туь ки лугъэй нун туьре пуч сохдегор нисди.

Гъэдмил. Ой зен! Гъемейму е кифлет нисдим-ми? Валлагь, эгнер и Ватан эри иму хъэрекет сохденигьоре хуно, иму гъэдуьр мида нуьсдимге, увэхди диеш девлетлуь бире, зиндегуниму хубте мибисдо. Чуь миробо ведировундей?

Нугло. Дуь-се жире ведировундем.

Гъэдмил. Туьш хъэрмэхь эн угьои.

Нугло. Эн кигьо?

Гъэдмил. Эн у гуьлей онгуре эз зир тегьенг вечире хушере э зир пой шиширегоргьо. Гъемей эн угьо гъэдуьр недание, келегедие коргьои. Небуге хуьшдере э оморегоргьо бирмунде?..

Нугло. Имуре савзи-пиэз не бири...

Гъэдмил. Тэгди савзи-пиэз нисди, е пойле дирте рафдиге э ние гьимет мибу... Хуб-о, эхирки туь эри ме гу: и гЭил кук ки бисдоге, ме имогьоиш не шинохдуьм.

Нугло. Эри чуьни мере кук гьерки гьисд. Мере гЭил гереки. ГЭил хубики. Угьониге мунд рафд.

Гъэдмил. ГЭил, хубе гЭили-о! Мугум белкем келетегьой эн и гъэретикони.

Нугло. Диеш хуб. Гуфдиренуьт эз гъэретикон гъуьзуьлгуьл бегьем бире. Расдиш-расди, гъуьзуьлгуьлиш мибу гуфдире гЭиле.

Гъэдмил. Духдер э жэгИи?

Нугло. Эри, зу хьозури... Дуруп-зерде гереки.

Гъэдмил. Чуь хьозури, чуь?

Нугло. ЖэгИ, мугум хьозури.

Гъэдмил. Чуь жэгИ, ой зен! Духдер эжеи мугум?

Нугло. Гьеле не омори.

Гъэдмил. Сибо зу оморики. У эри чуь мунди?

Нугло. Собраниеи ишуре мугу.

Гъэдмил. И собраниягьой эн и кире гереки... Гьозор бо э туь гъэдэгъэ зерем, э вэгЭдою буравгу э вэгЭдою биёвгу эз кор, угьониге чуьш бисдоге ишуре бошгу, мере герек нисди...

Нугло. У чуьтам бире? И духдер комсомоли, э школеш секретарь бу инжо, э заводиш секретари. Ченд гилегьо э газетиш нуьвуьсде омори, сурот юш вебири.

Гъэдмил. Мере у гьовои-гьовое коргьо эри чуьни? Гьей гуьом е пенж-дегь монет пул зиёди гьисдиге, бэшгъэи.

Нугло. Де и бэхшгьоре-премиягьоре эзже овурде?

Гъэдмил. Гьечу нэгИ-эй, гьечу Сибош вегирдени, эз у совои.

Нугло. Ой мерд, туь ебо э у завод бура виниш, гЭилиш гьисдиге,

чуй хуурметиге духдер туьре. Сурот ю гье э минжи хьээт вери э хэт-гьой зари суьрхиревоз нуьвуьсде, кеми?..

Гъэдмил. Ой, духдер! Э туь гьозор бо гуфдирем, эз гьеме хуурметгьо, хуурмет пули зиёди. Эри эн у хуурметгьойге ме шеш кепикиш нисе доренуьм... Хуб-о, эри эн и бэхдевере тике, чуй наз-буз сохде духдер туь?..

НугЮо. Гьичиш, эдем дире мугу, ишму мере хунде нисе гьишденит, гьер чуй воисд сохит мугу.

Гъэдмил. Весси хундигьо. Бедел хуьшдеш хунди, войге лап бедел туьш. Духдер эз у зиёдите хундге э вихьтей дедей-духдер ведарафде нибу. Бигьил дилег хуне хуте бу... Духдер туь дануьсдени-ми, имишев одоми оморейре?

НугЮо. Гьелбет те дануьсдени, уш унжои э собрание.

Гъэдмил. Уш, ки? Уш!

НугЮо. Одохлуй ю.

Гъэдмил. Гьечу гу дие, унжо дирет гу екире.

НугЮо. Инженер юни, э е жиге кор сохденуьт.

Гъэдмил. Гье уллере гу туь мунош, небуге угьойге гьеме вогьне бу!.. Оммо э гоф ме миденишиге, эз у, Ситгьил хуб бу. Гьозор-бош...

НугЮо. У нехундегори мугу, и инженер. Инженер не нехундегор еки нисдики.

Гъэдмил. Гьич нун хурдеш нисе дануьсде. Е склад э дес ю дери, валлагь э дес дегь инженериш унгьэдер мол-девлет не дери... Юш худо шинох, худо терсе гьэил. Худоре гьуллугь сохдере хуно, худош эдее доре юре... Эз дер юш эдее дироморе, эз пенжереш.

НугЮо. Валлагь, чуй гуюм?.. Э дес ме недери... нисе рафде, э гужевоз доре?..

Гъэдмил. Бегем туь э хосде-воисдей туьревоз оморейри э и хуне?.. Небуге?..

НугЮо. Умогьой ужире девр бу. Имогьой ижире деври. Иму тирак кучеш нисе дирембирим. Имогьойнегьо гириге э е жиге эдете кор сохде, э сер е стол чи хурде, э е жиге гуфдире-хэндусде. Дуь екире эз гьэрдовиж норинжи гировунде, гьилигь-хосиет екире хуте бире, э угьош гоф гуфдире мибу?

Гъэдмил. Ме э туь э вэгьодою гьэдэгьэ зеребируьм, эз хундеи вегирденге, уре э кор гьэжел не дери гуфдире.

НугЮо. Э кор дерафде, чуй сохди бегем? Ки гьэнж зере хурди, небуге зарал-чи сохдей? Эдее кепик, те кепик овурде э туь доре.

Гъэдмил. Чуй пул-пули инжой эни... Пуле э ме недоре, дие э ки миё дуь, туь мунош? Мере эз пул совои, нум меш, хуурмет меш гереки небуге нэгь. Ме э гьэриш жэгьмет дебиренуьмгьо одоминуьм... Нум одоми ведарафдеинжо, жун одоми ведеравгьо хуби. Дануьсди?

НугЮо. Чуйни дуьргердо инжо, туь э негьогьи гоф сохдени? Гьэил, суьрхэ хуно, эдее рафде-оморе.

Гъэдмил. Суьрхгьош гьэлп ведироморенуьт, туь мунош.

НугЮо. Эн туьнигьо ведироморет, генеш миведировт, туь э негьогьие жиге э сер ники гьэил женг эри чуй сохде? (*Гирисдени*). Мере э туь гьисмет сохдегор гисд герден ю хуьрд миёсд бире, сер герден ю шуьл. Белкем мереш эн туьнигьоре хуно е лешгер мибисдо, увэхди зендегор туь жигер хьэл мисохд ки?

Гъэдмил. Хуби, хуби весси, де зиёдие муьрмуьр мезе. Эз лой эн угьо ки оморейре?..

НугЮо. Эри ме гириге, Серэхь имбуруз гье э и рэхь дерики, шотуре хуно.

Гъэдмил. Одомишу омбори мугум?..

НугЮо. Кини угьоре, омбор чор-пенж одоми.

Гъэдмил. Гье-гьечу кем хуби, туьш омборе одоми кура месох э сер ме. *(Вегирде гъэлыене, пур сохде, кеширени)*.

НугІо. Туьре чуй сохде воисде?.. Туьхьмек сохде хунере?.. Пушой хэлгь оморе...

Гъэдмил. Ме бурам рабире винуьм.

НугІо. Рабисуьз гІэмел нийв?

Гъэдмил. Зарал раби чуйни?

НугІо. Духдер гуфдири, герек нисди гуфдире.

Гъэдмил. Де гьечуйниге гирит килэхь мереш венит, огъоети сохит!.. Туь мунош э уревоз, э тэхьной терс мибу ишмуре, деде э духдеревоз э еки. «Герек нисди, мугу!..» Кире огол зенуьм мугу, кире? Кешуше? Небуге малларе? Ишму э комини дин деритге не гуит? Э чуй рэхь бебегьо-келебебегьой ме рафдейтге, гье э у рэхь меш мирам, те ме согь гьисдуьмгьо, эзуновлойге гьерчуй ишмуре воисд сохит! *(Рафдени)*.

НугІо. И гІэилиш эже мунди те имугьоиш *(вокурде пенжерере)*.
Э Сибо, Сибо!..

Сибо *(эз хьээт)*. Гьой, гьой холей НугІо!..

НугІо. Гуьлверд неомо эхи?.. Те имогьой э же миё муну у?

Сибо. Э и зуригьо миё биёв.

Гуьлверд *(эз хьээт)*. Мере коминишму гешденитге, ме инжоюм.

НугІо. Дедей туь, жон гердо, те имогьой эже бири туь? *(Эз Сибо)*. Э Сибо, бирор туь шор биёво, дино э Гуьлверд кумеки сох.

Дироморени Гуьлверд.

Гуьлверд. Чуйни бегем?..

НугІо. Гьичиш-о! Коргьо гьемме э туь денишири, имогьой хэлгьиш миё биёв.

Дироморени Сибо.

Сибо. Омборекбу!.. Мозоллуь гердо ишу!..

НугІо. Омбореки ники винош, гІэил ме, эри туьш нике рэхь ведирово. Ишму хунере чуйтам герекиге сохит, ме э базар бурам-биём. *(Рафдени)*.

Гуьлверд. Биё столе диновунде хьозур сохим.

Столe диновунде, сер юре дегуьрде, веноренуьт э сер стол вазей гуьлгьоре.

Сибо. Гьечи инжо хуби... Войгей туьре сохди-о!..

Гуьлверд. НэгІ, э у пардил миёсдуьм рафде. Керей эн уш гьингъэле хуно э бугьоз мимунуки. Э дуьзди не хьэлегигериревоз хурде биёвгьо чи, чуй биренини?.. Э эхириш... Песой ю пэхуьр мибу.

Сибо. Бебешмуре эз у гІэил омбор хьэз оморембу.

Гуьлверд. Эз гІэил небуге эз пул гІэил?..

Сибо. Уре туь хубте мидани. *(Музыка)*.

Гуьлверд. Мере э пул, мол, девлет,
Э дуньёгь нисд гьич темэхь
Кошки э ме бу гьисмет
Э зиндегуни хьэрмэхь.

Сибо. Ме мугум-ге гье пери,
Кутэхь бисдо селт коргьо.
Хосдуьт туьре эз пардил
У оморе илчингьо.

Ме мэхьтел мундем туь у демуьрде мурере чуйтам дегесундейге.

Гуьлверд. Эри ужире кор, екем жуьргІэтлуь бире герек бу. Лап рафде эз ехэн ю гирде тут-доре хуно шувунде, хэбер сохдум эз хифлет. *(Хундени мэгІни гІэили)*.

Весси-весси де мехис,
Хэбер бире зу вэхиз.
Эйчуь демундей э хов,
Товуш офдо бири лов.

Сибо. Эз туь гьер чуьш гири бовори.

Гуьлверд. Э гоф туьревоз, э у гуьре меш миёсдуьм хисире поисде?.. Гьеле кидан чуьтам мибуге.

Сибо. Кидан эричуь?.. Гьемме хуб-хос мибу. Имишев мивегири энгуьшдери, оринейге мивежегьим э гIэруьси, хэгергили. Гьич гурунд меёвгу эри туь. Согь гIуьмуьр хуьшде э хуней бебе нуьшуьгьо духдер, гьич э дуьньёгь е лезет нисе дире.

Гуьлверд. Чуь гуюм, оммо ме эз деде гьич гьэрол гуьрде ни-дануьм.

Сибо. Кукгьой гьейсэгIэти э ён бебе-деде нисе поисденуьт, неки духдергьо... Дедеш миёв э ён туь, меш миём, педете туьш миёй, гье-гье-чуь хуте бире, гьэрол мигирит, белкем педесе гьич э ёриш не оворди.

Дироморени НугIо.

НугIо. Гирит венит э сер стол. (*Дорени гуьлгьоре*). Бебешму пуьрсиге, мигуи эз хьэёт завод чирем оворде...

Гуьлверд. Бошгу, дедей.

НугIо. Эгь, ализе етимиш келе биремге, гене дуьл ме дерьёгьи.

Сибо (*гуьлгьоре норе*). Гьечи хуби, холей НугIо?

НугIо. Ме шиновусдем келе парчогьгьой гIуьлом э гуьл сер зеренуьт гүфдире.

Сибо. Чуьтам, чуьтам, холей НугIо?

НугIо. Чуьтам рэгIиет гьуз бире э парчогь сер зеренуьтге, гьем-чуьн гье-гьечу парчогьгьош гьуз бире э гуьл сер зеренуьт.

Сибо. Эйчуь эхи, холей НугIо?..

НугIо. Эри е буй кешире.

Дере вокурде, хэндуюсьде-хэндуюсьде дироморенуьт Серэхь не СэгIэдот.

Серэхь. Гьеммише хэндее лов, шоре дуьл гердошит. ГIэмел миёв дироморе. (*Сибо не Гуьлверд дерафденуьт э хунейге*).

НугIо. Хош оморит, софо оворд, гьеммише оморемун ишму, нуьшит.

СэгIэдот. Шев ишму эхэйр бу!

НугIо. Эгьубет ишму эхэйр бу! Сибо ведерайт у савзигьоре темиз сохит.

Сибо. Бошгу, холей НугIо.

Сибо не Гуьлверд ведарафденуьт э хьэёт.

Серэхь. Мугум е пойле зуте бурайм те кем-кес кура бире, гоф имуре сохим.

НугIо. Чуь гофи имуре инжой эни?

Серэхь. Гоф шори-никире, ники-хубире. (*Эз СэгIэдот*). Хосде гIэруьсе шор, дуьл шор берде, ники юре винош. (*Эз НугIо*). Туьш духдере ведекуьрде гIэруьс биёрош! СэгIэдоте воисдени, НугIо, оринейге беруь гIэруьс хуьшдере э ники шориревоз, чуьнки гIэилгьо э е жиге кор сохденуьт,— гIов не гIэтошини дие... Кор никире дур шенде хубе кор нисди.

НугIо. Лап гьечи тэгIди эри чуь? Хуб гьэбилегьо э еки нуьшде, муьгьр екире не вегируьт?

Серэхь. Гьеле нуьшитгьо рузгьош омбар мибу. Оммо кор никире гьич дур шенде нибу. Туь, жон НугIо, екире дануьсдени, екире нэгI. Шевгьо нимешевгьо гIэилгьо, дураз эн и рэхьэ э еки оморенуьт... Шэхьиту не муьрди, не муьрденини... Соконеи... ГIэилгьой туь муно гьоре

хуно, омбор соконей. Ме эз хосдеи эдеме гуфдире. Гьоргоиш дори э шори-никиревоз и гІэруьс хуьшдере миё беруьки.

НугІо. И чуй гофи. Эз хосдей худо гердо гІэил-гІэилгьой туь, бошгу. Ме э мерд гуфдиренге у дигьне гофгьой туьре, омбор рази бисдо, омбор эгъуьлменде гофи мугу. Серэхьэ худо эз эгъуьлгьой Шелмуь бэхшири мугу... ГІэилгьо эжеи, буй балашуре семе бегьем виним.

Серэхь. Угьош миёвт э хьовиргьо-хьэрмэхьгьой хуьшдеревоз.

Диреморени Гьэдмил не раби Перидо.

Перидо. Симонтув-Мозолтуь бу!..

Серэхь. Мозоллуьнуьт худоре шуькуьр!

Гьэдмил бирмундени нимдере.

Гьэдмил. Гирорит нуьшит э сер нимдер.

Перидо. Мере гІэйб сохдитгеш, ме чорзани зере э хори нуьшде нисе дануьсденуьм. Ме гье э и е гьирогь э сер куьрси минуьшуьм, бигьил зен-зоре э хори нуьшуьт. Угьо хутеинуьт. (Нуьшдени).

Гьэдмил. Вэхиз виниш гІэилгьо кор ишуре варасдиге, бигьил эз лой хэгьергилигьой хуьшде эз и куьрсигьо диловунуьт.

НугІо вэхуьшдени, дироморени Шоул не Севгил.

Шоул. Шев ишму эхэйр бу!

Севгил. Шев ишму эхэйр бу!

Шоул. Холугьо, холегьо, лелегьо, гІэмегьо,
Кура бирегоргьо имишев инжо ишму,
Худо месохо екиреш пешму,
Мозоллуь гердо тевесер ишу, э еки.

Омборек бу и шори-ники!..

Гьемме. Эгъубет ишму эхэйр бу!

НугІо. Хош оморит, софо овурд. Гирорит нуьшит.

Ведарафдени.

Перидо. Шогьир, шогьири хуьшдере миё соху.

Шоул. Бэхшлемиш сохит, шогьи нисди, абасини, кор ники и еки. Дуьвимуьнжи — пой эн игьо сук гердо, е духдер э меш гьисмет гердо.

Серэхь. Духдер офд миёв куьф пур бисдоге...

Перидо. Шиновусдени, бирорзере?.. Гьинор туь гьисдиге, ведиро э мейду.

Шоул. Эз гьеме пушо эгъуьли, номуси. Угьо э пулевоз нисе бире. Одоми духдере э пул нэгІ, э одоми, э мерд биё дуь.

Перидо. Гьечуьниге суьфде ебо Серэхьэ винишит, чуьнки у дедей-дуьхдеруни...

Серэхь. Дедей духдери бире чуй негьогьие кор сохди нехогь ме туьре хуно!.. Ме очугь-очугьинде э еки дусд сохденуьмге, туь пэхьникие питикгьо, хьэйкелгьо нуьвуьсде, пэхьникие мегьргьо сохде. Мугум не гуюмге, бирор туь муно. Иреш эз ме хьилет оmore. Омбар лэгІэй мере мевoku, инжо хуней хэлгьи, небуге гІош туьре мивокунум э пушой туь минуьм.

Перидо. Чуь сохдем ме бегем эри гІош мере вокурде норе?

Серэхь. Гьеле де чуй мунди сохдени? Жогьилигьой туь э ёр туь не мундиге, э ёр туь биёрум: Шаид-бази сохдеигьой туь э ёр туь нисдиге гуюм? Те сурои эз винигьой туь ведироморе хьэруьми хурдей. Чуьни, давле зерей хьэлол бире? Олхоин бош, сиегье пешме шуру гуфдире сипи нибу. НэгІ. Чуь нике кор сохдей, мисвое кор, эз гІовун бэгъэй, гьи у сохде гІовунгьой туь гьэним гердо туьре. Имогьой хэлгьэ дэгІно зерегор бирей? Туь чуьни дэгІной туь чуь бу?..

Перидо. Ме... ме хуне оводу не сохде де ки сохде. У келе мисвое кори.

Серэхь. Эри, эри шеш шогьи е хунере вачарунде екигере хьилхьили десдек зере, те егилейге э гьэрмэгъ туь офдоре...

Перидо. Нум туьре э сер ме веноре? Хуне вечарундеи эз туь мундики ишорогою. (*Эз Гьэдмил*). Ме мидануьсдуьмге и инжо дериуре, ме э руй эн и хьэёсуьзе чи диромореш ни дироморум.

Серэхь. Хьэёсуьз бире чуй сохди нехогъ ме?

Рафдени э сер Перидо э хьуьршевоз. Музыка.

Хор. Эле, Серэхь, весси гьери,
Э хуней хэлгъ инжо гьони,
Э вэхд эн и ники-шори,
Эй чуй сохде биёбури?

Перидо. Гьеле э сер ме оморе, сес туьре бурр, лэгIэй туьре ги... (*Рафдени э сер Серэхь*).

Хор. Эй туь гIэйби, раби жэгIмет,
Э зеневоз гуьрде хьуьжет.
Келе зени, бири гьэлет,
Туь ки миё дори хьуьрмет.

Перидо. Хьэйф!.. Инжо жигей гоф нисди. Небуге ме э туь бирмунденире мибирмундум.

Хор. Весси раби, туь кем гоф гу,
Келе зени, гьичиш нибу,
Гене Серэхь пешму мибу,
Э гьэд шори гьич жэнг нибу.
Э зарифетевоз.

Перидо. Ме э хотур Гьэдмил оморем, небуге мере тэгIди рафдене гьуьллугъ мени, мошин э лэгIэй дер мени.

Шоул (*э руьхшендиревоз*). Мидануь бире. Ишму гьони дефицит бирейт. Гьит бирейт. Гьони э гьэд шегьер э мошиневоз гешденитге эз е пенж салиге э самолётевоз мигердит.

Перидо. Худо гьишдге бирорзере э у хьуьрметиш мирасим.

Шоул (*э руьхшендиревоз*). Те увэхди мунош ведаравош.

Перидо. У гIэйл кук кини?

Шоул. Кук холей СэгIэдоти.

Перидо. Эжеб худо борухо сохде гIэйли. Мерд вече мерд эз гIэсуьлмендгьо вече гIэсуьлмендгьои... Ишмуре де оморегор нисдиге зуте варасит гьуьллугъ ишмуре.

Гьэдмил. Бошгу, чуйтам герекиге сохит.

Перидо. Куьндте биёйт гьери. Ишмуре э еки разини.

Шоул. Эгенер угьоре рази нибисдоге, имуре инжо чуй дебу.

Перидо. Э гIэдот бебегьо-келебебегьоревоз ишму имогьой одохлуй екинит. Де э кесиге чум екишмуш ниё бу. Воку энгушдерире э и энгуьшд, туьш воку.

СэгIэдот. Вэхиз и касинкере деги э сер гIэйилме.

Серэхь (*вэхуьшдени, музыка*).

Гьер вэхд нике рэхь
Вокурде Серэхь,
У эй гьер духдер
Гьисмет овурде.
Эри бэхдевер
Мозоллуь сохде.
Пир-сир гердошит
Ишму тевесер
Э гьужогъ деде
веношит писер.

Косинкере дегирде э сер Гуьлверд нуьшдени.

Перидо. Ишмуре де гьуллугъиге нисдиге жогьилтегьо мидануьт э кейф ишу нуьшде.

Серэхь (эз СэгIэдот). Не гуи гьуллугъ туьре. Веги гу чуй воисдеге.

СэгIэдот. Имуре воисдени, раби, оринейге гIэруьси нуьшуьним. Кетуборе нуьвуьсде герек бу.

Перидо. Эри кетубо нуьвуьсде, э дес иму миё когъоз ЗАГС дебу. Усуьз иму кетубо нуьвуьсде нисе дануьсденим.

Серэхь. Гьечуьниге, Гьэдмил, гIэилгьоре ихдиёр дит фердо буравт у чуьнигере варасуьт, когъоз дуь зуте кетубо нуьвуьсде биёв.

Гьэдмил. Бурайт ЗАГС бошит зури фердо.

Перидо. Чуьнки падшогьети тогIин не сохде имуре ихдиёр нисди эри кетубо нуьвуьсде.

Гьэдмил. Гьечуьниге е пой зуте бурайт дир не бошит. Нуьшит гьери. (Нуьшденуьт).

Перде

Дуь пердейге дефус зере миёв э альманах 1977-муьн сал.

Беньямин Сафанов

БОГЪДОРГЪО

(Ихдилотгъо эз зиндегуни колхозникгъой Дербенд)

Мигид

Дуьлшор бугъо одомире, дуьлпесо бугъо одомире хуно гьелемеле хов нисе оmore. У шев Ёвдо зуте дегешдебу эри хисире. Уре воисдембу зу хисуь, себэхь зу эри вэхуьшде, э контор колхоз э вэхд ю бурав гуфдире эри э мигид рафде.

Оммо уре хов неомо, чуьш омо э ёр эню. Гирошде рузгъо, э довгю рафдеи, э есири офдореи э хоригъой Австрия ве э унжо гьисди э хьовир жовони хуьшдеревоз мэглюьмлуье революционер, изму секретарь Верховни Совет Догъисту гьисдигъо Ехьиил Мататовевоз вохурдеи ве ченди-ченди гирошде рузгъо ве гъозиегъо.

«Миёв бу себэхь э мигид иму Ехьиил»,—мугу э дуьл хуьшде Ёвдо. Имисал эри колхоз Ёвдойгъо севойне мигид бу. Суьфдеи мигид бу: себэхь дуз дегь сали эз колхоз энугъо бине норе оmore эйло, дуьимуьн мигид ве келе шори у буки—имисал колхоз энугъо е миллион монет зиёдите гелуьр вегирди эз богъгъо, сеимуьн мигид уни—колхоз энугъо, чуьн колхоз-миллионер биё бэхш вегируь э Гьеммесоюзиэ выставкей хоригъуьллугъсохи э Масков.

Эзугъош бэгъэй шори Ёвдо эзу товне бу, чуьнки изму у михьтожи чуьниге нисе дануьсдембу. Изму Шолумиш, кук эню, кумек беbei. У гьем хундени, гьемиге э колхоз кор сохде. Комсомолгъой колхоз э Шолум боворин, хуьурмет сохде, вихдет уре рэхьбер ишу. Ёвдоре бири минкини зене эри э хуне гьишде. «Весси кор сохдигъо э богъгъо, бигьил эзинбэгъдо кор хунере соху, э гӀзилгъо денишуь».

Коргъой гуьгъоре хуно: «Богъ Ёвдош оводуни, богъчейюш...»

Ёвдо э дуьл хуьшде эдембу фикир сохде. Эз е-дуь салиге Шолум мирав э солдати. Дуь сал гъуьллугъ сохде бэгъдо.

«Хьохмолуье куки Ехьиил,—мугу Ёвдо э дуьл хуьшде,—гьеле жогьил гьисдиш э эгъуььлуьиревоз гоф сохдембу, биней гьемме коргъоре дануьсдембу. Хьовир-хьэрмэхь е четине кор бире сэгӀэт, э кин Ехьиил мирафд эри меслэхьэти вегирде».

Кеме салгъо не рафди эзумогъоевоз. Ёвдо эз есири оmoreбугъо сал дие Ехьиил э Дербенд небу, у бири э ченд шегьергъош, имогъой э Махачкала кор сохденигеш, э Дербенд оmore-рафде сохдени. Оммо е гилеш гьечуь гьисмет не бири Ёвдо уре винуь гуфдире. «Себэхь миомоге лап хуб мибисдо, у хэйли шори мисоху...»

Суьфделе чум Ёвдо э хов варафдебу хурузгьой хьэет гIуьгIуь зере, уре хэбер сохдуйтгьо. Хосиет Ёвдо бу, э сес себэхьмундеине хурузгьо хэбер биренге дие у нихиси. Ёвдо вэхуьшд чой вено э билетей сиро, песе дарафд э хуне, серчире эри вегирде, руш хуьшдере чире, мивинуь Шевеньё, кук ю, э зири парталгьоревоз поисди э миглей хуне, эдей э е десевоз песой сере совусде, э е десигеревоз шуьгьэме.

— Чьни, эйчуй вэхуьшдей?

Шевеньё дануьсдембу имбуруз э куьнде боггьой колхоз мигIид дегь сали колхоз бине нореи биренигьоре. Уш эз шори шову бегьем не хисири; гье хисири, гье хэбер бири, винири бебешу гьеле не вэхуьшдеире, гене дегешди...

— Ме... мереш... бер...дие...

— Бошгу, гьеле хис, гьеле зуни, ме туьре хэбер мисохум.

Ёвдойгьо гьеле э сер суьфре эри чой себэхьмундеире хурде нуьшдериуьт, Содугь диromогьо э хуней энугьо.

— Э лелей Ёвдо,— мугу у,— бебе э ишму денишири...

— Туь руз 1-Мае хуно геймиш бирейки? — Мугу Ёвдо эз Содугь.

Сере тик гирде, Содугь э келегедиревоз жугьоб до:

— Мереш эдей берде бебейму э хуьшдеревоз.

Шевеньё пейлей чой хуьшдере норе, минет сохдере хуно, дениши э сифот бебешу.

— Хуби, хуби, чой туьре ху, партал туьре воку.

Эз Дербенд э илчи э тараф Боку рафденигьо вадарафденге, суьфде э одоми вохурдени э тараф расд гьисдигьо эзи е ченд сал пушо вокурде оморе фабрик холибофи. Эз фабрик екем дурте рафденге э тараф чеп поисди есиёв «Соруханов» гуфдиренигьо. Сэхьиб эни есиёв те революция бире бири еки эз гIюширгьой Дербенд — Соруханов.

Э диворгьой энугу есиёв, дениширитге, гIэзизе хундегоргьо, ишму е доне соггь-хэтосуьз мунде сэнгь нивинит. Э гьер сэнгь дивор есиёв е ченд ярай гунилеи вери. Гунилегьо расире эз сэнгь тилиш ишуре гьэлпе бердет. Э у сэнгьгьо веруйтгьо жиге гунилегьо гьисдуйт лоле шогьодгьой гирошде гьовхогьо. Энжэгь эз 1917-муьн сал сер гирде те хуькуьмет Совети бине норе оморе е ченд жире гьушунгьой дуьшменгьо оморет э сер гьэдимие шегьер Дербенд. Аллагьверди, тюркгьо, англичангьо, Деникин, Бечирахов... Гьер оморе гьушун дуьшме, суьфдеи гунилегьоре э сер шегьер шендетгьоре зерет эзи есиёв ве энжэгь борж берде бэгьдо э гьэд есиёв э гьэлхэнди поисде десдере, дарафди дуьшме э шегьер. Гуфдиренуйт, ки Аллагьверди се мегь гьовхо берди э гьэршуй э есиёв дебиретгьо игиде кукгьой шегьер, оммо гене э шегьер дарафде не дануьсди. Энжэгь гIюширгьо ве рабигьой шегьер чуйн жансуьзгьо э ю кумеки сохденге, дануьсди вегирде Аллагьверди шегьере.

Эге у яралуье сэнгьгьой есиёве зугьун мивебисдоге, угьо ихдилот мисохдуйт неки э товун гирошде довгIогьо, гьемчуьн э товун омбаре коргьойгеш. Угьо гьемчуьн гьисдуйт лоле шогьодгьой эн ижире коргьо. Себэхьмунде торики-товуши боггьдоргьой Дербенд, е кесег хуьшге ловоше э чейтен доноре, чейтене эз душ дуллу сохде, эз ён эни есиёв гирошде, рафдет э боггьгьой гIюширгьо эри кор сохде ве энжэгь шохьонгум торики гье эз у рэхь хэсде-менде э тие чейтеневоз вогошдет э хуне. Омбаргьоре э хуне эри вогошде дуьлиш нисе бирембу, чуйнки кифлет гисне бу, угьо хуьшдере гIэйблуй хьисоб сохдембириуьт эри кифлет э михьтожи дерии.

Гье эз у илчи, гье эз ён энугу есиёв э фейтунгьо нуьшде, э духдергьо-гIэруьсгьоревоз рафдет эри кеф-хьэз сохде э боггьгьо гIюширгьой Дербенд ве шохьонгум вогошдет э пура бедирегьой емуьшгьо ве хуб-хубе кегьребе онгургьоревоз. Гье эз у илчи пура гIэребегьой эз жофокеше боггьдоргьо веровунде буле бегьергьо жарунде оморе ширире гIюширгьо бердет ве декирдет э гьомборгьошу.

Оммо имбуруз яралуе сэнгъгьой есиёв бисдоруыт шогьодгьой шоре кор, угьо винируыт, чуйтам автомашингьой колхоз гIэре не доре берденуытге колхозчигьоре э мигIид дегь сали колхоз.

Гье эз ён есиёв сер гирде э гьердуь тарафгьой илчи бируыт онгурбогъгьо, комигьоки изму бируыт богъгьой колхозгьо. Эз есиёв е-дуй верс э тараф Боку рафде бэгъдо, бируыт куьнде богъгьой колхоз Ёвдойгьо. Эз гьопуй сэнгьи дарафденге, екем эз хиёвон руге дерьегь рафденге, сер гирдембу дереи, э дереи вокурде оморебу хьэвуыз, э иловлей комики вебируыт жуьр-бежуьре гуьлгьо-гьуьзуьлгуьлгьо. Э минжи хьэвуыз норе оморебу эз мармардаш гьуьч сохде бюст буьзуьрге вождь жофокешгьой гIуьлом В. И. Ленин. И хьэвуьзе колхозчигьо вокурдебируыт чуйн нишонеи тозе гуьлишонлуе зиндегуни. Екем дурте эз хьэвуыз бу мейдузи. Э и мейдузи э вэхд богъчирегьо норе оморембируыт гьэтегьэ-гьо, новгьо, пирис, тирозу ве де карасдигьойгей кори, комигьоки герек биренуыт э вэхд богъчирегьо.

Имбуруз э мейдузи зере оморебируыт эз тозе тэхдегьо сохде столгьо ве скамейкегьо, эри гIэруьси норенигьоре хуно. Зенгьой колхози сипре хэлетгьо вокурде, эдембируыт сер столгьоре вараюнде. Екем дурте э келе гьэжгьугьо эдембируыт дуьшире егъни нэхуыт дери ве дем кешире гIош дунеи. Э минжи мейдузи кура биребируыт жогъиле кукгьодухдергьой колхози ве зерегоргьо. Угьо эдембируыт зере рач-раче вежегьисденигьо гьовогьо, хунде мугьумлуе мэгIнигьо. ГIэре не доре мида-рафдуыт эри вежегьисде жуьфд э песой жуьфд. Шори жовонгьоре гьэдер небу. Белки угьо э е гIэруьсиш гьечи дуьлшор не бирет, имбуруз бируытгьоре хуно.

Гье э и вэхд э илчи э ён гьопуй богъи колхоз поисдебируыт е десде колхозчигьо. Угьо бируыт келете одомигьо, членгьой правление, бригадиргьо, звеноводгьо... Э гIэрей энугьо дебируыт Нисим, Ёвдош. Угьо дениширебируыт э гьуногьгьо, комигьоки миёсдуыт оморе эз зеверте идорегьой шегьер ве республике э и гIуьзетлуе мигIид колхоз. Гьемин гье э инжо э ён бешу поисдебу Шевеньёш. Уреш воисдембу винуь оморегоре гьуногьгьоре.

Эз чуйкле ковре мошин ведироморуыт чор одоми. Эз чор одоми Шевеньё энжэгь екире шинохдембу, у бу сернуыш колхоз, лелей Ишей, э дес комики э нуьшдеки э гешдеки, э гоф сохдекиш гьеммише гьэйле дебу. Гьуногьгьо гирдуыт десгьой инжо поисдебируытгьо колхозникгьоре. Е мерд эз чор гьуногь, чуйкле бигълегьо, раче обурлуе сифет ве фирегье пушони вебугьо, эн гьемме колхозникгьоре десгьошуре гирд, оммо Ёвдоре гьэл гирд, моч сохд, песде, эз гьэл хуьшде ведешенде уре екем дурте гирде эз хуьшде эз сер те пой томоше сохде, гене дуьборе гьэл гирд...

«Кини бу и мерд,— мугу Шевеньё э дуьл хуьшде, э тигьэтевоз денишире э бешуш, э у мердиш,— ме и мерде эжеиге дирем...» Гьеммеки эз гьопу гиросде дарафдуыт э богъ. Шевеньё эз бешу дур не мунде эдембу рафде э угьоревоз ве фикир сохде, эже ю дириге и мерде. Бей энугьо не у мерд, гьуле-гьул доноре, ихдилот сохде-сохде, евош-евош эдембируыт рафде. Бешу чуй гуфдирембуге Шевеньё нисе шиновусдембу. Оммо кими гофгьой эни мерд э гуш эн Шевеньё дерафдембу.

У э зенгьуе, раче тек-тек шиновусде биренигьо сесевоз мигуфди: — Лап хуби, омбор хуби, ме омбор шор бисдорум.

Шевеньё екем пой вечи эзугьо пушо рафде, гене дениши э сифот энугь. «Гьо,— мугу у э дуьл хуьшде,— э ёр ме омо, и Ехьиил Мататови, ме сирот энуре дирем э гозит. Эзуш бэгъэй сирот энугь вебу э верэгь, вогосунде оморебугьо э дивор школейму, вихдеигьо гиросдигьо вэхд».

Энжэгь ивэхди вараси Шевеньё Ехьиил, екиреш гьэл не гирде, бешуре эричуь гьэл гирдиге, чуйнки Ёвдо омбаре ихдилотгьо сохдембу э кифлет э товун Ехьиил ве игиде коргьой энугь.

Мигиде вокурде сернуыш колхоз, суьфде гоф до Ехьииле. Инжомитинг небу, не гуьрдлемей колхозиш небу. Гьемме нуьшдебируйт э иловлей вараюнде столгьо. Э сер столгьо вебируйт хурекгьо, емуышгьо, пура чорекгьой шороб... Унегуьре инжо докладгьо ве омбаре гоф сохдеигьо небу. Ехьиил омборекбу сохде колхозникгьоре э шоре г'уьзетлуье мигидевоз, мугу:

— Г'эзизе бирор-хэгьергьо! Ини у шоре гуьлишонлуье зиндегуни, эри комики ченд салгьой г'уьлом г'овхо бердет жофокешгьой ватан иму, эри коми ки жун хуьшдере норет омбаре игиде кукгьой жофо. Ме имбуруз шинох бирем э омбаре коргьой колхоз ишмуревоз. Зиндегунишму ве жоборде жофошму эдее ебойгеш гуфдиреки, чуй г'инорменди мидануь бирмундеге эз зир муьрс ве зулмети хилос бире жофокеше хэлгь. Колхоз ишму г'исди еки эз суьфдеи бэхшвегиргьой Гьеммесоюзие выставкей хориг'уьллуг'сохи. Ме омбар шоруьм кукгьо-духдергьой г'эзизе хэлгьме эри расиреи э ижире барасигьой зиндегуни...

Шевеньё лэг'эре вокурде, тиж денишире, эдембу э тиг'этевоз гуш дошде г'ер Ехьиил гуфдире гофе. Нэг'І, нэг'І не и гофгьоре, не и гуьзеле хьохмолуье чиг'рете у г'ич дие фурмуш нисоху...

Сессуьз нуьшде, гьеммееки эдембируйт гуш дошде гофгьой Ехьииле, комигьоки широре хуно сес дорембируйтгьо, эз луг'онди дуьл ведироморембируйтгьо гофгьой энуре.

— Изму иму имидлуьним, ки нисди гуфдире э г'уьлом ужире г'увот, комики дануь мешет бире э азаде зиндегуни хэлгь иму...

Ехьиил эдембу гоф сохде э колхозчиг'ьоревоз, оммо очуг'э тиг'этлуье чумгьой энудениширебируйт пушово, гуйге у дирембу э пушой чум хуьше деш хубте ворлуьте зиндегуни эни одомигьоре.

— Эзинбэг'дойге биёвгьо зиндегуни, г'эзизе хьовиргьо, мибу диеш шоре-хуьроме зиндегуни. Азаде жофо доре буле софой хуьшдере, миёруь эри кукгьой жофо диеш хушбэхде рузгьой зиндегунире...

Э рэхь Масков

Поезд Боку-Масков эдембу э жуьрг'этиривоз рафде э тараф Масков. Э купей вагон нуьшдебуруйт Ёвдо не Нисим. Угьо эз пенжерей вагон эдембируйт денишире э боггьо, бисдугьо, вишегьо, комигьоки г'эре не доре гиросдембируйт эз пушой вагон.

— Ки мигуфди,— мугу Нисим, рушгьой хуьшдере тимор сохде-сохде,— миёв гуфдире девр Совети, мизигьим гуфдире э шори ве хуьромивоз, михьтожи не дануьсде, гуьнжунде миёв гуфдире колхозгьо, мивег'рим гуфдире эз боггьо буле бегьергьо ве ме не туьни десхэтиш неда не одомигьо э колхоз мибошим гуфдире дананменде бог'доргьо, жофой иму г'ечи г'уьзетлуь бире, иму чуйн ударникгьо мирайм гуфдире э Масков э выставкей хориг'уьллуг'сохи? Хубе хуькуьмети, э жун худо! Худо кумек гердо эри эни хуькуьмет! Дес дуьшме меёво э сер ю.

Эри, эз расдекиш Нисим лап дуьлшор бу изму. Нэг'І, суьфдегьопешмуни кеширембугьо Нисим эри бог' бешу эз дес ю вадарафдеи изму у г'ич е пешмуниш нисе кеширембу. У изму эдембу э чум хуьшдеревоз дире, чуйниге азаде жофо кеширеи, чуйниге тенихдиёрлуьи одомигьо, комигьоки, очмиш сохде данани хуьшдере, овурденуьт буле софоре, дусди ве бирорире эри одомигьо. Э ёр Нисим омо е ихдилот, комики биребу э уривоз эзи е ченд сал пушо.

— Ёвдо, бирор, гуш вени эри туь е ихдилот сохум.

— Сох дие,— мугу Ёвдо,— рэхь э ихдилотевоз кутэхь бире.

— Е руз э у косибе салгьойме, ме корсуыз бируьмгьо вэхдгьо эдем-бируьм э куче гешде, сергьуз фикирлуй. Омо э ме вохурд кук эн е куьгьне гюшир. Э душ ме десе веноре, мугу: «Чуьни, Нисим, фикирлуй бирей, омбар фикир мекеш, миёв вэхд имуш, э кучеймуш мигид мибу, гьечи нирав гюьлом, дануьсде бош: «Овол-чувол гюьсбгьо — хэр-гьоре бори...»

— Туь чуй жугьоб дори уре? — Пуьрси Евдо, гоф Нисиме бурра.

— Ме гьичиш не гуфдируьм, у гофгьой энуре эзи гуш дешендуьм, эзу гушиге ведешенд. Оммо изму у э ме мивохурдге, ме эзу мипуьрсируьм: «Кини, куклей куксег, хэр ве киниге гюьсб!?» ве эз дуьли е синле микешируьм эзу.

— Дануьсде бош, Нисим, у туь гуфдиренигьо одомире ме шинохденуьм киниге, у не хэриш нисди, не гюьсбиш. Хэр не гюьсб жофокеше хьэивонгьоют, угьо одомире э жофошуревоз хьйр семе доренуьт. Оммо у одоми лербей эри жендек хэлгь. Песде раби бисдо у эри э дургунигьоревоз хэлгьэ фурмунде, куьф хэлгьэ темиз сохде. Туь не ме туро хундейм...

— Гьелбет хундейм, темизи туроре дануьсденуьм ме. Екиш мере хуно туро хунде нидануь.

— Дузи, Нисим, туь омбар тuroхуне одомини. Унегуьре биё дани, ки э у туро веригьо гофгьо гьеме дургуне овосунегьоре хунои. Ме и ченд сали э нумаз нисе рафденуьм, оммо туь имогьоиш э нумаз рафдени...

— Гьечи хуте бирем эз зуревоз э нумаз рафде, дие и вердиш мере шенде нисе дануьсденуьм.

— Хуби, бура туьре воисдениге, ме эри эну нисе гуфдиренуьм-гьо. Мере уре гуфдире воисде: туь гуфдиренигьо одоми раби биренге, э у нумазгьо турогьо чуй боворинлуйни? У раби те воисде эри хуькуьмет дуьшмени сохде, алвар сохдембу, хуьрдевогьо фурухдембу, э дигьгьо рафде. Рабиети сохдембу, керг микуьшд, гов микуьшд, мило мисохд. Эз гьемме жиге эдембу муше-кураре хуно пул вечире. Гьеле угьош юре вес не сохде, гене зен-зероре, гьеле э есири дин-догьот дерие одомигьоре фурмунде эри пул ведешенде, куьф энугьоре темиз сохде, тефилогьо михунд, питик-хьэйкелигьо мисохд. Беге у питик-хьэйкегьо э туро вери, ужире хэлгьэ фурмунде, куьф хэлгьэ темиз сохдеигьо нуьвуьсде омори унжо? Дузи, э туро веригьо гофгьо ихдиёр дорени эзуни шефде одомигьоре, сер хэлгьэ эри пучунде. Чуй бисдо эз куьф хэлгь ведешенде пулгьой энуре? Юре чуй бисдо, эхир ю эже вадарафд? Зен хуьшдере ведекирде бие жогьиле зене хосд эри ю, жогьил бие воисдембу юре. Юре э алвар сохдеки гирде э гьэземет дешендуьт. Се салиш некеши, э гьэземет нуьшде, хэбер омо муьрди гуфдире.

Гьемме пул-мол ю, э эрэгь пушони хуьшдеревогьо нэгI, э эрэгь пушони кесгьоревоз кура сохдегьо, мунд эри жогьиле бие зен. Уш э шуьвер рафд э е ширвони. Имогьой э кеф, э хьэз дери э ширвониревоз. Гьемме шефде коргьо эз чум эну ведирома.

— Гьемме гофгьой туь дузи Евдо,— мугу Нисим, екем фикир сохде бэгьдо,— оммо эри гуфдирей, ки туро ихдиёр доре гуфдире угьоре эри ижире шефде коргьо сохде, туь дуз нисди. Э коминжой туро вери, меселен, раби алвар дуьзди-дургуни биё соху гуфдире?

— Э туро гьечуй не вери-о. Оммо э туро вери, муьди бош э худой туь, э раби туь, сох гуфдирей энуре, сер зе э у. Беге туро нисди ихдиёр доренигьо мерде ченд зениш юре воисдге эри вегирде? Э гуфдирей туроревоз хэлгь биё соху гуфдирейгьой туроре. Гье э у туро вери, ки э худой хуьшде гюьси бисдоге, гуфдирей энуре не сохдге, биё тембихь доре биёв? Эге гуфдирейгьой туро дузиге, дие эйчуй не вери унжо, ки хэлгьэ фурмундениге, ки жофой хэлгьэ э куьф хуьшде декирдениге биё тембихь доре биёв гуфдире?

Беге э туро нуьвуьсде не омори гюьшири не косибэ эз худойни гуф-

дире. ЕгІни, гІошир хуругу, кеф сохугу, эри хуьшде, косиб эри е лугъэ нун эз себэхъ те шохьонгум эрэгъ пушонире тигьи сохугу, кемер хуьшдере хуьрд сохугу эри энугу. Туро не телмуд э песой гІоширгьои, э гъэршуй косибгьо. Ме имогьой лап хуб э сер офдорем у турогьо, гоморегьоре гуьнжундет рабигьо, куьгьингьо эри хэйр ишуь, хэлгъ э ишуь муьди бире, метлеб ишуре веровуну гуфдире, могьлугъэ дануьт э дес гирде, гьул хуьшде сохде.

— Ме э туь гуюм, меш э у турогьо, мэгІэсигьо дие унгъэде бовор нисе сохденуьм, оммо гуфдируьм ки э туь: хуте бирем э нумаз рафдеоморе, у вердиши мере шенде нисе дануьсденуьм.

— Оморе-оморе мишени. Ини имогьой туь эдее э Масков рафде. Унжоки туь дин гирде нидани.

— Чуьтам? Эри чуь нидануьм?

— Унжо туьре гушд хьэлоли ки доре?

— Гьо... гьо... Меш мугум инжо дин гирде нисе гьишдеге. Масковиш э дингирдегоргьо мешет не бири евэхдиш ве нисе бире. Э товун гушд «хьэруьми» гуфдирениге, ме гушд «хьэруьми» омбар хурдем. Чуь бешгъэи, ки веноге кордере э бугъоз гов, раби веноге, енебуге екиге. Уре дануьсде воисдениге, э гъэсоб куьшденигьо гушд хьэлолтеи эз э хунегьо куьшде оморенигьо. Э гъэсоб гушде духдир хуб фегьм сохдени, гІэзорлуье моле фурухде нисе гьишде. Оммо э хунегьо куьшде оморенигьо гове ки фегьм сохде. Е гофигереш гуюм эри туь. Гьеймогьоине рабигьо гове неки кергеш э тегьер ю нисе куьшде. Руз першобот хунегьойму е керге гирде, пойгьоюре бесде, э кин раби фуьрсо эри куьшде. ГІэил эз кин раби оморе бэгъдо, зен рафд эри керге вегирде темиз сохде, миденуьшуь мивинуь куьшде керг э гъэриш гъэрзинке эдее вежеисде. Раби бугъоз юре бегьем не бурабу. Ме керге вегируьм гуфдире, керг възхуьшд, пиёне хуно лой-лум хурде, э бурра бугъозевоз сер гирд э иловлей хуне эй видовусде. Мугум эз зен: «Ди ме бурум хуб бгъоз энуре.» «НэгІ,— мугу у,— у хьэлол нибу дие». Берди керге э хьэёт нумаз шенди, э рабиревоз женг гирди вогошде.

— Дирири, ме чуь гуфдируьм, туь хуьшдени туь эдее евош-евош эз дин ве рабигьо дур бире. Раби не куьшде гушде туь хурденге, руз шобот кор сохденге, дие у чуь дин гирде бире? Туь хуьшдени туьш, эдее дире, дануьсде, ки гьемей эни коргьой дин-догІоти рабигьо, гІоширгьо хэлгъэ эри фурмундеи бу...

„Рушбурра“

Се руз рэхъ кешире, э чоримуьн руз себэхьмунде Ёвдо не Нисим расируьт э Масков. Э угьо бу адрес гостиница, эже миёсдуьт фурамореге. Э гостиница оморе, дес-руй хуьшдере шушде бэгъдо, ебо суьфде рафдуьт э Гьирмизине Мейду. Угьо омбаре ихдилотгьо шиновусдебириуьт э товун буьзуьрге вождь жофокешгьо Владимир Ильич Ленин ве гьемчуьн дануьсдембириуьт у э мовзолей дерире. Унегуьре угьо гуфдирембириуьт, ки э Масков гьетте оморе, эн суьфде э Мовзолей рафдени, руй Ленине эри дирё. Угьо э пушой Мовзолей оморенге хэлгъ еки-еки э нубот поисде, эдее дарафдембириуьт э Мовзолей. Оммо нуботе эхир небу, ингъэде одоми унжо бу. Э куьнди е верс бу дурази нубот. Угьо э эхир нубот оморе расиренге, миллиционер мугу:

— Дие мепойт, вэхд гирошди, имбуруз дие нидегьилим.

Ёвдо сер гирд эри гуфдире эз миллиционер, ки ишу эз дури оморе одомигьоют, ишуре бигьилуь поисде гуфдире э нубот. Эз ёвдо не Нисим бэгъэй гьеле одоми омбар бу эри э нубот поисде. Угьо гьерки е гоф эдембу гуфдире э миллиционер.

Увэхди милиционер келе-келе, гьемме шинову гуфдире, мугу:

— Имбуруз дие екиреш нидегьилим, себэхь, себэхь биёйт!

Нисим не Ёвдо сере гъуз гирде, вогошдуът. Себэхьимуьн угьо, торикитовуши вэхуьшде эз хов, зу рафдуът э Мовзолей. Угьо миёв, мивинуь гьеле э у зуриш э куьнди е гьозор одоми э нубот поисди эри э Мовзолей дарафде. Угьо нубот гирде поисде бэгьдо, е жогьиле бисд-си сале кук, оморе эз Нисим пуьрси.

— Келебебе, ишмунит песини?

Нисим э кук хуни-хуни денишире, мугу:

— Эри.

Угьо э Мовзолей дарафденге, сифот Ленине диренге, Нисим поисд ве э тигьэтевоз эдембу денишире э гIэзизе чигьрет, э хьохмолуье фирегье пушони энугь. Гье у туьтем е зен эз гьууллугьчигьгой Мовзолей мугу эз Нисим:

— Келе мерд, келе мерд, не поисдеки, не поисдеки...

Нисим рэхь рафде-рафде дениши э сифот зен эз ю келе мерд гуфдиригьо, миденишуь мивинуь у эз ю дегь салиш пиртеи. Эз Мовзолей ведироморенге у мугу эз Ёвдо:

— Дирири?

— Эри, зурбо фирегье пушони вери мерде, эз чигьретиш ведини, ки келе хьохмолуье одомини гуфдире,— жугьоб до Ёвдо.

— Эри,— мугу Нисим, чигьрет Ленине э ёр ю овурде. У гуйге гьейсэгIэтиш э пушой чумгьой энугь.— Ме лап шорум, эз дуьлимени ме инжо, э Мовзолей эри омореи, Ленине эри дирети.

— Меш.— Гье у сэгIэт жугьоб до Ёвдо.

Е гьэдер вэгIдо угьо рафдуът гьечи гоф не сохде, э ёр ишу гуьрде поисде гьэд Мовзоле, чуьтам Ленин, десгьоре веноре э сине, гуйге хисириге, э чуь муьгьбет, гIэзизиревоз хэлгь дениширембуге э у, э сифет энугь. Песде Нисим э ёр ю е гоф оморере хуно, мугу эз Ёвдо:

— Дирири, мере зен э Мовзолей «келе мерд» хундгьо? У думбура кукиш э нубот гирдеки эз ме мугу «келе бебе».

— Эгь, эде, эзу гофгьо одоми гьэгьри нибу. Соки туь рушверие одомини гуфдире, туьре эдете хьуьрмет гирденуът.

— Беге ме гьечиш келе мерде хуно веди биренуьм эз ме «келебебе», «келе мерд» эри гуфдире?..

Эжеш мирафдуьтге угьо, э гьемме жигеш, еки «келе мерд» огол мизе Нисиме, екиге «келебебе». Уре эзи кор лап гьэгьр оморе, у мигуфди э дуьл хуьшде. «Кара вешено игьо, ме гьеле энжэгь чуьлпенж сале бэгьэй нисдуьм, мере келе мерд сохдет норе». Ёвдо винире гьэгьр кеширен энуре, мигуфди эзу:

— Эде, э негьогь гьэгьр эйчуь кешире туь, угьо гуьгу гуфдире, туь келе мерд нисе биреки?

Чуьш мисохдге Ёвдо, Нисиме хоши гирде нисе дануьсдембу. Кими вэхдгьо Нисим лап гьэгьрлуь бире эз ю «келе мерд» мигуфдики, э у одоми хуни-хуни денишире мигуфди: «Туь хуьшденитуйни келе мерд». У одоми э сифот Нисим мидениши, суьпуьле хэнде мисохд, оммо жугьоб нидо.

Чоримуьн руз бу угьо э Масков оморе, Ёвдо себэхьмунде, эз хов хэбер биренге, миденишуь мивинуь Нисим э хэлов не дери. У дес-руй хуьшдере шушд, руш хуьшдере чири, партал хуьшдере вокурд, хьозур бисдо, оммо генеш Нисим веди не бисдо. Хэйли вэхд гирошде бэгьдо кибуге дер утогьэ куде э урусипуьрси:

— ГIэмел миёв?

— Эри,— жугьоб до Ёвдо.

Дере вокурде э утогь диromo е жогьиле чуьл сале мерд. У бу Нисим.

— Эле, бебелейме жон,— мугу Ёвдо,— ме ингьэде мэхьэл нуьшдем

э туь дениширем, ме медан туь эри руш чире рафде бебей, чуй сохдей туь, эде? Имогьой туь э нумаз чуйтам мирай рушсуьз?

— Мирам,— мугу э келегедиревоз Нисим.— Эйчуй нисе рафденуьм? Руш неверигьореш дегьшдени э нумаз.

— Эде,— мугу Ёвдо, хэнде-хэнде э зарифетевоз,— и чуй жире одо-мини, эри е «келе мерд» гуфдирей, рафди руш хуьшдере чире.

— Чуйни? Бирач бирем? — мугу Нисим, чуней хуьшдере тимор сох-де-сохде.

— НэгI. Рач бирей, жогьил бирей, бегьем культурни бирей. Э не-гьогь нисе гуфдирени э метелегьо: «Дуьлшори пиргьореш жогьил сохде, рач сохде гуфдире».

— Э гуфдирей туьревоз ме пир бируьм, имогьой жогьил бирем?

— НэгI, э жун туь, эзу нисе гуфдиренуьмгьо. Эз шори э Масков-омореи рушеш чиреи. Имогьой э шегьер оморенге, гIэйлгьо дануьс-дуьтге гьозие-гьэдер эни коре, туь руш туьре эри чуй чирейге, ингьэде михэндуьт те унгьэдейгеш.

— Хэндуьтгу, дерд хэндей энугьо кире гирди.

Эз расдекиш угьо э Дербенд вогошденге, гьемме колхозникгьо да-нуьсденге эз Ёвдо, Нисим руш хуьшдере эй чуй чиреи, угьо э у хэн-дуьсдембируьт, веноребируьт э сер энугьо лэгьэм «Рушбура Нисим».

И лэгьэм э сер энугьо вомунд е ченд салгьо, дуз те Келе довгIой ва-тани сер гирде. Нисиме эзи кор гьэгьр нисе оморембу, оммо уре руш-суьз гIэйб оморембу эри э нумаз рафде. Гье э у гIэйб омореревоз у дие э нумаз не рафд.

Илья Хананаев

«КЕСУ ЭЗ ГЪОБ ВЕДИРОМО, ГЪОБЕ ГЪОБУЛ НЕСОХД»

Мэхсерее ихдилот

Г уфдиренуът: «Эз гъуронгъо-турогъо метелегъо расди». Дузе гофи! Ишму белки шиновусдейтге метелере: «Кесу эз гъоб ведиромо, гъобе гъобул несохд». И метеле гъемише э ер ме омо-рени, сер ебо гоф эн Офдум кук холей Томор вороморе.

Косибе холей Томор иму — бие зени. У гъеле жогъиле гІэруьс бу, шуьвер энумурдебугъо вэхд. Гъе эзулеровоз у э шуьвер нерафде, нуьшди дошди е теке куклей хуьшдере. Худо-бендей энуму, шовго-муной энуму гъеме е офдуме куклей энуму бу. Гъе эз гІэзизи-офдуми холей Томор кукле Офдум нум норебу.

Холей Томор согъ гІуьмуьр хуьшде э колхоз кор сохди, жофо кешири, у е теке куклей энуму согъ-саламат, дуьлшор, жунсогъ веров, келе бу, хуну, е хубе сенигІэт вегируь эри хуьшде, э кешире жофогъой хуьшде шор бу, эри Офдум уре бебе нисди гуфдиреире хунош неев.

Оммо Офдуме унгъэде э хундеиревоз гІэрей ю небу, э сер хунден дуьл нисе венорембу, сер зиеди кенекиш бу эри хунде. Песде эз гІэзизи-офдуми, дедешу хотур энуре гъич нисе гъишде гуфдире, э гъугъ-мазалай хуьшде берди — венори гуфдире, сер ю, коргъой гуюгъоре хуно, ченд е хуг биребу, у келегед, текабур бу, сикей ю эдембу эз Самбур гІов хурде.

Офдум е гужгъо-бологъоревоз чуьтариш гириге е ченд класс верасде бэгъдо, холей Томор э кумеки правлений колхозевоз фуьрсо уре э Урсиег э е салине курсгъой агротехники. Холей Томоре эз шори эни кор жиге небу. Пушой у э курсгъо рафде холей Томор эри энуму эзи бугъолуье кастюмгъо, хубе палту, пойвокугъо весдо, е гъэдер пулиш до уре. У эз дер ведерафдеки е кузе гІовиш шенд э рэхью, еІни, рэхь энуму гІове хуно руьшуьм бу.

Е сал гирошде бэгъдо эз Офдум хэбер омо эри холей Томор эдее оморе гуфдире. Холей Томор эз шори кук ю эдее оморе гуфдире, не хурде дануьсд, не хисире. У те ебо кук энуму оморе хунегъо-жигегъоре хьэк, гилов зе, вечи, вераюнд эри мигІиде хуно.

Офдум энуму гъеми гъуншиме бу, гъемиге хьэрмэхьме. Унегуьре меш э е ченд хьэрмэхьгъоймуревоз рафдим э вогзол э холей Томоревоз эеки э пушорэхьуй эн Офдум. Гъетте Офдуме дире, иму лове э шоре хэнде веберде, куьнд оморим эзу, кош овори сохдим, пуьрсирим кеф-

хьол юре. Оммо Офдум сере тик гуърде, бегьем э иму неденишире, мугу э фурс-келегедиревоз, э зугьун уруси, комиреки у усол дануьсдембу: — Исбосибо, исбосибо!..

Холей Томор дуь гъэнете хуно гъулгьой хуьшдере лов сохде, омо гъэл гуьрд уре, синесов бисдо э уревоз.

— Жон, балайме, товуш эн чумгьойме, тож эн серме, гъемише эри дедей нишоне мунош, чуйтами гьовойтуь, хьол-рузтуь, хэлефме, э пушойтуь миром?..— эдембу гуфдире холей Томор э сер-сифет, буй-балай кук хуьшде денишире.

Офдум гЮси бирере хуно ведешенд десгьой дедешуре эз герден хуьшде, чуйтам э имуревоз текабуре хуно гоф сохдки, мугу эз дедешу э зугьун уруси, гофгьой урусире пучунде-пучунде:

— Потум, потум... Голова мой ни моруч!.. Дома, дома искажайт!..

Ведибуки, Офдум хуб зугьун урусире нисе дануьсдегеш, э зугьун дедей хуьшде гоф сохде бегенмиш нисе сохдембу.

Косибе холей Томор е гофиш невераси эз гофгьой эню. Оммо у гьерчуь дануьсд, гЭил юре, э хьисобовоз гЭйб оmore у э пушой хьэрмэхьгьой эню э уревоз синесов бири гуфдире. Белки э у биригьо хоригьо, жигегьо ижире гЭдот нисди. Унегуьре холей Томор е зиедие гофлеш несохд.

Иму хьэрмэхьгьо диренге ижире текебури, келегеди эн Офдуме, э оmoreимуш пешму бире, дие нерафдим э хуней энугьо уре эри рэхь сохде, гьер мерд гьишдим рафд э хуней хуьшде.

Холей Томор э кук хуьшдеревоз оmoreни э хуне. Хунегьо эдембу тов-тов доре эз темизи, расди е кем буй тозе гилов нен хьэк оmoreембу. Дедей шори-шори чемодан энуре эз дес эню вегуьрде, э хори норе, э хоши-мигьровуниревоз э у дениши. Офдум гьич э лой дедешу неденишире, сере тик гуьрде, э виниревоз хуьрсе хуно е сэхд буй вокошире, гЮси бирере хуно мугу:

— Ф-ф-фу! Как ванаят тут!..

— Тут? Гъэдойтуь, хэлефме, э деде! Тут офдори э дуьлтуь? Вой эри дедей гердо! Тутгьо гьеле коли, э пушойтуь миром, оммо эйзуригьо мирасуь, е кемлей тоб ди.

— Вот дура! — мугу гЮси бире Офдум, диренге дедешу невераси ю э уруси гуфдигьо гофгьоре.

— Дуре? Туь чуь гуфдире, хэлефме, инжо дуре эз же оmoreи?

— И сыро издес, как бидто роса пал...

— Раса эз же оmoreи инжо, хэлефме,— мугу холей Томор.— Вой эриме гердо, кидан эз омбар хундеи чумгьойту, хэлефме, хэреб бириге. Туь беге нисе дануьсде иму расере эри партал вешенде э хуне нэгI, э хьэёт вешенденим?

— Ихватит болтайт, какуй идио-тизм! — хуьрш сохдере хуно мугу Офдум.

Холей Томор гьеусэгIэт э иловле денишире, гЭйб, хижолети кешире кешире, э пэхьники буй вокошире, мугу:

— Шуш-шо! Дедей миро туьре, туь чуь гуфдире? Кес шиновусдге гЭйб-шермендени. Инжо, гЭйбиш бу гуфдире, буй дорогор кини? Эз ме не туьни деде-писер бэгъэй инжо екиш недери.

И гофгьоре шиновусденге, Офдум эз хуьрш дуьл хуьшде хурузе хуно гьип-гьирмизи бире, хьэрой мегируь э сер дедешу:

— Ох, и дикай же ты, матушка!..

— Эле, вой эри мунде рузгьойме, мотишкеш хунди мере?! — гьутиней хуьшдере векенде, гирисдере хуно холей Томор.— Е и мундебу мере эз туь шиновусдени. Мозол ме сухди. Гьеме мурав эри хунде, эгьуьл мегируь миев, туь рафдей — мундигьо эгьуьлгьойтуьреш вир сохдей оmore. Э гьэре-гьиемет миесдуьм фирсоре туьчуьни хэре, гьэдуьрнеда-не куке, эри хунде фирсореижон!..

СТАТЬЯГЪО

Галина Мусахано ва

кандидат гилмгьой филологи

Монувэхь Дадашев

Э Махачкала э Союз писательгьой Догъисту гуьнжунде омори мемориальни тэхде. Э зир мемориал э гъэриш лампей дигъи эдее сухде гьеммишелуьгие гІэтош. Э у мемориал э хъэрфгьой суьрхиревоз нуьвуьсде оморет нумгьой писательгьо ве шогъиргьой Догъисту, комигьоки норет жун хуьшдере э гъовхо э гъэршуй фашистгьо э келе довгІой Ватани.

Э е жерге э нумгьой Эфенди Капиев, Алим-Паша Салаватов, Ражаб Динмагомедов, Багаутдин Митаров ве чендигьойгеревоз нуьвуьсде омори, гьемчуьн, нум шогъир тати Монувэхь Дадашевиш. Унжо веруьт нумгьой представительгьой омбаремилетлуье литературай Догъисту, комигьоки вокурдет омбаре тозе рэхьгьой параменди литературай республикеймуре.

Э товун игидигьо ве жофогьой творчествои энугьо омбаре статьягьо нуьвуьсде оморет. Оммо игидигьо ве жофогьой творчествои Монувэхь Дадашев гьеле бегьеме тегьер фегьм сохде, нуьвуьсде не омори.

Пушой довгІо сер гирде Монувэхь Дадашев, чуьн шогъир лап мэгІлуьмлуь бу э гІэрей хэлгъ тати ве гьемчуьн э литературай Догъистуш.

Омбаре тарафлуье жофогьой творчествои Монувэхь Дадашев, чуьн шогъир, критик, журналист, меслэхьэтчи ве дусд жовонгьой литератури, кура сохдегор фольклор хэлгъи, гуьнжундегор учебникгьой школеи ве чарундегор эз де зугьунгьойге э зугьун тати, дуьлшоре одоми, э лов комики гьеммише вебу зарифет ве шоре гоф, мэгІлуьмлуь сохдебу уре, неки э гІэрой хэлгъ хуьшде, гьемчуьн э гІэрей гьемме писательгьой Догъистуш. Э келе дуьлхогъиревоз ве хубе гьимет дореиревоз жофогьойюре гирдет нум Монувэхь Дадашеве Эфенди Капиев, Камиль Султанов, Александр Назаревич ве де корсохгьойгей литератури Догъисту.

Монувэхь Дадашев дери э жергей энугьо шогъиргьой тати, комигьоки э эхир бисдимуьн ве суьфдеи салгьой сиимуьн салгьо бине норет литературай Совети татире.

Гьеле э суьфдеи антологией литератури Догъисту, комиреки гуьнжунди Эфенди Капиев э 1934-муьн сал ве дефус зери э Масков э зугьун уруси, Монувэхь Дадашев дарафди чуьн представитель литературай тати.

Монувэхь Дадашев зенде овори э 1912-муьн сал э Дербенд э киф-лет косибе фэхьле ве эз жовоне салгьой гуьмуьр хуьшдеревоз межбур бири эри жофо кешире. Э 1928-муьн сал суьфдеи гозит тати «Зэхьметкеш» ведироморенге, у суьфде бири гозит бэхшсохдегор, песде кор сохди э редакцией гозит. Суьфдеи нуьвуьсдеигьой Монувэхь дефус зере оморет э верэгьгьой гозит «Зэхьметкеш». Увэхди э иловлей гозит «Зэхьметкеш» гуьрд биребу ижире актив литератури, э комики дебируьт: деятель обществои, гьовхобор эри хуькуьмет Советире бине норе э Догьисту Ехьиил Мататов, биненорегор театр тати, драматург ве актер Юно Семенов, суьфдеи редактор гозит Гэсоил Бинаев, жовоне шогьиргьой тати Миши Бахшиев, Егьэгьуь Агарунов ве чендигьойгеш. Ижире актив литератури кумеки сохдени э Монувэхь Дадашев эри очмиш сохде минкинигьой творчествои юре.

Э 1931-муьн сал Монувэхь Дадашеве фуьрсоренуьт эри хунде э Масков, рабфак эн ИФЛИ, эжеки у хундени те 1933-муьн сал. И салгьо Монувэхь зиёд сохдени творчески данани хуьшдере, хундени произведенигьой классикгьой уруси ве уьзге хэлгьгьойгере, хуте бирени усдоеи нуьвуьсдеире.

Хубе школей шогьири эри Монувэхь бирени э 1931-муьн сал э Центральни издательствои Масков гуьнжо овурде оморенигьо секцией тати, эжеки дефус зере оморембируьт произведенигьой суьфделе вероморембугьо литературай тати. Монувэхь бирени активлуье бэхшвегир секция ве э десдей э Масков хундембируьтгьо студентгьоревоз, э жергей комигьоки дебируьт Миши Бахшиев, Донил Атнилов, Зоволу Бахшиев ве чендигьойгеш, эеки гуьнжунденуьт кружок литератури эн редакцией «Молодая Гвардияре». Э секция ве кружок литератури фегьм сохде оморембируьт бэхшвегиргьой кружок нуьвуьсдембируьтгьо произведенигьо, комигьочи песде дефус зере оморембируьт. Келе кумекире э кор секция ве кружок сохдембируьт активлуье бэхшвегир граждански довго, гьеле увэхди кавалер орден «Гьирмизине Гэлем» бугьо, рэхьбер секцией тати Исай Беньяминов ве мэггьуьмлуье филолог ученни языковед Нефтоли Анисимов.

Монувэхь Дадашев увэхди эз Масков мифуьрсо статьягьо, стихигьо ве очеркгьо, комигьоки дефус зере оморембируьт э гозит «Зэхьметкеш». Суьфдеи гиле э гозит верэгь литератури ведироморенге, Монувэхь э шориревоз гьобул сохде и коре фуьрсорени шолум эри корсохгьой гозит, комики вебирени э статьей энэ «Себеб чуйни», дефус зере оморембугьо э гозит «Зэхьметкеш» э 1932-муьн сал.

Гье у салгьо э Догьисту гировунде оморени коргьой гуьрд сохдеи гьувотгьой литератури республикере. Монувэхь э Масковиш буге, э и кор активлуье бэхш вегирде, чуйки мэггьуьми эз статьягьой энэ: «Хьозур мисохим корсохгьой литературире эз жовоне фэхьлеге ве ранжбергьо», «Дузе политикей милети Ленини эри литературай пролетари татгьо» ве чендигьойгеш, комигьоки дефус зере оморет э 1932-муьн — 1933-муьн салгьо. Статьягьой энэ келе кумеки сохденуьт эри гуьрд сохде гьувотгьой литератури татгьоре.

Э 1933-муьн сал э Масков Издательствои литературай художествои государство дефус зерени хьэрмэхьие сборник стихигьой Монувэхь Дадашеве ве Миши Бахшиеве, нум комики бу «Бегьергьой Октябрь».

Э 1934-муьн сал издательствои литератури тати гировунде оморенге э Боку, Монувэхьиш рафдени унжо эри кор сохде э издательство. Песде э Боку сер гирденге эри дефус зере оморет гозит тати «Коммунист», Монувэхь кор сохдени гьем э редакцией гозит ве гьемиге э издательство.

Э 1937-муьн сал Монувэхь Дадашев вогошдени э Догьисту ве кор сохдени э редакцией республикански гозит «Комсомол Догьисту» ве гьемчуьн э научно-исследовательски институт историе, зугьу ве литера-

турай Догъисту, эжеки кура сохдени произвениегьой фольклор татире.

И салгьо Монувэхь Дадашев омбаре тарафлуь жофо кешире эри кор параменд сохдеи литератураре. У нуьвуьсдени статьягьой критикеи, стихигьо ве рецензиегьой литератури, неки эри произвениегьой шогьиргьо ве писательгьо, гьемчуьн эри пьесагьой театр татиш. У бирени активлуье бэхшегир параменд сохдеи неки культурай татире, гьемчуьн культурай Догъистуреш, чарундени произвениегьой урусире э зугьун тати, гуьнжундени хрестоматиегьой литератури татире эри школагьо ве гьемчуьн кумеки сохдени э суьфде сер гирдембируьтгьо шогьиргьо.

Оммо эз гьемме омбаре вэхд хуьшдере у мидо э сер кор стихигьо нуьвуьсдеи. Эри кор шогьири у дорембу гьемме гьувот ве элов творчествои хуьшдере. У омбаре стихигьош нуьвуьсдембуге, оммо тейте герек гьисдигьо тегьер дуз несоху гьер ризе, дефус нисе зерембу.

Творчествой Монувэхь Дадашев бенди э тозе зиндегуни татгьоревоз, э тозе чигьрет жофокеше татгьоревоз, э пушой комигьоки Буьзуьрге Октябрь вокурди фирегьуне рэхьгьой гуьлишонлуье зиндегунире.

Э кин тозе зиндугуни огол зерембугьо поэзией тати сиимуьн салгьо, Монувэхь венгесди тозе образгьо, комигьоки активлуье бэхш вегирденуьт э гьовхо эри руз-беруз хушхьоллуь сохде зиндегуни жофокешгьоре. Э стихигьой хуьште у эдее огол зере хэлгьгьоре э кин бирорие дусди ве эдее бирмунде очугьи дуьл жофокеше татгьоре ве дуьлхогьи энугьоре э кин тозе зиндегуни. Образ Ватан Совети э поэзией Монувэхь бирмаде оморени чуьн лугьонде ве дуьруьжде образ согьэ поэзией Совети.

Э стихигьой энугь бирмунде оморени чуьтам зиндегуни жофокеше одоми бендиге э обществой Советиревоз. Э произвениегьой Монувэхь «МэгИни эри Ватан», «Кавказ», «Догъисту» бирмунде оморени чуьтам э вэхд вокурдеи социализмаре ушуьгьменд бирениге зиндегуни хэлгь тати.

Э стихигьо ве мэгИнигьой Монувэхь Дадашев, комигьореки у нуьвуьсди э сиимуьн салгьо бирмунде омори чигьрет тозе тат, комики э овхьолет Совети, дур шенде куьгьне гIэдотгьоре, эдее гьемметарафлуь параменд бире. И тараф зиндегуни татгьоре эз гьемме хубе тегьер Монувэхь бирмунди э образ зен тати. Еки эз стихигьой энугь «Комсомолка», э комики бирмунде омори образ жовоне духдер тати, комиреки э зугьун урусчарунди А. Глоба э 1934-муьн сал, дарафди э антологией Догъисту ве чаруьсди э стихотворенией хрестоматиеи.

Э творчествой Монувэхь Дадашев ведилуье жигере гирдени гьовхо бердей э гьэршуй дин-догIот ве куьгьне гIэдотгьо. Э произвениегьой хуьште у эн суьфде мидо фикир хуьшдере эри бирмунде шефди ве дургунигьой дин-догIот ве дорошгьой рабигьоре. Эз гьемме омбар у гьовхо бердембу э гьэршуй гуьфдиреигьой дин-догIот ве гIэдотгьо, комигьоки ихдиёрсуьз сохдембируьт зенгьоре ве дешендембируьт угьоре э зир муьрс шуьвергьошу ве гьемчуьн э есири бидэгIэти шефде дингьо ве гIэдотгьо. Ижире гьовхо бердеире Монувэхь бирмундени э еки эз дуьруьжде произвениегьой хуьште э поэмай «Дуь когьоз», нуьвуьсде омори гьо э 1934-муьн сал. Э поэма эдее бирмунде оморе образ жовоне духдер тати, комики вэхуьшди э гьовхо э гьэршуй куьгьне гIэдотгьо ве четинигьой энугь гьовхоре. Э и поэма Монувэхь бирмунди хуьшдере чуьн тозе усдое шекуьлкеш зиндегуни суьфдеи салгьой девр Совети. Э поэма Монувэхь бегьеме тегьер очмиш сохде зиндегуни увэхдире. Образ игидгьой поэма бирмунденуьт параменд биреи, неки усдоети художествой Монувэхьэ, гьемчуьн поэзией тати энугь салгьореш. Поэмай Монувэхь омбаре тозеигьо венгесде э литературай тати, гIошир сохди уре э тозе литературни гофгьоревоз.

Монувэхь Дадашев гьисди еки эзу литераторгьой тати, комигьоки творчески параменд сохдет зугьун литературы татире ве венгесдет э у омбаре тозе гофгьо. И тараф поэзиере Монувэхь хьэрекет сохди эри хуте бире эз Маяковский, комики гуфдири: «Э хотур е герекие гоф гьэриш сохде гереки гьозор тонн рудай гофире». Хуте биреи эз Маяковский дори Монувэхь эри параменд сохде принципгьой творчествои хуьшдере.

Еки эз гужлуье мэгIнигьой энугьисди «ШэгIмелей Октябрь», э комики бирмунде оморени буьзуьрги ве келе гьувот дегишуьгигьо, революцией социалисти Буьзуьрге Октябрь овордигьо.

Гьеле э миглей сиимуьн салгьо Монувэхь Дадашев э поэзией тати мэгIлуьм бирени чуьн дананменде усдое шогьир тозе девр.

Пушой довгIо сер гирде Монувэхь сер гирдени эри нуьвуьсде роман эз историей граждански довгIо э Догьисту. Оммо оморени э сер гIэзизе Ватан иму талавурчигьой фашисти гьеебо дегиш сохденуьт плангьой Монувэхь. У гьишде плангьой творчествои хуьшдере, рафдени э довгIо э гьэршуй дуьшменгьой Ватан. У э гьовхогьоревоз расири те Украина. Старший лейтенант Монувэхь Дадашев нори жун хуьшдере э гьовхо эри шегьер Ворошиловград. Э гьечиревоз буррани бегьем хунде не оморени мэгIни талантлуье шогьир тати, гьувотгьой творчествои комики бируьт э гуьллуье вэхд параменди хуьшде.

Монувэхь Дадашев неки чуьн боевой офицер гьовхо берди э гьэршуй дуьшме, гьемчуьн бири корреспондент гозит «Дагправда». У э фронт нуьвуьсди очеркгьо ве статьягьо, комигьоки дефус зерени оморет э верэгьгьой гозит.

Ини чуь нуьвуьсдиге э товун песини рузгьой зиндегуни Монувэхь гунжундегор сборник «Бурра симгьо», дефус зерени оморигьо э гIуьзези э гьовхо жун хуьшдере норетгьо писательгьой Догьисту, М. Митаров:

«Старший лейтенант Монувэхь Дадашев э мердьетиревоз гьовхо бердембу э гьэршуй дуьшме, э хотур чуьки уре доре оморет наградагьо.

Э куьндигьой Ворошиловград э гьэд окоп дери гунилей снайпер дуьшме расири, поюнд дуьл энуре эз кор.

У бу энжэгь сив ек сале.

Уре бу омбаре плангьо, омбаре метлебгьой творчествои».

Эз вэхд довгIо нуьвуьсде оморени произведениегьой Монувэхь лап кемлегьо мэгIлуьмуьт ве кем дефус зерени оморет. Неденишире э омбаре четинлуье зиндегуни гьовхобере командир, Монувэхь гене вэхд миофд эри нуьвуьсде очеркгьо, зарисовкагьо ве стихигьо, комигьореки фуьрсорембу э гIэзизе Догьистуй хуьшде. Э гозит «Дагправда» репортажгьо ве очеркгьой энугь дефус зерени оморени, редакции минуьвуьсд, ки у воени корреспондент имуни гуфдири. Энжэгь лап эз дуьли Ватан хуьшдере хосдегоре одоми мидануь э рэхь берде гьеебо дуь жире гьэрхундире: эз е тараф гьовхо берде чуьн боевой командир, эз е тарафиге творчески жофо кешире чуьн корреспондент.

20-муьн август 1943-муьн сал, Монувэхь согьинде, э гозит «Дагправда» дефус зерени оморени сирот энугь, э пойней комики вебу: «Старший лейтенант Монувэхь Дадашев лап хуб мэгIлуьми э хундегоргьой гозит иму. Те довгIо бире э гозит иму дефус зерени оморени бируьт стихигьой энугь. Э рузгьой келе довгIой Ватани иму дефус зерени корреспондентигьой энуре, комигьореки у фуьрсорени эз мейдугьой гьовхо. Изму у гьисди командир еки эз подразделениегьой подшефни дивизией Догьисту. Хьовир Дадашев гьисди бэхшегир обороной Сталинград, эжеки эри бирмунде игидигьо уре доре оморени медальгьо: «Эри боевой заслугагьо» ве эри обороной Сталинград».

Эз э иму расиретгьо э рузгьой довгIо нуьвуьсде стихигьой Монувэхь Дадашев мэгIлуьми келе ватанхогьи энугь. Чуьн шовгIо сес доре руь биреи энугь э кин Догьисту:

Эз дуре окопгьо
 Эз гьэд довглой хуни,
 Мирасуьм э ишму
 Хоригьой гIэзизн.
 Иму аслангьой туь
 Ве сьумуьргьгьой туьним,
 Боворинлуь дорейм
 ШовгIоре эй дузи.
 Догълуь нивомуну
 Те увэхд э гьовхо,
 Те кейки е доне
 Дуьшме согь гьисдигьо.
 Нигьилим Догъисту
 Куьнд биёвт фашистгьо
 Эз гIэзизе догъгьо
 Те э раг хун дегьо.

Гьеле те довгIо сер гирде Монувэхь Дадашев э стихигьой хуьшде бирмунди хьозурлуьи хуьшдере эри гьэлхэнд дошде Ватане, эгер э сер эндуьшме омоге. Монувэхь дуз ведиромори э гуфдире гоф ве шовгIой хуьшде. У э игиди ве мердьетиревоз гьовхо берди э гьэршуй дуьшменгьой Ватан ве нори жун хуьшдере эри азади энду.

И дуь бенд стихигьо вегирде оморет эз стихотворением Монувэхь «Э сер верфлуье гьугь...» И стихире у нуьвуьсди увэхд, кейки нэгIлетлуье талавурчигьой фашисти расиребируьт э догъгьой Кавказ ве эдемуьбируьт хьэрекет сохе вегируьт Догъистуре ве расуьт гуфдире э хоригьой нефти Боку. ДовгIогьо гиросдебируьтгьо эри хоригьой Кавказ бирмундуьт дузи гофгьоре, гуфдире оморебируьтгьоре э стихотворением Монувэхь.

Эз гьэриш окопгьо, эз зир гIэтош гуниле-барут фуьрсори корреспонденциегьой хуьшдере Монувэхь Дадашев э редакцией гозит «Даг-правда». У корреспонденциегьо эдете бирмунденуьт, ки Монувэхь Дадашев, неки талантлуье шогьир, гьемчуьн дананменде прозаикиш гьисди гуфдире. Эз дефус зере оморет корреспонденциегьой Монувэхь Дадашев лап дуьруьжд ю гьисди очерк «Догъистонигьо», комики дефус зере омори 3-муьн декабрь 1942-муьн сал. Э у очерк Монувэхь нуьвуьсди э товун игидгьо — гьовхобергьой подразделение, командир комики бу аварец Магомед Качалов. Еки эз игидгьой эни очерк гьисди Сергей Келебеев — тат эз Хасавюрт.

Игидгьой произведениегьой Монувэхь Дадашев бируьт кукгьой жуьр-бежуьре милетгьо, чуьки бирмундени хосиет интернационалисти произведениегьой энуре.

Еки эз лап хубе произведениегьой литературай тати сиюмуьн салгьо гьисди поэмай Монувэхь Дадашев «Дуь когъоз», э комики э тегьер дуь эй еки когъоз нуьвуьсдеиревоз, автор бирмундени образ игидгьой поэмай хуьшдере, муьгьбет энугьоре, хосдеишуре э кин зиндегуни ве дегишуьгигьоре, гиросдембируьтгьоре э зиндегуни жофокеше хэлгь.

Ижире тегьер художественни нуьвуьсдеи э салгьой довгIо диеш параменд биребу. Унегуьре Монувэхь Дадашев и традициере параменд сохди э «Когъозгьо», комигьореки у фуьрсори эз довгIо.

Дефус зере оморет чор «когъозгьой» энду, песинире у нуьвуьсди 23-муьн август 1943-муьн сал.

Гьер когъоз Монувэхь нуьвуьсдигьо гьисди чуьн чуькле новелла, э комики бирмунде оморени зиндегуни ве гьовхой гьовхобергьой Совети э гьэршуй дуьшменгьой Ватан. Э угьо гьемчуьн бирмунде омори когъозгьо у эдее гуфдире э товун хуьшде, э товун хьэрмэхьгьой хуьшде, э товун бесгьунигьо ве гьемчуьн четинигьо э ишу вохурденуьтгьо. Э товун хуьшде нуьвуьсдеки у гьеммише ихдилот сохдени э юморевоз, э товун хьовиргьой довгIои хуьшде — э шориревоз. Э у когъозгьо у э пеш-

муни, тэхъли ве могъбулиревоз гуфдирени э товун энун вэхдгъо, кейки гъушунгъойму межбур бируът эри песово вогошде, оммо э келе шори ве дуьлхогъиревоз — э товун пушово рафдиегъой гъовхобергъойму. У гъемчуьн эдей ихдилот сохде э товун дусди ве бирори гъовхобергъой Совети, комигъоки гъисдуът овлодгъой ченд жире милетгъо.

Игид ве автор «Когъозгъо» лап э четине зобуне вэхдгъош шоре хосиет хуьшдере ве бовринлуьире э бесгъуни вир нисе сохде. Меселен э суьфдеи когъоз хуьшде, комиреки Монувэхъ нуьвуьсди эз район Цимлянск, кейки гурунде гъовхогъо сохде бэгъдо, гъушунгъойму вогошдебируът песово, у эдее гуфдире:

«Дусдгъо! Се мегъ зиѐди ме э ишму эз хуьшде е хэбер не расундем, оммо ме дануьсденуьм и кор чуьжире дуьлпесоиниге э и гурунде рузгъо. Э пушой ме оморенуът фикирлуье чигъретгъошму, комигъоки эдет гуфдире: «Муьрд жовон, оммо э жун ишму зобуне кук небу...» НэгI, согъи Монувэхъ! Согъи ве мизигъуь, ѐгъин эри винире бесгъунире. Неки эри винире, э десдин дес хуьшдеревоз эри бесгъун берде. Германией Гитлери совуй лугъире хунои, э товун комики э метелегъо гуфдиренуът: «Сенгъ офдоге э сер совуй лугъи — вой эй совуй лугъини, совуй лугъиш офдоге э сер сенгъ — вой эй совуй лугъини», гъечиш — гъечуш вой эй совуй лугъини.

Совуй лугъи ѐгъин хуьрд мибу, чуьнки гъеле ме не дирем е сенгъэш, е гъоереш гъечу сэхд ве гужлуь бу Гъирмизине Армией имуре хуно».

Э суьфдеи корреспонденциегъой Монувэхъ гуьре, когъозгъой энун эдете бирмунденуът параменд биреи усдоети литератури энуре. Э когъозгъой хуьшде у эдее бирмунде лирикей хуьшдере, очугъи дуьл юре: «Эри дусдгъо, изму ишму миданит бэхили сохде э ме, — нуьвуьсди у Ростове вегирде бэгъдо, — эхирки омо мигIид эримуш, иму ветовусдейм гурунди женгъоре э довгIоревоз песово вогошдеки, изму эз дуьли э жуьргIэтиревоз эдее бесгъунире пушово берденим. ГIэзизе дусд ме нисе дануьсденуьм нуьвуьсде эри туь гъеммей шорире, э комиревозки пур биребу дуьл ме, кейки ме дуь руз э Ростов бируьм. Э кучегъо имуре, гъэл гирде, моч сохдембируът, э сер десгъо вешендембируът. Э хотур эн ижире руз верзирени эри ветовусде гъемме четинигъореш. Ме мозоллуьнуьм, энжэгъ гIэрсгъой чумме эз товун вэхъшиетигъо ве зулумгъой фашистгъо тор сохденуът шори мере. Угъо гъеммере вачарундет, э богъ зоологи кура сохдет ве куьшдет чордегъ гъозор жугъургъоре. Ме э чумгъой меревоз диренге и гъэзобе, диеш омбарте воисд мере гъэгъре ведешенуьм эз дуьшме. Куьшдет зенгъоре ве гIэилгъоре, гIэилгъоре, гIэилгъоре...»

Эз когъозгъой энун очугъ мэгIлуьми, чуьтам эри энун, чуьн эри гъовхобер, комики эри гъер кесег хори Совети женг берди э дуьшмеревоз, диеш гIэзиз ве бугъолуь бириге хори Ватан:

«ГIэзизе дусд! Э и рузгъой гъовхогъо ме е дэгъдэгъэ вэхд офдем эри нуьвуьсде эй туь шоре хэбере. Иму эдее пушово рафденим! Иму эдее бесгъун дореним! Ме гъевел гъич не бирем э Украина, оммо изму эриме гъечи оморени, ме гъеммише инжо зигъисдем гуфдире. У эриме гъечу гIэзизи, чуьтам гIэзиз гъисдиге Ватан ме...»

Гъе э у хори Украина нори жун хуьшдере Монувэхъ.

Э «Когъозгъой» хуьшде зиѐд сохде усдоети нуьвуьсдеире, э прозаий уруси гуьре, у хъэрекет сохди эри параменд сохде зугъун прозаики литературай хэлгъ хуьшдере.

Эри жовоне литературай тати довгIо бири чуьн синемииши парамендлуьию. Зиндегуни, гъовхо ве творчествой еки эз биненорегоргъой литературай тати Монувэхъ Дадашев бирмунди, ки литературай тати э гIуьзетевоз дори гуфдире и экзамене.

Эз зугъун уруси чарунди Ася Сафанова.

Хьэнуьх Анисимов

Еровурдигьэ эз товун шогьир

Рузгьэ, салгьэ эдете оморе гирошденуьт дуй э нубот еки. Омбардеки шогьиргьэ, писателгьэи эни чуькле хэлгьэ иму, биненорогоргьэ литературей татимуре, зинде нисдуьт. Чигьрет, хоснетгьэ, зиндегуни энугьэ э ёр омбаргьэ нисдуьт, чуьнки омбаре хундегоргьэи му, иллогьки жогьилгьэ, угьоре хуьшденишуре нисе шинохдембирут, э угьоревоз куьнд шинох небируьт. Эз товун эни кор мере воисдембу е чуькле еровурди нуьвуьсе, е-дуй гьозие-гьэдер ихдилот сохде эз товун шогьир иму Донил Атнилов, комиреки ме эз гьэилиревоз шинохдембируьм, э комиревоз, э де писательгьэи геймуре хуно, шинохидусди гердундембируьм.

...Ме тозоле э комсомол дарафдебируьмгьэ вэгьдои э Дербенд. Мере райком комсомол норебу э сер пионергьэи школа, угьоре эри тербие доре. У вэхдигьэ гьеле куьгьне гьэдотгьэ гужлуь бируьт. Омбаре одомигьэ э дин-догьот бовор сохдембируьт. Рузгьэи шобот, эн мигьидгьэи дини э нимазгьэи Дербенд омбаре одоми оморембируьт. Омбаре одомигьэ э дургуне гофгьэ-дорошгьэ, вэгьзгьэи рабигьэ, эн кулакгьэ ве зирдуймигьэи энугьэ денишире духдергьэишуре эри хунде нисе фирсорембирут, э пионери, э комсомол дарафде нисе гьышдембируьт. Егьни, духдер хундеи, сенигьэт вегуьрдеи эри энугуьнжо, лоигь нисди, гуйге, духдер хундге э хубе рэхь нирав.

Кими бебегьэ, дедегьэ эз пенжимуьн, шешимуьн классгьэ духдергьэишуре эз школа вегуьрде, э шуьвер дорембируьт. Ижире овхьолет келе зарали зерембу э хундеи духдергьэ. У пес шендембу угьоре, дегьышде э зир илгьом, муьрс куьгьне гьэдотгьэ ве дин-догьот.

Е руз ме э кор э рафдеки эдембируьм шиновусде, чуьтам дуй жогьиле духделегьэ-школеигьэ рэхь рафде-рафде э е хьэвесевоз хундембируйте е тозе мэгьни э зугьун иму:

«Духдерме недан бирей,
Пуч сохдей ченд салгьоре...»

Гофгьэи мэгьни бу эз товун энугуьн кор, ки чуьтам бебе эдее «дэгьно» зерениге духдер хуьшдере, гуьфдиреге эзу, ки э школа хундеи — нэгьогьие кори эри духдер, негьогь салгьэи гьуймуьре пуч сохдеини. Егьни, метлеб зиндегуни эн духдер хундеи, сенигьэт вегуьрдеи, данандеи нисди, зури-зури э шуьвер рафде, дедей гьэилгьэ бирей...

Гофгьой эн мэгИни эйгьом зерембу, рухьшенди сохдембу э ужире пес мунде бебегьо, э есири дин-дэгIот, эн куьгьне гIэдотгьо домундетгьо, комигьоки мешет бирембируьт эри хунде э духдергьошу. И мэгИни эз дуьли омбаре жовоне духдергьо бируьт, комигьореки воисдембу хунут э товуше рэхь тозе зиндегуни эри рафде. Угьо гофгьой эни мэгИнире эзвер сохде, ишу хуьшденишу эри эну гьово офде, э е хьэвесевоз хундембируьт. Увэхдигьо ижире мэгИни лап герек бу. И мэгИнире нуьвуйсдебугьо одоми бу жовоне шогьир Донил Атнилов. У нуьвуйсдебугьо мэгИнире ме песде гьишдембируьм хунде духдергьоре э десдегьой пионери.

Гуфдире гереки, ки и мэгИни Донил тербиелуь бу гьеми эри жовоне духдергьо, гьеми эри эну жире пес мунде бебегьо, комигьоки нисе гьишдембируьт духдергьошуре хунде.

Донил Атнилове, чуьтам ме гуфдируьмгьоре хуно, шинохдембируьм эз гIэили. У гьеме хьэвес, эшгь дуьл хуьшдере дорембу эри поэзия. Девлет эну, муьгьбет эну, метлеб эну — поэзия бу. У е тозе стихи минуьвуйсдге, гIэиле хуно шори сохдембу, э хьэвес ве войгеревоз хундембу эри хьэрмэхьгьо, дусдгьой хуьшде.

Э ермени е руз поизи иму оморебирим э гьирогь дерьегь. Донил думутлуь денишире э тараф дерьегь, бирден сере тик гуьрде, э ер ю е хубе гоф оморере хуно, лове э хэнде веберде, мугу:

— Э фикир ме гьейсэгIэт омо е тозе тема эри нуьвуйсде тозе стихотворение — «Шаргьой дуьл...»

Э песини ризгьой эни стихотворение, комиреки у песде гьэгьигьэтиш нуьвуйсдебу, вери ижире гофгьо:

Согь хорире диренуьм ме
Э зир сигьде шоре гьово,
Мугьумлуье шаргьой дуьлме,
Эдет рафденуьт пушово...

Эз товун келе хьэвес эн Донил, гьеме фикир хуьшдере дорен эри поэзия, эриме ихдилот сохди еки эз писательгьойму, комики э 1937 сал кор сохдембу э уревоз э гозит «Зэхьметкеш» ижире гьозие.

Редактор эн гозит «Зэхьметкеш» тапшуьрмиш сохдебу э Атнилов зу-зу эри дуетмиш сохде статьяй эн е рабкоре, комики миесде дофус зере оморе э себэхь ведироморенигьо номир гозит. Гье и взхди у статьяй рабкоре э дуетмиш сохдеки э фикир эну оморенуьт гофгьо эри тозе стихи нуьвуйсде. У гьечи э хьэвес эни кор офдорени, гьечи сэхд мухшул бирени эри стихи нуьвуйсде, статьяй рабкоре эри дуетмиш сохде фурмуш бирени эз ер эну. Редактор огол зеренге Донила статьяре биеру гуфдире, у э жигей статья тозе стихотворениере э дес гуьрде, дироморени э кабинет эну.

— Ди гьери винуьм статьяре, — гуфдирени редактор, гьечуь дануьсде, ки э дес Донил деригьо статьяй рабкори.

— И статья нисди, хьовир редактор, тозе стихотворениен, — тэхсирлуь, гIэйб оморере хуно жугьоб до Донил. — Нисе дануьсденуьм, чуьтам гьейсэгIэт омоге диромоме и стихотворение э дуьлме. Сер гирдуьмки уре эри нуьвуйсде, гьеме эз ерме фурмуш бисдо рафд... Бэхшлемиш сохит...

Редактор гьошгьобогьлуь вегирд стихотворениен эн Донила, хунд: «Ме кук туьнуьм, Ватан...» Эз стихотворение хьэз омо редакторе.

— Э хотур хубе стихи нуьвуйсден, ме и гьэлетире бэхширенуьм э туь, — мугу у эз Донил. — Статьяй рабкоре гьечу буге дуетмиш сох эри нумириге.

Донил нуьвуйсдебугьо стихотворение бу эз товун дусди, суьгьди эну эри Ватан, комики сес дорембу чуьн келе шовгIой боворини эн кук эри суьгьде дедей хуьшде.

Гуфдире гереки, ки дусди муьгьбет хуьшдере эри Ватан у бирмундени песде э омбаре стихигьой хуьшде. Темай эн Ватан, эн дусди бирори хэлгьгьо, эн шолуми вегирдени лоигьлуье жиге э творчествой Атнилов.

Э ерме у кориш гьисди э чуй четинигьо, михьтожигьоревоз келе бириге Донил Атнилов. Гье эзу товуне у дуьвездегь сала чуйкле кукле межбур бирени эри кор сохде э опытни селекционни станция э шегьер Дербенд. Эз товун энун рузгьой хуьшде, шогьир нуьвуьсдебу ижире гофгьо:

Гэлимере екиш несохди
Шор эз тикмегьо, гьэнфитгьо, мочгьо,
Эз парт пенжимуьн класс зу вихди
Михьтожи мере, берди э сэхьро
Эри кор сохде, лугьэй нун офде...

Гэили эн шогьир э гурунди, четиниш гирошдиге у бу дуьлшоре одоми. У хьэрекет сохдембу эри хэбердор бире эз гьеме коргьо, гьозиегьо, гирошденуьтгьо э вилеет иму ве уьзге хоригьойге. Унегуьре темагьой нуьвуьсдеигьой энун жуьр-бежиреют: «Э музей Ленин», «Э цех парчеи», «Онгур чиреи», «Саз Сулейман», «Э Куба» веднеш.

Песини салгьо Атнилов зигьисдембу э Масков. Сер ебо э ватан хуьшде э Дербенд, э Догьистуь оmore у омбар шори сохдембу. Дусди муьгьбет хуьшдере э ки Догьисту, эн хори хуьшде у бирмундени э ижире стихигьо: «Гэзизе Дагестан», «Гьэлей Дербенд», «Дусдгьо — тойгьойме», «Гене э ен туьнуьм» ве диеш. Донил дусди, боворини хуьшдере э ки Ватан бирмунди неки э стихигьой хуьшде, гьемчун э довгош э гьэршуй талавурчигьой фашисти.

Э и кутэхьэ еровурди мере гуфдире воисдембу эри энижире хубе хоснет эн Донилиш. У эри е кор-чи эз одоми гьэгьри мибисдогеш, дуьл энун лап зу вогошдембу, гьэгьрире фурмуш сохдембу, э ер нисе гуьрдембу. У эз руй гьош-гьобогьлуь бугеш эз дуьл нерм бу.

Э ерме оморени гьеминон 1940 сал. У сал суьфдеи гиле э зугьун тати гуьнжунде оmoreбу «Литературный альманах», песде гьер сал ведиров гуфдире. Редактор эн альманах бу Миши Бахшиев, гуьнжундогор энун — Хьизгьил Авшалумов. Миши увэхди кор сохдембу заведующий эн отдел Обком партия, Хьизгьил кор сохдембу гьеми э институт история, зугьун ве литературай Догьисту, гьемиге отв. секретарь эн Союз писательгьой Догьисту. Ме оморенге эри дире Мишире, Хьизгьил нуьшдебу э кабинет энун, омурдебу э хуьшдеревоз корректурай тозе альманахе, Миши гьул кешуь гуфдире.

— Огь! И чуйни?! — э мэхьтелиревоз пуьрси Бахшиев. — Ме альманахе э набор гьул кеширеки ире недирем... «Даниил Дербентский?».. И чуй нуми?

Авшалумов мугу эз Миши, альманах э типография вечире оmore бэгьдо Донил рафди унжо, гьишди наборшике э жигей нум ве фомилей хуьшде вечире гьечи — «Даниил Дербентский». Эри эни кор ишуре ихдиер нисди Донилене эри серкуш зере, енебуге гьэдэгьэ сохде гьечи менуьвуьс гифдире.

Миши суьфде э хуьшде домунд, песде келе-келе хэндуьсд, сере жумунде-жумунде.

Рузгьой форигьэти енебуге шохьонгумгьо эз кор бэгьдо Миши, Монувэхь, Хьизгьил, Донил омбар э еки вохурдембируьт, гешдембируьт э богьче, э гьирогь дерьегь. Меш э угьоревоз омбар бирембируьм. Монувэхь Дадашев лап хэндереуе, дуьлшоре, зарифатчие одоми бу. У эз товней Донил нум ве фомилей хуьшдере дегиш сохдеи дануьсденге, мугу эзу:

— Гьери гу Донил, гьэмел миевге, и е пэхьникие сур нисдиге, туь нумтуьре, фомилейтуьре эричуь дегиш сохдей? Чуйни мэгной эни кор?

— Эричү?.. Сулейман Стальский, Гамзат Цадасса, Демьян Бедный... Мере воисдени э нишон энугьо гуьре нум мереш эзимбэгьдо нуьвуйсуьм ежирейге — Даниил Дербентский...

— Имогьой туь хуьшдере ижире нуьвуйсди гуфдире, туь угьоре хуно келе шогьир биренини? — э зарифетевоз мугу Монувэхь.— Хубе талантлуье шогьир бирей небирей э нум кор невери, э талант ве жофой одоми кор вери...

Донил эз гофгьой Монувэхь сэхд гьэгьри бире, гЮси бире э у, рафд.

— Ме э ишмуревоз дие э сад салигеш гоф нисохум! — мугу у э рафдеки.

Оммо дуьимуьн руз шохьонгум э ен богъче эжеки гьемейму кура биребирим, Донил омо ведиромо. У эз дуриңе лове э хэнде веберде, омо дес гьемере гирд, песде у э Монувэхь денишире, Монувэхь э у эз дуьли хэндуйсдуьт. Донил зу гьэгьри бирембугеш зу гьэгьрире фурмуш сохдембу. Оммо эз «критикай» Монувэхь бэгьдо дие ужире у хуьшдере гьечу нунуьвуйсд.

Писательгьойму, гьемчуьн Донил Атниловиш, лап жогьил бируьт увэхди, оммо хуьшдере бирмундембируьт чуьн зиреклуье, фегьмлуье корсохгьой эн культурай хэлгъ иму. У вэхди э зугьун тати ведиреморембу учебникгьо, гозит, бу радио, государственни театр. Э гьемей эни коргьо, ологьолуь гьисдуьтгьо э параменд бирей литературай ве культурай хэлгъ иму, вомухде, тербие дорей хундогоргьоре э рэхъ тозе зиндегуни совети, женг берде э куьгьне гЮдотгьоревоз, эзгорогьой дин-догЮтевоз, угьо келе хьэрекети венорембируьт.

Э стихотворением хуьшде «Э зугьун тати» Донил Атилов гуфдире эз товун муьгьбет хуьшде э ки хэлгъ хуьшде, нуьвуйсди гьечи:

Мере гьисд минет, гЮэзизе хэлгъ ме,
Чуьтам эритуь жун доренуьмге,
Дусд хогъ туь мере е кемлей семе,
Эйчуь овурдей хьэсуьл небуге?

Омбардеки эн куьгьне шогьиргьо, писательгьойму, омбаре гьувот, жун ишуре вонеретгьо эри литературай татиму, гьемчун Донилиш, зинде нисдуьт. Оммо иму зиндегьо, дусдгьой энугьо, хундегоргьо гьемише э хьуьрмет, никиревоз э ер овурденим угьоре.

Яков (ЕгIэгъуь) Агарунов

ЧУЪТАР ЯРАТМИШ БИРИГЕ ЛИТЕРАТУРАЙ ТАТИ

(еровурдигъо)

Дуьимуьн бэхш

Э альманах 1974-муьн сал дефус зере омори е бэхш еровурдигъойме э товун яратмиш бирей литературай тати, эжеки лонгъ гьисдигъоре хуно ме э ёр овордем нумгъой активистгъоре, комигъоки бэхш вегирдет э кор бине нореи литературай тати.

Э и бэхш еровурдигъойме мере воисдени ихдилот сохум эри хундегоргъойму э товун эну активистгъо — биненорегоргъой литературай татире, ки чуьжире бэхш вегирдиге э и кор.

Анисимов Нофтоли. Суьфдеи гиле ме уре дирем э Масков 22-муьн сетябрь 1927-муьн сал э суьфдеи съезд корсохгъой культури татгъо. Увэхди у кор сохдембу э институт зугъунданани. Уре гьемме огол зерембируьт «Профессор». Э гIэрей делегатгъой съезд е у бу рушверие одоми. У гьеле кандидат гIилмиш небу, оммо уре э хьуьрметевоз огол зерембируьт «профессор». Э съезд гьевели доклад эн ме бу. Ме докладе варасденге, э жигейме нуьшденге, Нофтоли эз ме куьнд оmore, мугу: «Диеш хубте мибисдо, ишму э зугъун дедеи гоф мисохдитге». У уре гуфди э хотур эну кор, ки уре воисдембу литературай тати бине норе биёв гуфдире э зугъун Дербенди ве Гъуьбеи гъэриш.

Э у съезд Нофтоли э меревоз рази небисдо эри литературай татире параменд сохде э десхэти латиниревоз. Уре воисдембу десхэти тати бу хэт турои. Э у съезд гоф ме не гирошд. Бэхшвегиргъой съезд гуфдируьтки, гьеле омбаре татгъо тuroхуне одомигъоют ве хэт латинире нисе дануьсденуьт. Унегуьре съезд гъобул сохд гуфдирей Нофтолире.

Э дуьимуьн съезд, комики гирошдебу э Боку э 1929-муьн сал, Анисимов гене рази небисдо эри дегиш сохде хэт туроире. Оммо мэгIуьм-луье зугъунданангъо Миллер, Шор, Чобанзаде э уревоз рази небисдо-руьт ве гуфдируьт, ки э хэт туроиревоз литературай татире пушово берде нибу гуфдире ве съезд гъобул сохд гъэрорноме эри гировунде литературай татире э хэт латини.

Нофтолире ме песини гиле дирем довгIо варасде бэгъдо. Ме э Куй-бышев секретарь обком партиe кор сохдембируьмгъо вэхд, э Масков э командировка рафденге, э хуней гъуногъгъойме у э ме вохурде, э герде вегирд увэхдине егIэлмиши хуьшдере. Гье у вэхд ме дануьсдуьм, ки Нофтоли гуьнжунди ве дефус зери гуфдире «Грамматикей зугъун татире». Ме у грамматикере хунденге, мере эзу лап хьэз омо.

Худойнатов Зокой. Ме э у вохурдем дуь гиле: э съезд э Боку ве э конференцие э Дербенд. Увэхди ме кор сохдембируьм э гозит «Зэхьметкеш». Зокой бу тербнедорегор гІэнлгьо э школа э Грозный. У хьэрекет сохдембу эз зугьун тати эри ведешенде эз де зугьунгьойге дироморе гофгьоре ве эжигей энугьо гуьнжо овурде биёв гуфдире тозе гофгьой тати. Меселен, эжигей «самовар» — «хуьшдендуьш». Иму э у субут сохдим у кор гІэмел ниёв гуфдире. Гьевелимуьнжи гьисдуьт гофгьо, меселен «диалектика», «коммунизм», эжигей комигьоки иму тозе гоф офденданым. Дуьнмуьнжи дироморен тозе гофгьо э зугьун иму эз де зугьунгьойге гІошир мисоху зугьун имуре. Сеимуьнжи, иму дешендимгеш э зугьун иму нешинохэ гофгьоре, эри хундегоргьо четин мибу эри варасире. Оммо эз де зугьунгьойге э зугьун иму диловунден гьерчуй бисдо гофгьоре герексуьзе вэхд дуьши мибу. Эз де зугьунгьойге, меселен эз зугьун уруси вегирде гереки энжэгъ у гофе, комики э зугьун иму недери.

Мататов Ехьиил. Гозит зэхьметкеш, комики ведироморембу э Дербенд э зугьун тати, бине норе оморебу э хьэрекету ве рэхьбери Ехьиилевоз. Рэхьбери гозит ченд салгьо э дес Ехьиил дебири. У дуьруьжде корсох партией ве хуькуьмети бу. Э 1917-муьн сал у э жергей красногвардейцигьо, туфенг э дес дери, гьовхо берди э гьэршуй контрреволюционергьо э Петроград. Член партией коммунисти эз 1918-муьн салевоз, у омбаре гьуьнерлуье коргьо сохди эри хуькуьмет Советире бине норе э Догьисту. Э 1921-муьн сал бири делегат 10-муьн съезд РКП(б), эжеки винири В. И. Ленине. У омбаре жофо кешери эри гировунде десхэти хэлгьгьой Догьистуре э тозе альфавит. Гьеймогьоине альфавит татиш э гьуьнер жофой Ехьиилевоз бине норе омори.

Ме нисе дануьсденуьм, гьисдиге Ехьиил Мататове э зугьун тати нуьвуьсде оморе произведенигьо. Оммо дануьсденуьм хуб у коре, ки у гьеммише муьхшул бу э жугьобдорлуье коргьо, гьемме гьувот, хьэрекету хуьшдере венорембу э дуьруьсдиревоз кор хуьшдере эри сохде, рэхь партиере эри гировунде э гІэрей хэлгъ.

Бинаев ГІэсоил. Нум ГІэсоиле ме шинирем э Дербенд. У бу суьфдеи редактор гозит «Зэхьметкеш». Суьфдеи гиле ме уре дирем э 1929-муьн сал э съезд э Боку оморенге. Иму те увэхди шинох бирим энжэгъ э когьозгьоревоз. Ме шиновусдебуьруьм ГІэсоил те революцие бире раби бири гуфдире, оммо ме уре диренге гьич е нишоней рабиетиш эзу не офдум. У бу гьуьндуьре буй-бухундуье одоми, фирегье хиегьо, руьсуьз, чуькле бигьлегьо. У омбардекиш ухшеш зерембу э хубе усдое жофокеше одоми. Энжэгъ у э трибуне варафде гоф сохденге, ме сес энуре шиновусденге, э пушой ме омо, чуьтам у э мугьумлуье сесевоз нумаз хундиге увэхдгьо. У эз расдекиш те революцие раби бири. Революцие бире бэгьдо у дуз варасире зиндегунире, шенди рабиетире ве дарафди э партией коммунисти, бири еки эз эловлуье пропагандистгьой партией. Суьфдеи гозит тати гуьнжо оморенге, уре норет редактор гозит.

Ме не ГІэсоил Бинаев эеки кор сохдембирим э редакцией гозит. Гьелбет, э кор редакцие омбаре кемсуьгигьош дебируьт, чуьнки у эриму тозе кор бу. Екимуреш, не ГІэсоилеш, не мереш гьеле бегьеме усдоети журналисти небу. Гьер кор иму гиросдембу чуьн синемими. ГІэсоил венорембу гьемме хьэрекету хуьшдере эри руз-беруз гужлуь ве параменд сохде гозит татире. ГІэсоил бу темизе дуьле одоми. У эз ме чендгьэдериш келе буге, гене хуьшдере келе нисе гирдембу, э меревоз э чуьнтой хуьшдере хуно гоф сохдембу.

ГІэсоил Бинаев нуьвуьсдебу е келе ихдилот «Дерд эз дердгьо келе, эз дердгьой гьуншиме». У бу доруне тегьер нуьвуьсде оморе ихдилот, комики очмиш сохдембу дургунигьо, шефдигьой дин-догьоте. У ихдилоте иму э е ченд гозитгьо дефус зеребирим. Суьфдеи журналист тати ГІэсоил Бинаев гьисди гьевели жилгьэй литература ве дефус татире вокурдегор.

Рувинов Рэхэмим. Уре гуфдирембируйт раби Рэхэмим, чуйки у те 1920-муьн сал рабиети сохди. Э 1920-муьн сал, школагьой тати вокурде оморенге, Рэхэмим ве е ченд жогьиле рабиьгойге, рабиетире шенде, рафденуьт э школа эри зугьун татире дерс доре э гІэилгьо. Сесеи энугьо: Зарбоил Шальминев, Семен Будагов ве Рэхэмим Рувинов бирет хубе тербидорегоргьо, э хотур чуйки угьоре доре оморн орден Ленин.

Рэхэмим Рувинов гье эз у салгьоревоз сер гирди широгьо нуьвуьсденре. У лап хуб дануьсдембу зугьун татире. У омбар жофо кешири э сер кор гуьрд сохден грамматикей татире. У э хубе ве раче зугьуневоз нуьвуьсдембу широгьо эри гІэилгьо. Широгьой энугьо вебирембируйт э гозит «Коммунист» ве гьемчуьн э жейлее книглегьой гІэили, комигьореки дефус зерембу издательствой государствои Азербайджан. Э широгьой хуьшде Рэхэмим очмиш мисохд, дургунн, шефди ве хэйрсуьзи фитночигьоре, куьгьне гІэдотгьоре ве дин-догІоте. Эзуш бэгъэй у мибирмунд э гІэилгьо хубе рэхь зиндугунире, огол мизе угьоре бошут гуфдире эшгьлуье хундегоргьой школа.

Ханухов Исогь. Гье эз суьфден рузгьой литературай тати дефус зере оморигьо рузгьоревоз Исогь Ханухов вегирди э кор энугьо активлуье бэхш. Гьеле у комсомол гьисди сер гирди эри нуьвуьсде широгьо, мэгІнигьо, фельетонгьо ве де статьягьойгеш. Э раче зугьуневоз нуьвуьсде оморе произведениегьой энугьо хэлгь э хьэвесевоз хундембируйт. Э произведениегьой хуьшде у очмиш мисохд кемсуьгигьой одомигьоре, шефдигьой дин-догІоте, куьгьне гІэдотгьоре. Ини е бэхш э лошунлуье зугьуневоз эри гІэилгьо нуьвуьсде оморе широй энугьо эз товун «Геделей Киши»:

Геделей Киши
Вегуьрд нэхуши,
Руй юш вамаси,
Э хьэлов хиси.

Рузиш гье дегешд,
Э куче негешд,
Ченд руз фэгьире,
Небисдо чоре...

Гозит ведироморенге, хэлгь э гьер нумир гозит эн суьфде михунд у нуьвуьсде фельетонгьоре. Э 1934-38-муьн салгьо у кор сохди э меревоз эеки э редакцией гозит «Коммунист». Гье увэхд у э АзГИЗиш кор сохдембу. Исогь Ханухов гьемчуьн нуьвуьсди е ченд пьесагьош.

Юно Семенов. Юно Семенове ме шинохдембируьм эз увэхдевоз, кейки кор сохдембируьм э Дербенд э редакцией гозит «Зэхьметкеш». Э Боку гозит «Коммунист» дефус зере оморембугьо вэхд ме бируьм редактор гозит. Юно Семенов лугьонде тегьер дануьсдембу зугьун татире, унегуьре ме уре огол зере бердуьм жигегир ме.

Юно Семенов бу хубе дананмед, фикирсох, дуьлтемиз. У гьеме хьэрекети хуьшдере венорембу э сер кор параменди литературай тати. У нуьвуьсди омбаре широгьо ве ихдилотгьо, э гІэрей комигьоки деруьт: «Эри бюрократгьой Германие», «Ворлуь», «Гуьмруьг», «ГІуьзети жофо», «Абаси», «Эри сифиртуре восдоре» ве чендигьойгеш. Юно Семенов бу, неки шогьир ве нуьвуьсдегор, у гьемчуьн бу актер ве драматургиш. У суьфдеи драматург тати ве гьемчуьн биненорегор театр татини. Э у салгьо у нуьвуьсдебу пьесай «Мэхьсуьме», комиреки э шориревоз гьобул сохдебируйт, неки дениширегоргьой Дербентд, гьемчуьн дениширегоргьой Бокуш.

Саломонов Нетен. У бу тарчи. Э 1920-муьн сал э комсомоли дироморе бэгьдо, у э клуб тати артисти сохдембу. У вэхдгьо э театр унгьэде зенгьо артисти нисе сохдембируйт. Унегуьре Нетен Саломонов мивозни гьеммише рольгьой зенунере. Гье у салгьо у нуьвуьсдембу широгьо,

мэгИнигьо ве гьемчуьн пьесагьош. Эри ю нуьвуьсде мэгИнигьо музикиш мигунжунд ве михунд. У бирн бэхшвегир гьемме съездгьо ве конференциегьой корсохгьой культури тати.

Монувэхь Дадашев. Гье усал гозит «Коммунист» эри дефус зере сер гирде оморебугьо, е руз Юно Семенов диловунд э киме е жогьиле кукке. Увэхд гьеммеймуш жогьил бирим, оммо у кук э пушойму лап жогьил веди бирембу. У бу саре бала, э хотур чуьки екем пур веди бирембу. Уре вебу раче сифет мердьети, хэнделуье ловгьо ве э ранг гIэсели бируьтгьо гьир-гьире тик поисдембириуьтгьо муйгьо. И кук бу Монувэхь Дадашев. Гье эз у рузевоз Монувэхь сер гирд эри кор сохде экиму э редакции. У бу зиреке э хьэвесевоз кор сохденигьо жофокеш. У гоф сохдембу э раче темизе лошинлуье зугьуневоз. Монувэхь э гоф сохдеки, гьечи мидануьсди у эдее широ хунде. Мере гьэдерсуьз хьэз оморембу эз Монувэхь, чуьнки у бу очугьэ дуьл, поке, жоборде корсох ве омбар венорембу хьэрекети хуьшдере эри кор параменди культурай хэлгь хуьше. Гьеле дуь-се рузле гирошдебу эз Монувэхь экиму э кор диromoре, е руз у овурд до э ме суьфдеи широ хуьшдере. Ме широре хунденге, мере хьэз омо. Дузи э широ-кемсуьгигьо дебируьт. Ме не Монувэхь кемсуьгигьоре дуз сохдим, песде широре дефус зерим э гозит. Ини суьфдеи широ Монувэхь Дадашев, комики дефус зере омори э 11-муьн нумир гозит «Коммунист» 20-муьн ноябрь 1934-муьн сал:

Шиновит, шиновит сес мере,
Бироргьо эз мейдуй колхозгьо
Эришму тиж сохдем гьэleme,
Жофокеш эз фронт совхозгьо.

Гьер тум туь э хори даравгьо,
Гьер суьмбуьл эз хори веровгьо,
Эз тикей суьрх-нуьгьре зиьди.
Э дуьшме омбаре гьэзоби.

Васал туь сер гирди, дир месох,
Хьозур сох карасди рузире,
Эшгь туьре негьогьи пуч месох,
Кура сох кошден тумире.

Ерэгь туь гужлуье ерэгьи,
Омбаруьт гуьфдире жергей туь.
Гьич нирав жофой туь негьогьи,
Хьуькуьмет кумеки эри туь.

Гье эз суьфдеи стихотворенией Монувэхь мэгIлуьм бу талант шогьирн эну. Ме гье увэхд дануьсдуьм, ки эзу мибу гуьфдире келе шогьир ве пушобер литература ве культурай тати. Неденишире э жовони хуьше, Монувэхь шев э рузевоз жофо кеширембу, нуьвуьсдембу статьягьо ве стихигьо. Эз пенж-шеш мегьиге бэгьдо э гозит «Коммунист» дефус зере оморебу стихотворений эну эз дуваздегь бендгьо. И стихотворениере у нуьвуьсдебу э гIуьзет мигИд 1-муьн Май 1935-муьн сал. Ини суьфдеи бенд эну стихотворение:

Кидан ченд гIэлемгьой азади,
Варафдетге гьуьндуьр э и руз?
Кидан ченд низегьой сад-сади,
Гирдетге угьоре э сер буз?

Боженлуье корсох, талантлуье шогьир, хэлгьэхогье сигьде кук хэлгь хуьше Монувэхь зу рафди эз гIэрейму. Э эхир 1936-муьн сал у рафд э Дербенд эри эвленмиш бире, дие э редакции не вогошд.

Ме э бэхш ёровурдигьойме нуьвуьсдем э товун е ченд корсохгьой литературы, комигьоки бине норет литературай татире ве омбаре жофогьо кеширет эри параменди эну. Гьеле гене гьисдуьт корсохгьой литературы, комигьоки бэхш вегирдет э кор биненореи ва параменд сохдеи литературай татире. Угьо гьисдуьт: Исроил Давидов, Миши Бахшиев, Дубиё Бахшиев, Хьизгьил Авшалумов ве чендигьойгеш. Эге мере минкини бисдоге, ме гьеле э товун энугьош минуьвуьсуьм.

. Боку 1975-муьн сал.

Людмила Авшалумова

Кандидат гылмгьой философи

Иудаизм гьисди дин-догӀот эн могьлугъ жугьуре эз де хэлгьгьойгей гӀуьлом дур, жейле сохден

Иудаизм — еки эз гъэдимие дин-догӀотгьой гӀуьломи. У бине норе омори ченд садсал зуте эз дин-догӀотгьой христиани ве ислам. Омбаре гуфдиреигьо ве гъонунгьой ислам вегирде оморет эз дин-догӀот жугьури — иудаизм. Эге гуфдиримге э товун дин-догӀот христиани, у сер суьфде хъэсуьл омори э гӀэрей жугьургьо, чуьн еки эз сектагьой дин-догӀот иудазим. Э гуфдирей дин-догӀот христианиревоз, хуьшдени биненорегор христианстворе — Иисус Христос гьисди кук эн худой жугьургьо — Саваоф (гъемчуьн Яхва) ве духдер жугьур Мария. Ве гъемчуьн гъемме зиндегуни, корберэхьи энупе эн дуьваздегь апостолгьою гирошди э Палестина э гӀэрей жугьургьо. Эге эз товун туро нен новигьо гуфдиримге, у гьисди турой гъем эн жугьургьо ве гъемиге эн христиангьо.

Не денишире э у кор, ки дин-догӀот — иудаизм келе мэгӀэнолуь бири эри гуьнжо овурде оморей эн дин-догӀотгьой христиани ве ислам, оммо у угьоре хуно не дануьсди бире гъеммегӀуьломие дин-догӀот. И кор бири эзу товуне, ки худой жургьургьо Яхве бу ве мунди эн суьфде «худой миллети» эн жугьургьо.

Дин-догӀотгьой христиани ве ислам хъэсуьл, гуьнжо омори гъе ужире, гъе у сеbeb, чуьтам хъэсуьл ве гуьнжо омorige иудаизм. МэгӀэной класси ве метлеб энугьош эн иудаизмере хуно екинуьт. Оммо эз дин-догӀот иудаизм те дин-догӀотгьой христиани ве ислам дери ужире тефигӀэти, ки угьоре нисдуьт серхъэдгьой миллети ве государствои. Гьердуьй эни дин-догӀотгьо хьисоб сохденуьт хуьшдере дин-догӀотгьой эн гъемме одомигьо ве эн гъемме миллетгьо, комигьоки угьоре гъобуьл сохденут. Оммо иудаизм хьисоб сохдени хуьшдере энжэгь дин-догӀот эн е миллет исроил, егӀни эн худо «вихдигьо хэлгь».

Э гуфдирей туро ве телмудевоз худо вихди хэлгь Исроиле эз гӀэрей де хэлгьгьойге, егӀни, худо хуььрметлуь сохди уре эз хэлгьгьойге. Э туро вери чуьтам худо бирмундиге ю хэлгь Исроиле хосдени гуфдире, у чуьтам гуфдирениге, Исроил «хэлгьмени, кукмени». (Исход, IV, 22).

Э туро вери худо гуйге эз Миши гуфдири: «Исроил кук мени, буьхрей мени», Ве Миши чуьн э гӀэрей худо нен хэлгь жугьур гешдегор, руй

бире э кин хэлгъ жугьур эз нуминей худо эдее гуфдире э у: «...туь темизе хэлгъи э пушой Огъой туь, худой туь, туьре вихди Огъой туь, худой туь, боши гуфдире эз гьемме хэлгъгъой гъуьлом вихде хэлгъ эню». (Дуьимуьн гъонунъети, VII, 6).

Туро эдее гуфдире, ки худо вихди хэлгъ Исроиле эри мозоллуь сохде уре, эри доре э дес эню эри гьеммишелуьгие сэхъиб сохде хори Хаанаана, «эжеки эдее рихде шир ве гъэсел». (Исход III, 17). Оммо эз хотур эн гьемме дуьлхогъигъо, хъэрекетигъо ве хъуьрмет гирдеи «вихде хэлгъ хуьшдере» худо талаб сохдени эз кукгъой Исроил, угъо юре лап сэхд хоят ве хъуьрмет гируьт, эжиге биёруьт гьемме гуфдиреигъо, гъэдэгъэгъо ве весиетгъой юре, не бошу дусд э де миллетгъойгеревоз, сер не дуьт э де миллетгъойге ве сер неёруьт эз угъо, гъуллугъ не сохут е худореш, эз юре бэгъэй.

Дуз нибу, эгенер гуфдире омоге, ки гуйге энжэгъ э турой жугьургъо вери «жугьургъо худо вихде оmore хэлгъи» гуфдире. Э гъэрей хэлгъгъой гъэдимие Восток фирегъ лов бу ужире фикиргъо, эз товун ишу. Меселен иронигъо э у гъэдимие девргъо гуфдирембируьт ишу «вихде оmore хэлгъ эн Ахурамазди» — эн келеи худошуну гуфдире. Умогъгъо, хэлгъгъо, комигъореки бесгъун дорет э хуьшде муьди сохдет, келеи худой энугъо гуйге гуфдиребу, угъо гъулгъой иронигъо биё бошут гуфдире, иронигъоре эри гъуллугъ сохде, эри энугъо кор сохде. Гъэдимие египтянгъо э гимн, широгъошу, комигъореки угъо хундембируьт э гъуьзет келеи худошу Амон, согъбоши гуфдирембируьт эзу, худошу угъоре бешгъэйи, тефигъэти, вегирлуь сохди гуфдире эз гъэрей хэлгъгъо. Угъо тэгъриф мидоруьт зен худоре — Исидоре эзу товуне, ки у эз гъэрей де хэлгъгъойге египтянгъоре эри хуьшде вихди вегуьрди гуфдире. «Мэгъэсигъо э товун эню кор, ки худо вихди вегуьрди е хэлгъэ, уре вегирлуь сохди э пушой эн де хэлгъгъойге, хосиетлуь бу эри гъеме дин-догъотгъой миллети. Ижире хуьшдере буьзуьрг нуьшу дорем, вегирлуь хъисоб сохдеи, кумеки сохдембу э серберэхъчигъой эн гъэдимие государствогъо эри гировунде, эжиге овурде талавурчие метлебгъошуре.

Не денишире э у кор, ки омбаре вэхдгъо гъе у «худо вихде хэлгъ» офдорембу э эз хэлгъгъойге четинте ве гурундте овхъолетгъо».¹ Еки эзу коргъо, комигъоки овурдет гъэжел эри Гъэдимие Восток, э гуфдирей Ф. Энгельсезов бу дуьшмени, комики дебу э гъэрей одомигъой эн жуьрбежуьре дин-догъотгъо, е хэлгъэ э пушой эн е хэлгъиге хъуьрметлуь сохде ве э Восток жуьжелмиш биребируьтгъо омбаре гъэдер гъэдэгъэ сохдеигъой дин-догъоти ве диеш. «Одомигъой жуьрбежуьре дин-догъотгъо — египтянгъо, жугьургъо, халдейго — нисе дануьсденуьт эеки гъенжире, эеки хурде, нисе дануьсденуьт э гъувот екиревоз бегъем сохде е кореш, э гужевоз гоф сохденуьт дуь эекиревоз. Ижире жейле сохден одомире эз одоми бири еки эзу коргъо, комигъоки овурди гъэжеле эри Гъэдимие Восток».²

Гъисди дин-догъотгъой христиани ве ислам, биретгеш гьеммегъуьломие дин-догъотгъо, оммо угъош не шендет омбаре гуфдиреигъой гъэдимие дин-догъотгъой миллети Востоке, е дин-догъот эз е дин-догъотиге гужлуь ве хъуьрметлуь биреире, е хэлгъэ э гъэршуй е хэлгъиге поюндеире. Меселен, ислам одомигъоре бэхш сохдени э дуз боворинлуьгъо ве боворинсуьзгъо. Э Гъурон вери, ки мусурмуьгъо «эз гьемме хэлгъгъо, комигъоки дебирет э гъэрей одомигъо, хубе хэлгъуьт». (Гъурон, III, 106).

Дин-догъот христиани хъисоб сохдени, ки энжэгъ у одомигъо, комигъоки хочперес бирет, мидануьт муьрде бэгъдо гъисмет бире э асму, э генгъидим, ве унжо зинде бире. Апостол Павел хъисоб сохдени дин-до-

¹ М. Шахнович. «Шохъонгум дин-догъот жугьури», Лениниздат, 1961 с., верэгъ 96.

² К. Маркс ве Ф. Энгельс, соч. т. 19, верэгъ 313.

глот христианире «нишоней хьохмолуье хундеи». (Дуьимуьн фуьрсорей эри Тимофей, I, 13).

Расди Иудаизм, чуьн дин-доглот миллети жугьургьо неки бегьеме тегьер дошди концепцией «худо вихдеире», комиреки у вегирди эз гьэдимие дин-доглотгьой Восток сэхьибгьулгьо, хундеире э товун хуьрметлуьи, вегирлуьи эн «вихде оморе хэлгь», комиреки худой Яхве дори уре. Иудаизм песде э вэхд параменд бирей хуьшде диеш гужлуь сохди э тозе системай гьэдэгьэ сохдеигьой дин-доглотиревоз, жейле сохдеи могьлугьгьой жугьургьоре эз одомигьой де дин-доглотгьойге ве де хэлгьгьойге.

Мэглуьми, ки иудаизм чуьн дин-доглот класси гуьнжо омори э вэхд лов бирей обществой гьумолети эн гьэдимие жугьургьо ве э жигей энугуьнжо омореи огьоеи сэхьибгьулгьо э Палестина. Э вэхд гуьнжо омореи обществой класси, э хотур гьэлхэнд дошде гюширгьой муьлкедоргьоре ве сэхьибгьулгьоре, эри довгоре гировунде, серберэхьи сохде, э куьнди гьозор сал пушо те эрейму, гуьнжо овурде омори гьэдимие государством Исроил, сервор комики бу суьфдеи падшогь Исроил—Шоул. Ижире дегишуьгигьо э зиндегуни обществои гьэдимие жуьгургьо гьемчуьн овурди дегишуьгигьоре э дин-доглот энугьош. Оморе-оморе бовор сохдеи э худо Яхве э гьэрогь шенди бовор сохдеире э де руьхьгьо ве де худогьойге, э комигьоки сер зерембируьт умогьгьо-шивдогьо ве жейлее десдегьой жугьургьо.

Ве Яхва эз худой лап келе умогь(шивдой) жугьургьо — Ёгьудо, комики гуьрд сохдебу э иловлей хуьшде шивдогьой жугьургьоре, чаруьсди э гьеммемилетие худой жугьургьо ве дошдегор хэлгь жугьурире. Эз умогьоевоз лов сохде оморет гуьфдирейгьо э товун Яхва чуьн лап гужлуье гюьломе офирегор чуьн падшогь э сер гьемме худогьо, «худо (Яхва — Л. А.) гьисди буьзуьрге худо ве буьзуьрге падшогь э сер гьемме худогьо». (Пластир, Псалом 94, ст. 3).

Э хотур гужлуь сохде бовор сохдеире э е тэхьное худо Яхве, нисд сохде бовор сохдеире э де худогьойге, падшогь Шельмуь (Хв. те эрайму) вокурдебу э гюьзет энугуь келе храм Иёрушолейме — Битемуьгьдоше, комики миёсд чаруьсде э центр дин-доглоти вилеет. Шельмуьре хуьшдениюре герек бу эри бинелуь сохде бовор сохдеире э е теке худо, эри э зир дес дешенде ве э хуьшде муьди сохде гьемме дуваздегь жейлее шивдогьой исроилгьоре, чуьнки уре воисдембу бу гуьфдире: е худо, е хэлгь ве е падшогь э сер энугу. У герек бу уре эри муьхькем сохде ве буьлуьнд сохде хуьрмет хуьшдере ве хуькуьм тэхьное огьоеи сохдеи хуьшдере. «...Е тэхьное худо гьич вэхд,— нуьвуьсди Ф. Энгельс,— нибисдо, эге нибисдоге тэхьное падшогьи».¹

Бовор сохдеире э гьеммегужлуье худо Яхве, чуьн буьзуьрге худо э сер гьемме худогьо, сер гирденуьт эри дузов овурде, «субут» сохде, егъни, худо-Яхве вихди гуьфдире хэлгь жугьуре эз гъэрей гьемме хэлгьгьо. Худо, руй бире э кин хэлгь Исроил, эдее гуьфдире: «...Ме огьо ве худощмуьнугуьм, ве жейле сохдем ишмуре эз хэлгьгьойге, ишму бошит гуьфдире эн ме». (Левит, XX, 26).

Хундеи Иудаизм «э товун худо вихде» хэлгь Исроиле бирмунде оморет э омбаре огол зерейгьо ве гуьфдирейгьой молохгьо ве новигьо, эз гофгьой энугьо гуьнжо овурдет ижире гьэдэгьэ: чуьнки Яхва гьисди падшогь гьемме худогьо, диниш, комиреки у дори кукгьой Исроиле, гьисди лап хубе ве лап дузе дин, унегуьре хьэрекет сохде гереки эри дошде темизи энуре. Эзуш бэгьэй э хотур эни «буьзуьрге гюьзет», комиреки Яхва дори исроилгьоре, вихди уре эз гъэрей де милетгьойге, угьо гьэрхундуьт гьеммише эри сер зере э у ве разименд бире эзу, гьич не гьишде «худо вихде хэлгь» гьэриш бу гуьфдире э де хэлгьгьойгерей

¹ К. Маркс ве Ф. Энгельс. Соч. т. 21, верэгь 45.

воз, хогьин не ведироморе э худой хуьшде ве муьди не бире э худогьойге, комигьоки кемгьувотуьт э пушой энун.

Э хотур э дуьл жугьургьо венгесде эз товун энун кор, ки худой энугьо лап гужлуье худон гуфдире, у хосдени ве дошдени гуфдире хэлгь Исроиле, э туро нуьвуьсде оморени омбаре меселегьо, чуьтам Яхва э хотур кумеки сохде ве кукгьой Исроиле хилос сохде эз зир муьрс фараон (пергьуь), фуьрсорениге «дегь зэхмгьой мисраиме». Увэхд, кейки ведиромореву исроилигьо эз мисраим ве гиросдембу эз пелесей Синей эри рафде э «войгелуье хори», Яхва гуйге хуьшдению бире сервор энугьо: руз чуьн сутун сие булут, шев чуьн сутун гьэтош. Угьо э пелесе эз гисней не муьруьт гуфдире, худо гьемме себэхь эз гьово тигьи сохдени эри энугьо меноб, комиреки угьо хурденуьт эжигей нун. Эзуш бэгьэй Яхва венорени гьемме хьэрекети хуьшдере эй кумеки сохде э исроилигьо бесгьун беруьт гуфдире э гьовхогьо э гьэршуй дуьшменгьошу эри вегирде хори Ханаана, комиреки ю худо имид дори эй доре «ю худо вихде хэлгьэ» ведиеш.

Расди кими вэхдгьо Яхва гьэгьр сохде э сер кукгьой Исроил ве овурдени э сер энугьо бедигьоре. У бирени увэхд, кей Яхва диренге, ки исроилигьо гьеле унгьэде бовор нисе сохденуьт э «дузе дин», герек гьисдигьо тегьер худоре хуььрмет нисе гирденуьт, бовор нисе сохденуьт э лап гужлуьи энун, гьеле э дуьл энугьо домунди бовор сохдеи э суьфдеи худогьо, енебуге «гьовун сохде», сер гирденуьт эри сер зере э худогьой э гьуншишу гьисдигьо хэлгьгьо. Оммо гене худо Яхва, хомуш бире, исроилгьоре худо вихде хэлгь хьисоб сохде, э угьо сохдени езугььбери. Гьэгьрегуьни песде гене хомуш бирей ве езугььбери сохдеи Яхва гуйге гьисдуьт э гуфдирей туроревоз ерэгь дошдеи «хэлгь юре» ве муьди сохдеи уре э хуьшде, у э де худогьойге сер не зенуь, эз культура ве гьэдотгьойге дур соху. Гье э хотур эни метлеб гуьнжунде оморет омбаре хуькуьмгьо ве гьэдэгьэ сохдеигьо, жугьургьо дин-догьот ишуре сэхд гируьт гуфдире. Эгенер жугьургьо гуфдирейгьой дин-догьоте не сохдге, эз гоф худо вадарафдге, э гуфдирей эни дин-догьот Иудаизме гуьре, худо Яхва терсундени угьоре, э сер энугьо беде жозегьо, тембихьигьо миьру гуфдире: зобуне гьэзоргьоре, пуч сохдеи мол-гьэрешуре, бегьергьошуре, овурдени э сер энугьо вэхьши хьэйвугьоре, комигьоки хурденуьт гьэилгьой энугьоре, шегьергьошуре хэребе сохде, чарундени э пелесегьо, венгесдени ишуре э есири, гьуьлети ведиеш, ведиеш (Левит XXVI).

Э дин-догьот Иудаизм гуьре, эге исроили э хотур ёровурди хилос бирей жугьургьо эз хори Мисраим мигьид Нисонуре не гирдге, кук хуьшдере мило не сохдге, гуфдирегьой рабире не сохдге, э Яхва сер не зеге, э де худойге сер зеге, шобот не гирдге, у биё егьин куьшде биёв. Э туро вери ижире кор. Жугьургьоре Миши-рабину э пелесе бердебугьо вэхд, у диреву е одомире, комики руз шобот эдембу хуььзуьм вечире. Э хотур энун кор, ки у одоми, гоф худоре гуш не гирде, шоботе хуьрд сохде, хуььзуьм вечири гуфдире, худо гьэгьр сохде, э Миши гуфдиреву: «У одоми биё мируь; бигьил уре гьемме одомигьо э чул ведеберуь ве сенгьэсер соху». (Хьисобгьо XV, 35).

Лап э гьэгьрегуьни офдоренуьт худо-Яхва ве новигьой жугьургьо, кейки жугьур гьовум бирениге э одоми де милетигеревоз. Эзи кор худо Яхва терсирени эзу товуне, ки жугьургьо э де милетгьойгеревоз гьовум бире, юре эз гуш не шенуь гуфдире, юре гьишде э худой энугьо сер не зенуь гуфдире, э де дин-догьотиге бовор ве соху гуфдире. Ини чуь гуфдиреге худо э товун эни кор, э десдин Миширевоз руй бире э кин хэлгь Исроил: «...Мебеш э уревоз гьовум: духдергьой туьре меди э кук энун, ве духдергьой энуреш мевеги эри кук туь: небуге угьо мичарунуьт эз ме кукгьой туьре ве увэхди мивэхизуь гьэгьр худо э сер ишму ве у туьре гьирмиш мисоху». (Дуьимуьн гьонуньети, VII, 3—4).

Себеб падшогыети Шельмуь вачаруьсден, э гуфдирей туроревоз, женг-гъовхой класси, комиреки бердембируьт жофокешгъой жугъуру э гъэд вилеет э гъэршуй муьрсдорегоргъошу, эн угъоре талан сохдегоргъо, гІэзиет дорегоргъо — векилгъой падшогыи, куьгъингъой битемигъдош, гІошире муьлкедоргъо не бируьт, зенгъой эн Шельмуь-не-Милих бируьт. Шельмуь егІни гоф-игърол худоре пузмиш сохде, хосдебу эри хуьшде ченд зенгъо эз де милетгъойге, эз товун комигъоки худо гуфдиребу э кукгъой Исроил: «Медарайт э кин энугъо, угъош медировтгу экишму, небуге угъо дуьл ишмуре мичарунуьт э тараф худогъошу. Шельмуь-не-Миллих э муьгъбет хосдеиревоз э угъо вогосиребу». (3-муьн кн. Падшогыети, II, 1—2).

Э гуфдирей Туроревоз и кор бири беде гъисмет эн хэлгъ Исроил ве государством ю, чунки зенгъой Шельмуь-не-Милих, у пир биренге, да-нуьсдуьт чарунде уре э тараф худогъошу. Ве худо, гъэгр сохде э Шельмуь, вачарунд падшогыети энуре, гъетте Шельмуь муьрде.

Гуфдирейгъоре э товун, «худо вихдеи хэлгъ Исроиле», э товун «буьзуьрги энугъ», хъэрекетигъо э товун жейле сохдеи жугъургъоре эз хэлгъгъойге, гужлуь сохдеи гъэдэгъэйгъой дин-догІоте, диеш зиьд сохдет телмуде нуьвуьсдегоргъо, гуьнжундегоргъо. У кор сохде оморебу э хотур метлебгъой класси гІошире жугъургъо, куьгъингъой битемигъдош, эри дошде, гъоим сохде хуььрмет ве хуькуьм ишуре э сер могълугъгъой жугъур, эри э терс дореиревоз угъоре э хуьшде муьди сохде.

Гъонунгъой Туро, мэгІлуьм гъисдигъоре хуно, ведироморет э вэхд суьфдеи обществом класси э гъэдимие Исроил. Оммо е ченд садсалигъо гирошде бэгъдо, гирошдет келе дегишуьгигъо, гуьнжо оморет тозе социально-экономически, политически ве идеологически овхъолетгъо. Э гъэриш эни вэхд еклуьгие падшогыети егъудои Шельмуь-не-Милих (X садсали те эрайму) бэхш биренуьт э дуь эри еки дуьшме бируьтгъо государствомгъо: государством егъудигъо э столицей Иерушолеимевоз ве государством Исроил э столицей Самариеревоз. Э 722-муьн сал те эрайму ассиригъо дербедогъун сохденуьт государством Исроиле. Эз 136 салиге бэгъдо э 586-муьн сал те эрайму гъе ижире бирени гъисмет государством егъудигъош, комиреки е ченд мегъгъо довгІо сохде бэгъдо, вачарундебу падшогъ Вавилон — Новоханднасор. Эз 332-муьн сал те эрайму Александр Македонский, хори жугъургъоре вегирде, дешендебу э империей хуьшде. Эз умогъоевоз э гъэриш дуь садсалигъо зиьдте егъудигъо дебири э зир рэхъберьети династией эллинисти Птолемеевгъо (Египет) ве Селевкидгъо (Сирия). Э шегъергъой жугъургъо бинелуь биренуьт гарнизонгъой греки ве македони ве гъемчуьн чиновникгъой энугъо. Э север Палестина вокурде оморенуьт шегъергъо, омбардеки зигъисдегоргъой комигъоки бируьт грекгъо. Э хори жугъургъо сер гирдени эри параменд бире литературой греки, философия ве гъемчуьн системой тербие дореи греки. Зугъун греки ведешендени эз гІэре зугъун жугъурире ве чаруьсдени э зугъун фирегъе могълугъгъой хэлгъи. Э 63-муьн сал те эрайму легионгъой Рим, э сервори полководец Помпеевоз, вегирдени Ерушолеиме ве хори жугъургъо бирени еки эз провинциягъой омбарегъувотлуье империей Рим.

Омбаре жугъургъо увэхди э ватан ишу дие нисе зигъисдембируьт, угъо зигъисдембируьт э жуьр-бежуьре вилеетгъой диаспаргъо (лов бирей) ве дебириуьт э зир илгъом эн культура ве идеологией «гІовдезерегъоре» гъуллугъ сохдембируьтгъо хэлгъгъо. Гъеммей эни коргъо э секоней венгесдебириуьт ешемиши, мундеи эн дин-догІот жугъурире, гуфдирейгъой энуре эз товун энугъо кор, ки, егІни, жугъургъо «худо вихде хэлгъи» гуфдире, эз хуььрмет венгесдембируьт дин-догІот жугъурире ве гъемчуьн огъоети, сегъм ве хуькуьм эн девлетмендгъо ве куьгъингъоре э сер могълугъгъой эн жугъуру. Гъэгр, дуьшмени эн жофокешгъой жу-

гъургъо э гъэршуй гЮширгъой вилеет ве куьгъингъой битемигъдош деш гужлуь биребу, чуьнки угъо эеки э талавурчигъой де вилеетгъойгеревоз, гуьрд бире, дуввойне гЮэзиет дорембируьт могълугъ эн жугъургъоре. Жофокешгъой жугъуру, гЮэре не доре вэхишдембируьт э ерэгъэвоз э гъолхмиши э гъэршуй энугъо. Унегуьре гунжундегоргъой Телмуд, комигъоки ишу хуьшденишу бируьт одомигъой огъоети сохдембируьтгъо классгъо, сер гирденуьт эз гуфдиреигъой Туро эри ведешенде тозе гъонунгъо ве игъролгъо э хотур муьхъкем ве гужлуь сохде социальни ве политически огъоетишуре э сер хэлгъ жугъуру, эри жейле, дур сохде могълугъ жугъургъоре эз де хэлгъгъойге, э тозе исторически ве социальни овхюлет дин-догЮот иудаизмаре, дин-догЮот «гЮвдезере гъуллугъ сохгъо» ве дин-догЮот христиани, сигъмиш сохде, неведешенуь гуфдире. Э гъечиревоз гуьнжо овурде оморени иудаизм телмуди, комики бине норе оморегу э девр эллинисти ве параменд сохде оморегу э девр песини империей Рим ве гъемчуьн э девр огъоети падшогъети эн сасанидгъой Ирон эз 4-муьн садсали те эрайму тейте 5-муьн садсали эрайму.

Гъемме одомигъо, э гуфдирей Телмудевоз, бэхш биренуьт э жугъургъо ве жугъур нисдуьтгъо одомигъо. Гъемме жугъур нисдуьтгъо одомигъо, э «гЮвдезерегъо» сер зеренуьтгъо одомигъоют. Унегуьре э угъоревоз е кориш гировунде гЮэмел нисе оморегу: э угъоревоз гъовум бире, гъуллугъгъой энугъоре гъобул сохде, эри энугъо гъуллугъ сохде, э театргъой энугъо рафде ве эз хурек энугъо хурде гЮэмел нисе оморегу. Э гуфдирей Телмудевоз кук исроили, хоюгъо жугъур нисдигъо духдере, ве духдер исроили, буравгъо э шуьвер э жугъур нисдигъо одоми, биё куфде биёв (М. Маккот II, 1).

Телмуде нуьвуьсдегоргъо терсире эзу кор, ки э эгъуьл жугъургъо философией греки ве культурай эллинисти кори мисоху гуфдире, эз угъо, эз дин-догЮот жугъури дур мибошут гуфдире, гъэдэгъэ сохденуьт эри книгъгой грекире хунде. «Ки хуте сохдениге э кук хуьшде хьохмой Аристотеле», уре Телмуд нэгЮлетлуь сохде. (Баба-Кама, 80). Телмуде нуьвуьсдегоргъо гуьнжундет жейлее нумаз хундеигъо, э комигъоки боворсохэ жугъургъо гуфдиренуьт согъбоши-разименди эз худо эри юре э «гЮвдезере» сер зерегор не офиреи ве вихдеи эз гЮэрей хэлгъгъойге.

Сэхьибгъулгъой гъэдиме обществой Исроил ве куьгъингъой битемигъдош ведешендет овозегъо-легандагъо эз товун «худо вихдеи» хэлгъ Исроиле, эри жейле сохде уре эз де хэлгъгъойге, э гуфдирей энугъоревоз, угъо и коре э хотур эри хэлгъ Исроил хуби бу гуфдире сохдет. Оммо угъо э хотур хэлгъ нэгЮ, э хотур ишу ведешендет и гъонунгъоре. Угъо хуьшденишу бирет лап беде муьрсдорегоргъо ве хэлгъ жугъуре э четинигъо дешендегоргъо. Омбардеки жугъургъо бирет гъулгъой эн «бироргъошу», гъелбет у жугъургъо, комигъоки бирет хорисуьз ве ранжбергъо-гЮонигъо. Угъо межбур бирет эри э киро хори вегирде эз гЮшире жугъургъо ве кемер хуьшдере хуьрд сохде эри энугъо. Жугъургъо — сэхьибгъулгъо восдорет ве фурухдет гъулгъо — жугъургъоре ве э биинсофиревоз эксплуатировать сохдет гъем гъулгъо-жугъургъоре ве гъемиге жугъур небиретгъо гъулгъоре. Э историей гъэдимие падшогъети Исроил бири омбаре келе ерэгъленмишие гъолхмишигъо э гъэршуй гЮэдотгъо-гъонунгъой сэхьибгъулгъо, бедхъисоби гъуллугъчигъой падшогъи, системагъой талавур сохдеи хэлгъэ эри хэйр хэзинеи падшогъ, хьиллеигъо ве бедигъой куьгъингъой битемигъдош, э гъэршуй талавурчигъой эн де хоригъойге, комигъоки сигъмиш сохдет ве муьрс дорет хэлгъ Исроиле.

Хуьшдени Турош, комики гирдени тараф гЮшире девлетмендгъо, сэхьибгъулгъо ве куьгъингъой гъэдимие обществой жугъурире, не дануьсди пэхъни сохде гЮэзиети ва муьрскеши хэлгъэ, чуьнки унгъэде муьрс энугъо лап гужлуь бу: меселен, нови Ехъизгъиил э товун сигъмиши

ве муърскеши, э комигьоки дебируйт жофокеше жугьургьо э обществой сэхьибгьули э дуьл дорд дореи ве гьэгрегуниревоз, эдее гуфдире, ки хэлгь вилеет лап гьэзобе муърсе эдее кешире ве талавур сохде оmore, эдее параменд бире дургунни, екире нэхогьни, фурмундеи, менэхьэфисохи, эз гьемме омбар сигьмиш сохде оmoreнуьт биезенгьо ве етимгьо. Ве куьгьингьой битемигьодош нисе гирденуьт тараф энугьоре, нисе дошденуьт косибе хэлгьэ эз талавурчигьо ве сигьмишигьой гьуллугьчигьой падшогьни. (Кн. Ехьизгьиил, XXII, 7-29).

Гуьнжундегоргьой Телмуд гьулгьоре одоми хьисоб не сохдет. Азаде граждaнгьой Исроиле угьо бэхш сохденуьт э дуьл кастагьо: хьовиргьо ве гьомоворисгьо. Хьовиргьо угьо хьисоб сохденуьт у одомигьоре, комигьоки савадлуьнуьт, Туроре хунде дануьсденуьт; гьомоворисгьо, э гуфдирей энугьоревоз, у одомигьой, комигьореки десхэти нисди ве Туроре хунде нисе дануьсденуьт. Эри Телмуде нуьвуьсдегоргьо «гьомоворисгьо» гьисдуьт охмурлуье гьовдоле одомигьо. И нум-лэгьэм угьо мидоруьт ранжбергьоре ве сенигьэти сохдембируьтгьо одомигьоре.

Тарафгьой огьоеи сохдембируьтгьо классгьоре гирдембируьтгьо Телмуде нуьвуьсдегоргьо очугь бирмунде нэхогьни класси хуьшдере э кин гьомоворисгьо ве гьемчуьн могьлугьгьой хэлгьире не хосдеишуре. «Е беднши не оmoreи э сер Исроил,— вери э Телмуд,— э гьомоворисгьо тэхсир не вери». (Баба Батра, 8-а). Эз Телмуд ведини, ки могьлугьгьой хэлгьиш гье гьечу э дуьшмеревоз дениширет э Телмуде нуьвуьсдегоргьо. Шогьоди энун кор гьисди ижире гуфдирей Телмуд: «Дуьшмени эн гьомоворисгьо эри эн дануьсмендгьой Телмуд нуьвуьсдегоргьо гужлуьтеи эз дуьшмени эн э «гьовдезде» сер зеренуьтгьо одомигьо э кин исроилномегьо». (Писэхьим, 49-б).

Неденишире э терс дореигьой худо-Яхва жугьургьоре, э огол зерейгьо ве нэгьлетлуь сохдеигьой новигьо, гьэриш не бошут гуфдире э де милетгьойгеревоз (Суьфдеи кн. Ездра, IX, 2), жейле зигьуьт гуфдире эз угьо, гьисмет историей хэлгь жугьургьо бири ужире, ки э гьэриш ченд садсалигьо угьо гьэриш бирет э у хэлгьгьоревоз, э гьэрей комигьоки зигьисдет. Угьо хуте бирет зугьун, культура ве гьэдотгьой энун хэлгьгьоре. Эге вегирде виниримге э Кавказ зигьисденуьтгьо жугьургьо-догьлуьгьоре — татгьоре, омбардеки комигьоки зигьисденуьт э Догьисту, угьо суьфде гьэриш бирет э иронигьоревоз, песде э догьлуьгьой Кавказ ве хазаргьоревоз.

Гьуллугьчигьой дин-догьот эн жугьуру, чендгьэде хьэрекет сохдетгеш эри жейле сохде татгьоре эз де хэлгьгьойгей Догьисту, оммо у коре угьо сохде недануьсдет, чуьнки зиндегуни, овхьолет эн хэлгь иму гиросдет э угьоревоз эеки.

Зигьисдеи э е хори, э е дигьгьо, гье э ежире овхьолетгьой социально-экономически зиндегуни э де милетгьойгей догьиревоз эеки (гьеле те пушой революция биреш эз се бэхш дуь бэхш татгьо зигьисдембируьт э районгьой догьни), параменд сохди э гьэрей татгьо гьэдотгьо, культура ве вердишигьой де милетгьойгей догьгьоре. Унгьэде овхьолет зиндегуни татгьо бири ежире э де милетгьойгеревоз, эге э сер Догьисту оmoreиге талавурчигьой де хоригьойге, татгьо э е жерге э догьлуьгьоревоз гьовхо бердет э гьэршуй дуьшме. Э е жерге э догьлуьгьоревоз гьовхо бердет э гьэршуй талавурчигьой ирони, гьэреби ве турки.

Э гьэрей татгьо дебируьт омбаре гьирмизине партизангьо, комигьоки ерэгь э дес гирде, э жергегьой игиде десдегьой партизангьой Догьисту, гьовхо бердет э гьэршуй контрреволюция эри гьэлхэнд дошде жовоне хуькуьмет Советире. Эз чуькле хэлгь тати, комики зигьисдени э е еклуьгие дусде бирорие хэлгьгьой республикейму, ведироморет хьофд игидгьой жофой социалисти, дуь Игидгьой Союз Совети, писательгьо, шогьиргьо, ученнигьо ве данандегьой искусствой.

Буржуазни милетпеерсгьой жугьури — сионистгьо гофьонуь-

вуйсдеигьой дин-догIоте эз товун хэлгъ жугьуре «худо вихдеи», эз товун везифей историей эну, эз товун, гуйге, келе тефигIэти, бешгъэи дери э гIэрей эну не де милетгьойге гировунденуьт эри реакционни коргьо, метлебгьошу.

Сионизм, чуйтам мэглуйм гьисдигьоре хуно, политически течением, эн дин-догIоти нисди. У бине норе омори э эхир наздегьимуйн садсали, увэхд, кейки капитализм сер гирдебу эри эз хьуькуьм офдоре ве тиж биребу гьемме противоречиегьой эну. У бине норе омори чуйн реакционни течением эн келе гIоширгьой жугьури, комики рафдени э гъэршуй еклуйги класси ве интернационали жофокешгьо, э гъэршуй гъовхой класси энугьо, эри гъэлхэнд дошде капитализмаре. Э нуминей дуйборе оводу сохдеиревоз э Палестина государством жугьурире, эри гирде тараф буржуазией хуьшдере ве буржуазией де вилеетгьойгере, сионистгьо омбаре хъэрекетигьо сохдет эри тоймиш сохде эз движением революцией жофокеше могьлугьгьой жугьургьоре, э комики жофокешгьой жугьурирегьиредебуьт активлуйе бэхш э Запад ве Урусией, эз еклуйгие гъовхой энугьо э гъэршуй строй капиталисти. Сионистгьо хъэрекет сохдебуьт эри жейле сохде жофокешгьой жугьуре э фурмундеиревоз, егIни, фегьм сохде гереки гуйфдире энжэгъ «пуйрсуйш жугьурире».

Сионистгьо гуйфдиренуьт, ки гьисди гуйфдире гоф «пуйрсуйш жугьури». Э гуйфдирей энугьоревоз жугьургьоре жейле сохде гереки эз де милетгьойге, егIни, э товун эну кор, ки э гIуьлом гьеммише дебири ве дери жугьурнэхогьи, «хэлгъгьо, э гIэрей комигьоки зигьисденуьт жугьургьо,— нуйвуьсди биненорегор эн сионизм Теодор Герцель,— гьемме эеки ве гьерки жейле-жейле гьисдуьт очугъэ ве пэхьникие жугьурнэхогьгьо».¹

И концепцией сионисти очугъэ дургунини, чуйнки сионистгьо жугьурнэхогьире фегьм сохденуьт жейле эз исторически ве социальни мэглэной эну. Жугьурнэхогьире, де муьрсгьойгей милетире хуно, хъэсуьл овурди обществом эксплуататори. Шогьоди эну кор гьисди: э Урусией падшогьети э рэхьмсуьзе социальни ве милетие муьрскеши дебируьт, неки жофокеше жугьургьо, гьемчуйн жофокешгьой де миллетгьойгеш. Меселен гIоширгьой жугьургьо ве гIоширгьой де милетгьойгей Урусией э девр падшогьи зигьисдебуьт лап хуб, э ойдунлугьиревоз.

Нисд сохде оморенге обществом класси, нисд бирени гьемме тегьергьой милетие муьрсдорейш. Лап хубе нишоней эну кор гьисди Союз Совети ве де вилеетгьойгей социалисти. Э СССР ве де вилеетгьойгей социалисти базей эн жугьурнэхогьи нисд сохде омори эри гьеммишелуйги, чуйнки класгьой эксплуататори венгеседе оморот ве нисд сохде омори муьрс дорей милетгьоре. Э вилеетгьой социалисти хэлгъгьо зигьисде ве жофо кеширенуьт э е дусде ве бирорие кифлет ве гъовхо берденуьт э гъэршуй милетпереси. Жугьурнэхогьи ве бедкоригьойгей гIэреймилетие дуйшмени гировундеи тембихь доре оморени э гъонуневоз.

Дуймумуйн концепцией сионисти гьисди концепцией бирени, егIни «гьеммегIуьломие миллет жугьури». Э гуйфдирей эну концепциеревоз гьемме жугьургьо, граждангьо жуьр-бежуьре государствогьош гьисдуьтге, угьо гьисдуьт «еклуйгие гьеммегIуьломие миллет жугьури».

Чуйжире шогьодномегьо овурденуьт сионистгьо эри субут сохде ч концепциере? Еки эз суьфдеи идеологгьой сионизм Мозес Гесс хьисоб сохдени, ки гьемме жугьургьоре дери гуйфдире «еклуйгие руьхъ жугьури», гуйге эзу товуне дин-догIот энугьо гьисди Иудаизм ве унегуьре гьеммей энугьо гьисдуьт одомигьой «гьеммегIуьломие миллет жугьури».¹ Мэглуйми, ки миллет одоми э дин-догIот бовор сохдеи не вери. Одомигьой омбаре жуьр-бежуьре милетгьо гирденуьт гье е дин-догIоте. Меселен жуьр-бежуьре хэлгъгьо, жуьр-бежуьре милетгьо гирдет ве гирде-

¹ Ю. И в а н о в, Евош: Сионизм! Москов, 1969 с. 49 верэгъ.

¹ Ю.И в а н о в, Евош: Сионизм! Москов, 1969 с. 43 верэгъ.

нуьт гье е дин-догIоте — христианире, мусурмуире енебуге буддистире. Нибу гуфдире, ки гьемме одомигьо, гирденуьтгьо дин-догIот иудаизмаре жугьуруьт гуфдире. Эри субут сохдей энун кор мибу овурде ижире меселегьо. Еки эз бинелуье хэлгьгьой Абиссиния—фалашгьо гирденуьт дин-догIот иудаизмаре, оммо лап гьэлетиен кор мибу э хотур дин-догIот иудаизмаре гирдеи угьоре жугьур эри хьисоб сохде. Енебуге вегирим виним э Союз Совети зигьисденуьт кем хэлгьлуье гьэроимгьо. Гьэроимгьо гьисдуьт умогьгьой турки, оммо дин-догIот ишу иудаизмаи. Вегирим е меселейгереш. Гьемме дине гирденуьтгьо урусгьо бовор сохденуьт э дин-догIот христиани. Оммо э Азербайджан, э куьндигьой шегьер Ленкоран, гьисди дигь уруси Привольное, э комики зигьисдени се гьозор одоми. Угьо урусиш гьисдуьтге, дине гирдегоргьой энун дигь шобот гирденуьт, гушд хуги нисе хурденуьт, кукьгоре мило сохденуьт ве гьемчуьн гирденуьт гьемме гIэдотгьо ве мигIидгьой дин-догIот иудаизмаре.

МэгIлуьми, ки гьисдуьт гуфдире татгьо-мусурмугьо, татгьо-жугьургьо ве татгьо-эрменигьо. Гьеммей энугьо гьисдуьт эз хэлгьгьой зугьун ирони, гоф сохденуьт, гье э ежире зугьун-диалект фарси — зугьун тати ве гьеммей энугьоре ежире творчествой серзугьуни хэлгьини. Тат-жугьуре (жугьур догьи) ве тат-мусурмуире гье ежире гIэдотгьой, эз дин-догIот бэгьэй. Э шешимуьн садсали эрайму гIэребгьой Иемен гирдебируьт дин-догIот иудаизмаре, эзуш бэгьэй э хьэшдимуьн садсали дин-догIот государствои каганат хазари хьисоб сохде оморембу дин-догIот иудаизм, не денишире э у кор, ки иеменигьо ве хазаргьо жугьургьо не бируьт. Э юг Марокко гьеймогьоиш вохурденуьт дигьгьой бербергьо, дин эн комигьоки дин жугьурини. Э Еклубгие Штатгьой Америка зигьисденуьт хэйли негргьо-жугьургьо, комигьоки гьеймогьиш хуьшдере хьисоб сохденуьт «холисе жугьургьо».

Гуфдире оморуьтгьо меслегьо эдете очугь бирмунденуьт бизнесуьзи ве дургунни концепцией сионистире э товун энун кор, ки гуйге гьемме дин-догIот иудаизмаре гирдегоре одомигьо гьисдуьт гуфдире одомигьой «еклубгие гьеммегIуьломие милет жугьури».

Кими теоретикгьойгей сионизм, чуьн Х. Вейцман, Н. Соколов, Б. Борухов ве чендигьойгеш гуфдиренуьт, ки, егIни, гьемме одомигьой «гьеммегIуьломие милет жугьурире» «ежире культураи», гьеммере «ежире хосиети», гьемме «ежире фикир сохденуьт».¹

Оммо вегирде виниримге жугьургьоре э жуьр-бежуьре вилеетгьо зигьисденуьтгьоре, угьоре не ежире культураи, не е зугьуни, не ежире гIэдотгьой. Вегирим виним ижире дузи меселере. Э 1948-муьн сал э Исроил оморет е миллионним зиьдте жугьургьо. Угьо оморет эз навадчор вилеетгьо ве гоф сохдембируьт э хьофдод зугьунгьо. У одомигьоре неки жуьр-бежуьре социальни овхьолет ве политически гьонмишини, угьоре гьемчуьн жуьр-бежуьре традициегьой милетини, жуьр-бежуьре зугьуни ве гьемчуьн жуьр-бежуьре чигьрет вери.

Бизнесуьз ве реакционнини гьемчуьн гуфдиреи сионистгьо, ки гьисди гуфдире «еклубгие расей (жинс) жугьури». В. И. Ленин, комики охмури зерембу э жугьурнэхогьгьо, э сер жугьургьо погромгьо вэхизундегоргьо, гьемчуьн у лап тиж гуфдирембу э гьэршуй дургуне ве реакционни концепцией сионистгьо эз товун гуйге биреи еклубгие раса ве еклубгие гьеммегIуьломие милет жугьури. «...идеей сионисти,— нувуьсди Ленин, — эслогь дургу ве реакционнини эз бинеден ю».²

Дургунни ве бизнесуьзи концепцией сионистире э товун «еклубгие расай жугьури» бирмунди мэгIлуьмлуье публицист Америка Альфред Ли-лиенталь, комики э книг хуьшде «Чендгьэдери гьимет Израиль», нуьвуьсди гьечи:

¹ Ю. Иванов. Евош: Сионизм! 1969 с. 47 верэгь.

² В. И. Ленин. Кура сохде сочинениегьо т. 8, верэгь 72.

«Суьфдеи гиле ме э Иерушолем оморенге э 1944-муьн сал, эрме мэхьтели омо, ме э чуммеревоз диренге э унжо зигьисденуьтгьо одомигьоре...

Эз диремун сер-сифет энугьо ме сеч сохдум, дануьсдуьм жугьургьой Польшаре (эшкенезигьоре), эз жугьургьой полуостров Пиреней — сефарадгьо, эз жугьургьой Северни Америка, жугьургьой Иемен ве гьемчуьн эз жугьургьой немци — гьемей энугьо дуь эз еки тэфигIэтлуьнуьт, ухшеш нисе зеренуьт, неки эз чигьрет, гьемчуьн эз партал, зугьун, хо-сиетгьо, вердишгьо ве психология...

Эз дениширемун жугьургьой Европа, Индия, Иемен ве Эфиопия омбарте тефигIэтлуьнуьт эз тевтонгьо, славянгьо ве романигьо. Гьисдуьт жонлуье сипре жугьургьо э ковре чумгьоревоз эз центральный Евро-па ве вилеетгьой Скандинавия ве Прибалтика, гьир-гьире жугьургьой Алжир, сиечердее гьир-гьире фалашгьо эз Абиссиния, зерде пусде жу-гьургьо эз Китай ве сиепусде тамилгьо эз Индия».¹

Государством Израиль, гировунде э зиндегуни гуфдирегьой туроре, гьэдэгьэ сохди эри жугьургьо эй зен хосде эз жугьур нисдуьтгьо одомигьо ве э угьо духдере э шуьвер доре. Принципгьой довгIокоре шовинизма ве расизмаре гировунде э хотур дошдеи «темизи расаре», серворгьой Израиль бэхш сохденуьт граждангьой вилеет ишуре э сипигьо ве сиегьго, бегьемегьиметлуьго ве кемгьиметлуьго. Сиегьго, кемгьиметлуье жугьургьо хьисоб сохде оморенуьт граждангьой Израиль — сефарадгьо, комигьоки ведироморет эз вилеетгьой Арабски Восток, Африка ве Азия. Могьлугь гIэреби Израиле хуно, сиегье жугьургьо э инсофсуьзиревоз эксплуатировать сохде оморенуьт. Угьо жофо кеширенуьт э гурунде ве кеммуьздлуь гьисдигьо коргьо. 85 процентгьо зиьдте фэхьлегьой хоригьуллугьсохи гьисдуьт жугьургьой Восток, муьзд жофой комигьоки лап кеми эз хэржигьо герек биренуьтгьо эри зигьисде. Буьлуьнде данани хундеире вегирде дануьсденуьт энжэгь «сипре жугьургьо». Чуьтам Э США сипигьо эз духдерегьой негрго зен нисе хосденуьтге, унжош сипре жугьургьо эз сиегье жугьургьо духдер нисе хосденуьт, э зени ве э угьош духдере нисе доренуьт. Неденишире э у кор, ки ние зиьдте могьлугь Израиль сефарадгьоют, эз сиегье жугьургьо унжо нисд не е министриш, не е генералиш, не е член Верховни Судиш. Девлетменде жугьур э инсофсуьзиревоз эдее эксплуатировать сохде фэхьлее жугьуре.

Ижире коргьо очугь бирмунденуьт шефди ве дургуни пропаган-дистгьой сионистире э товун, егIни, гуйге э Союз Совети гьисди гуфдире «пуьрсуьш жугьури», жугьургьоре минкини зиндегуни недорей ведиеш, э хьуькуьм комиревозки сионистгьоре воисдени эри э вор веровунде жу-гьургьой Союз Советире шенуьт гуфдире Ватан ишуре, биьвт гуфдире э Израиль.

Жугьургьой Советире гьисди энжэгь е Ватан — Союз Совети. Э е жерге э де бирорие хэлгьгьой советиревоз, жугьургьой Совети гьисдуьт активлуье бэхшвегиргьой вокурдеи коммунизмаре. Одомигьой милет жугьури гьисдуьт тенихдиьрлуье, бегьемегьиметлуье граждангьой вилеет Советгьо, энугьо вилеет, эжеки зигьисдет ве жофо кеширет бебегьо, келебебегьо ве бебегьой келебебегьой энугьо, энугьо вилеет, эри азади ве жэгIмиет социалисти коммики э е жерге э де бирорие хэлгьгьойгеревоз, жугьургьо гьовхо бердет э гьэршуй беде дуьшме — фашизм. Эри бирмундеи игидигьо э гьовхогьо э гьэршуй талавурчигьой фашисти 160722 офицергьо ве солдатгьой Советире эз милет жугьургьо доре оморенуьт орденгьо ве медалгьо. Эри бирмундеи дуьруьсде игидигьо эй гьэлхэнд дошде гIэзизе Ватан социалистире э салгьой келе довгIой Ватани

¹ К. Иванов ве З. Шейнис. Государством Израиль ве политикей ю. Масков 1959 с. верэгьго 152—153.

117 жугьургьой Советире доре омори булуьнде нум Игид Союз Совети. Э де жофокешгьойгей тылевоз 340 гьозор жугьургьо гьобул сохдет наградагьой правительством Советире.

Э Союз Совети 340 гьозор жугьургьоре гьисди булуьнде данани (хундеи). Э гьэрей академикгьо ве членгьо-корреспондетгьой Академией гьилмгьой СССР деруьт 57 жугьургьо, 96 жугьургьоре доре омори булуьнде нум лауреат премией Ленини, 71 жугьургьоре — Игид жофой социалисти. Э гьозоргьоревоз жугьургьо э жуьр-бежуьре районгьой вилеет иму кор сохденуьт э рэхьберие коргьо, гьисдуьт офицергьо ве гировунденуьт омбаре коргьой гьилми ве педагогире.

Жугьургьой Совети лап хуб варасиренуьт дургуни пропагандей сионистире эз товун энун кор, ки, гуйге, э вилеет иму э жугьургьо гуж сохденуьт, угьоре сигьмищ сохденуьт, унегуьре угьо лоигьлуье жугьоб доренуьт э провакациегьой сионистгьо.

Эз зугьун уруси чарунди **Ася Сафанова**

Екем э товун зугьун тати

Еки эз зугьунгьо, ухшеш зеренуьтгьо э зугьун фарси — гьисди зугьун татгьо, омбардеки комигьоки зигьисденуьт э Кавказ. Угьо зигьисденуьт э Азербайджан, Догьисту ве гьемчуьн э шегьергьой Северни Кавказиш.

А. Л. Грюнберг гуфдиригьоре хуно, татгьо эз тараф дин-догьоти бэхш бирембируьт э дуь десдегьо: татгьо — егьудигьо енебуге жуьгьургьо, омбардеки комигьоки бируьт догьистонигьо, варташенигьо ве гьуьбеигьо; ве татгьо-мусурмугьо, омбардеки комигьоки бируьт апшеронигьо, хизинигьо, девечиигьо ве диеш. Гьер десдей татгьо гоф сохденуьт э диалект хуьшдеревоз, комигьоки дуь эз еки екем бешгьэют.

Гьевел татгьой Догьисту нуьвуьсдембируьт десхэтишуре э хэт-хьэрф туьроиревоз. Э 1928-муьн сал эри десхэти э зугьун тати гьобул сохде оморебу алфавит (хьэрф) латини. Э ижире альфавитевоз нуьвуьсди десхэти хуьшдере татгьо те 1938-муьн сал. Э 1938-муьн сал эри татгьой Догьисту ве гьемчуьн де хэлгьгьойгей СССР эз гуьржигьо, эрменигьо, жуьгьургьо бэгьэй гьобул сохде омори тозе алфавит э хэт урусигьуьре. Э 1929-муьн сал э шегьер Боку гировунде оморебу конференцие, комики эри гьемме татгьо гьобул сохди ежире зугьун литературире — зугьун (лугьот) татгьой Дербенде.

Э и зугьун литератури изму э Догьисту эдее параменд бире литературай тати, дефус зере оморенуьт книггьо, параменд бирени искусствой театри, доре оморени радиопередачегьо.

Учэнигьо эз зуревоз сер гирдет эри фегьм сохде ве дануьсде хьэсуьл омореи ве параменд бирей зугьун татире. Суьфден жофогьой учэнигьо эз товун гьэсуьл биней эн зугьун тати дефус зере оморет гьеле э наздегьимуьн садсали. Эн суьфде эз товун зугьун тати нуьвуьсди, дефус зери академик Б. Дорн, песде В. М. Миллер. Жофогьой энуре э товун зугьун тати деш зиёд, артмиш сохди кук ю Б. В. Миллер. Мэгьлуьмлуьни гьемчуьн жофогьой Н. А. Анисимовиш э товун грамматикей зугьун тати.

Э гьер зугьунгьош деруьт ижире лап гьереклуье гофгьо: «нун», «гов», «муьнуьк», «бебе», «деде», «кук», «дуьхдер» ве диеш. Омбаре гьэдэр эн ижире гофгьо гьисдуьт бинелуье гофгьой зугьун тати, коми-

гьоки вохурденуьт э гьемме зугьунгьо, ухшеш зеренуьтгьо э зугьун фарси.

Оммо э зугьун тати, эн де зугунгьойгере хуно, деруьт гофгьо, диromoretгьо эз де зугьунгьойге. Ижире гофгьо сер гирдет эри диromоре э зугьун тати эз увэхдевоз, кейки татгьо сер гирдет эри гировунде гьэножэгьигьой зиндегунире э де хэлгьгьойгеревоз.

Ижире гьэножэгьигьоре татгьо гировундет э у хэлгьгьоревоз, комигьоки зигьисдембируьт э гьуншигьошу. Меселен, татгьой Азербайджан зигьисдет э е дигьгьо э азербайджанигьоревоз, татгьой Догьисту — э хэлгьгьой Догьистуревоз (лезигьгьо, гьумугьгьо, табасарангьо ве диеш). Унегуьре эз зугьунгьой эни хэлгьгьо диromoret омбаре гофгьо э зугьун тати.

Эз зугьун азербайджани диromoret ижире гофгьой зугьунгьой туьрки: «дулма», «миробо», «фундугь», «кечуйк», «челег», «яра», «туз», ве диеш. Эз зугьун хэлгьгьой Догьисту диromoret ижире гофгьой гьэреби: «куьрси», «гьэфес», «мол», «луьхьуьф», «мендил», «сирот» ве диеш.

Э кор параменд бирей ве гьошир бирей зугьун тати омбаре кумеки сохди буьзуьрге зугьун уруси, комики гьисди еки эз гьошире зугьунгьой гьуьлом. Келе кумеки сохди у э кор параменди ве гьошир бирей зугьунгьой хэлгьгьой СССР ве эн суьфде э зугьунгьой эн у хэлгьгьо, культурай комигьоки бу лап пес мунде культура. Зугьун уруси чаруьсди э гьэрейхэлгьие зугьун миллетгьо ве бири дуьимуьн зугьун эн урус нисдуьтгьо хэлгьгьой вилеет Советгьо.

Э кумеки зугьун урусиревоз э зугьун тати диromoret гофгьой интернационали: коммунист, большевик, революционер, революция, философия, история ве диеш. Ве гьемчуьн де гофгьойгеш: симовар, самолёт, паровоз, параход, электровоз ве диеш.

Кими гофгьо э зугьун тати диromoret эз зугьунгьой бирорие хэлгьгьой догьисту (аваргьо, гьумугьгьо, даргингьо, лакгьо, лезигьгьо ве диеш). У гофгьо гьисдуьт ижире гофгьо: «гьингьэр», «чуду», «кутон», «куьрзе», «хьэплеме». Э зугьун тати деруьт гьемчуьн гофгьой эн гьиврит (зугьун турои). У гофгьоре омбардекиш келе мердгьо гуфдиренуьт дуь э екиревоз э гоф сохдеки. Оммо у гофгьо евош-евош эдете ведарафде эз зугьун тати. Меселен гофгьо: «нумаз», «генгидим», «хьуьпо», «хьэтон» ве диеш, комигьоки э гьеймогьоине гоф сохдеи татгьо лап кем шиновусде оморенуьт.

Эз зугьун уруси чарунди Сафанова Ася

МЕТЕЛЕГЬОЙ ХЭЛГЪИ

Дерзей хэлгэа хуругьо, гъуигъ
мерэхшуь.

Керг мугу: «Шогъ гъушгъо — ме-
нуьм».

Муше жиге небу эри хуьшде,
дуьмжаруреш кеширебу э лулей
хуьшде деберде.

Эн керг эз хое сохдей ю, шогъ-
гъо зерей ю омбар бире.

Гов шир до, шир до, песде зе ве-
чарунд.

Уре е фенди дуь гIэмел.

Мердимазар э гешдеревоз нэгI,
э расд омореревози.

Шефде доре гъовреш дуз нисоху.

Эз шуькест хэто кем нибу.

Омбар хури — гуьгъ хурини, кем
хури — жевгьер хури.

Мере, гъэдоволим, не дуьл дери,
не ковуне.

Е чек зере — е бирори, пенж чек
зере — пенж бирор.

Е гъоз дени, гъэжгъу пур бу.

Эз бинемуси муьрдеи хуби.

Кор имбурузире эри себэхьи ме-
гьил.

Омбар пише — кем кисе.

БигIоре одоми герденю гъирмизи
бире.

Инсоф эз дин зиеди.

Гьер мерде мерд гуфдире нибу.

Тозе жару хуб жару зере.

Пир бири эз эгъуьл ведерафде.

Више чоьголсуьз нибу.

Эз нерм еки рафдге, эз сэхд дегъ
мурав.

Гуьзел биреш е бологьи.

Гьер гуьзеле е гIэйби.

Одоми э дес бигъэдуьр меофдоно.

Гов раби э чол офдогеш хьэлоли.

Чор-чор, э лэгIэй дуйшме килит-
очор.

Одоми пой хуьшдере э луйхуьф
хуьшде гуьре микешуь.

Хэмиме гьечи гIов берде.

Жофо жевгьер жун одомини.

Э мар э наринеюш, э делинеюш
нэгIлет.

Одомире согъиш бирени, сейро-
ниш.

Пул эз пул зиеди, жун эз жун зи-
ед нисди.

Небире жуне гIэзроилиш нибе-
руь.

Гьер коре вэхд юни.

Гъэдуьр кеме недануьгьо, гъэ-
дуьр омбаргьореш нидануь.

Имбурузире, себэхьиш гьисди.

Эз дуьл гудеге одоми хьофд бо
падшогьети гирошде.

Нидануьм — рэхьэт жонуми.

Э геми венуьшди эдее э сэхьиб
гемиревоз женг гуьрде.

Э е дор гуьлиш меров, гъэрети-
кониш.

Тэхьно дор э вишеш мегердо.

И одоми не «вовлердени», не
«хихлерден».

Женгесур эз гIэжел хуьшде ни-
муьруь.

Сег чуьни, пешм ю бу.

Сег дерьёгье лап зе гуфдире, эзу
дерьёгь мурдал нибу.

Дузире гьилинжиш нибуру.

Меё-меё жиге нисд, неоморе
чоре нисд.

Дер кесе меку, дертуьреш не-
куют.

Э дундугьовоз кура сохд, э гъэ-
нетовоз лов-гум сохд.

Хунриз ебо хун сохде, хэбербер—
дегьбо.

Э гоф келете неденишуьгьо э бе-
де руз мимуну.

Сер эз шуьгьэм зиед нисди.

Кура сохди **Илья Хананаев.**

СЕРНОМЕ

СТИХИГЪО ВЕ МЭГНИГЪО

Хъизгъил Авшалумов

Кук не духдер	3
Эжеи, туь, ёрме, эжеи?	4
Духдер Дербенди	5
ГӀэруьс	6

Бенъямин Сафанов

ГӀэзизе Ватан	6
Кумек туьнуьм	7
Хомуш нибу	8
Мегъил пажире	8
МэгӀни жовони	9
Миберуьм гъовхо	9

Баснигъо

Сое ве булут	10
Тозе пусди эн туьлки	11
Тэхсири хуруз	12

Зоя Семендуева

Дор э сер билогъ	13
Вэхд жовони	13
Биё ёр	14
Хогъ Ватане	14
Мепой	15

Хъэвесуьруьт Гилядова

Бебе	16

Юсуьф Биньятов

Э догъгъой Гъуьбе	18

ИХДИЛОТГЪО

Хъизгъил Авшалумов

МӀхсерее ихдилотгъо (новеллагъо) эз товун Шими дер-
бенди

Чуьтам Шими зен хуьшдере «тологъ» доревуге	19
ПӀхъникне гӀэруьси енебуге лап дуразе когъоз Шими Дербенди	22

Борис Гаврилов

СэгӀэдот (пьеса)	31

Бенъямин Сафанов	
Богъдоргъо (ихдилотгъо эз зиндегуни колхозчнгъой Дер- бенд)	
МигИид	44
Э рэхъ Масков	47
«Рушбурра»	49
Илья Хананаев	
Кесу эз гъоб ведирома, гъобе гъобул несохд	52
СТАТЬЯГЪО	
Галина Мусаханова	
Монувэхъ Дадашев	54
Хьэнуьх Анисимов	
Еровурдигъо эз товун шогъир	60
Яков Агарунов	
Чутар яратмиш бириге литературай тати (еровур- дигъо)	64
Людмила Авшалумова	
Иудаизм гъисди дин-догъот эн могълугъ жугъуре эз де хэлгъгъойгей гъуьлом дур, жейле сохден	68
Рут Якубова	
Екем э товун зуьун тати	79
Метелегъой хэлгъи	81

Наша Советская Родина
Сборник татских писателей

На татском языке

Составитель Б. Сафанов.
Редактор Х. Авшалумов.
Художествен. редактор Е. Омельченко.
Техн. редактор М. Тищенко.
Корректор А. Семендуев.

Сдано в набор 10/VIII 1976 г. Подписано в печать 20/IX 1976 г.
Форм. бум. № 1 70×108^{1/16}. Бум. л. 2,63. Печ. л. 5,25. Усл.
печ. л. 7,35. Уч.-изд. л. 6,0. С 03316. Тираж 1000. Цена 26 к.

Дагестанское книжное издательство Управления по делам изда-
тельств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров
ДАССР. Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. 1055.

Типография им. С. М. Кирова Управления по делам изда-
тельств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров
ДАССР. Махачкала, ул. Маркова, 51.

Цена 26 коп.

НАША ЭКАТА 1978

НАША СОВЕТСКАЯ РОДНА

Сборник детских песен

На татарском языке